

Samfunnsspeilet

Statistics Norway

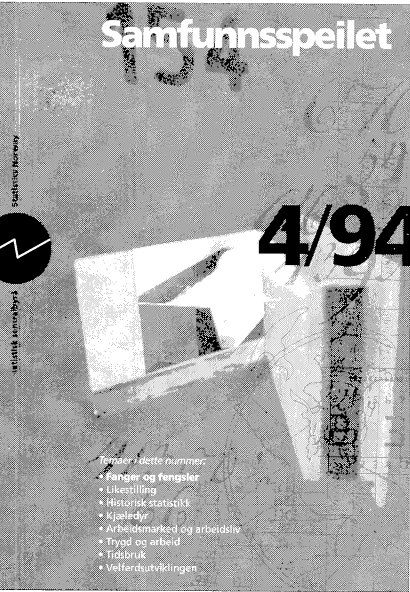

statistisk sentralbyrå

4/94

Temaer i dette nummer:

- **Fanger og fengsler**
- Likestilling
- Historisk statistikk
- Kjæledyr
- Arbeidsmarked og arbeidsliv
- Trygd og arbeid
- Tidsbruk
- Velferdsutviklingen

Innhold

Bak murene: Fanger og fengslinger gjennom 20 år <i>Liv Hilde Birkelund</i>	2
Likestilling - et ideal for velutdannede kvinner? <i>Anne Lise Ellingsæter, Turid Noack og Marit Rønsen</i>	7
1/2 million nordmenn i 1665 <i>Per Sevaldson</i>	11
Som hund og katt? Kjæledyr i norske husholdninger <i>Jan Erik Kristiansen</i>	18
Arbeidslivsundersøkelsene 1989-1993: Urolig arbeidsmarked, stabilt arbeidsliv? <i>Gunvor Iversen og Egil Midtlyng</i>	22
Stor variasjon i sysselsetting og inntekt blant pensjonister <i>Grete Dahl</i>	28
Tidsbruk blant norske og svenske foreldre: Jobb og hjem, men hva med fritiden? <i>Ragni Hege Kitterød</i>	35
Sosiale indikatorer 1980-1994: Hva skjer med velferdsutviklingen?	41

Samfunnsspeilet

Nr. 4/1994 - 8. årgang

Redaksjon: Gunvor Iversen (ansv. red.), Kirsti Huserbråten (red.), Tor Petter Bø, Dag Juvkam, Hege Kitterød, Odd Frank Vaage.

Redigering: Liv Hansen, Åshild Lønhøiden, Solfrid Michaelsen, Anne Skarateppen.

Design omslag/maler: Enzo Finger Design.

Trykk: Lobo Grafisk. **Priser:** Pr. år kr 165,-. Enkeltnr. kr 45,-.
ISSN 0801-7603. ISBN 82-537-4085-9.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Omslagsfoto: Trygve Bølstad/Samfoto.

Øvrige foto: S. 16: NTB Foto. S. 28: Per Anders Rosenkvist/Samfoto.

Illustrasjoner: S. 18: Ola Steen.

Bak murene:

Fanger og fengslinger gjennom 20 år

2

Det er omtrent like mange som settes i fengsel i dag som for 20 år siden. Siden 1973 har tallet ligget på mellom 10 000 og 12 000 årlig. Men bruken av fengsel er endret. Strengere straffer har ført til større press på fengslene og økende fangetall. De som fengsles i dag er eldre enn for 20 år siden, de har begått alvorligere lovbrudd og de sitter oftere lenger i fengsel. En av fire fanger sitter for narkotika.

Liv Hilde Birkelund

Troen på at fengselsstraffen kunne oppdra og behandle mennesket var på vikende front allerede i 1970-årene. I tiårene før var det en optimisme knyttet til straffens virkninger. Vår nåværende fengselslov, av 1958, la vekt på menneskelige hensyn. Bakgrunnen var at fengselsoppholdet i seg selv forårsaket nok lidelse. Den innsatte skulle behandles slik at han var i stand til å føre et lovlydig liv etter løslatelse.

Behandlingsoptimismen nådde sitt høydepunkt i 1950-årene. Noen tro på at fengslet helbreder mennesket, eller kurerer for senere kriminalitet, fins knapt i dag. Tilbakefallet er for stort til det. Om det er fengselsstraffen i seg selv som skaper tilbakefallet vet vi lite om, for fengselsstraffen blir i utgangspunktet oftest gitt til tilbakefallsforbrytere og ikke så ofte til nybegynnere. At fengselsstraffen virker behandlende, er det imidlertid lite grunnlag for å si. I dag betones først og fremst de allmennpreventive virkninger av straffen.

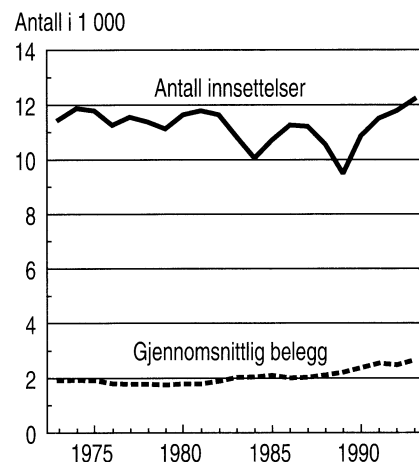
Flere fanger, men stabilt antall fengslinger

I 1993 var det i gjennomsnitt 2 627 personer i norske fengsler. Dette er det høyeste tallet på fengselsinnsatte i etterkrigstida. Samme år ble 12 200 personer fengslet. Noen av disse ble fengslet, løslatt og fengslet igjen i løpet av året. Tallene på dem som til enhver tid er fengslet og de som går ut og inn i løpet av et år, vil nødvendigvis måtte bli forskjellige.

Med dette har vi illustrert to tilnæringsmåter til fengselsstatistikken. De er for så vidt to sider av samme sak, men gir ulike bilder av fangebefolkningen.

La oss ta et eksempel: Selv om en av tre fengslinger gjelder promille-

Figur 1: Innsettelser i fengslene og gjennomsnittlig belegg 1973-1993

Kilde: Kriminalstatistikk

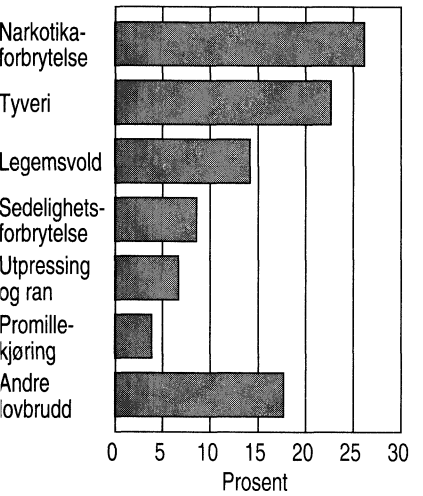
kjøring, er det i gjennomsnitt bare en av 20 innsatte som sitter for det. Det skyldes at promillekjøreren sitter kort tid, i gjennomsnitt tre uker, mens en person som er dømt for drap vanligvis får lang straff og opptar plass i fengslet lengre tid. Ser vi på antall fengslinger, vil promillekjørerne, som forårsaker mange fengslinger i løpet av et år, spille en stor rolle og drapsdømte mindre.

Det er heller ikke drapsmenn og voldtektsforbrytere som dominerer blant innsatte i norske fengsler. Halvparten av fangene på et gitt

Fengslene i Norge

Det fins i dag 42 fengsler i Norge. Fem av dem, Ila, Bredtvedt og Ullersmo, Bastøy og Bergen er landsfengsler som er ment for de som er dømt til lange fengsels- og sikringsstraffer. Krets- og hjelpefengslene er beregnet på avholdelse av varetekt og kortere straffer.

Figur 2: Gjennomsnittlig belegg¹ i fengslene, etter lovbruddstype. 1993

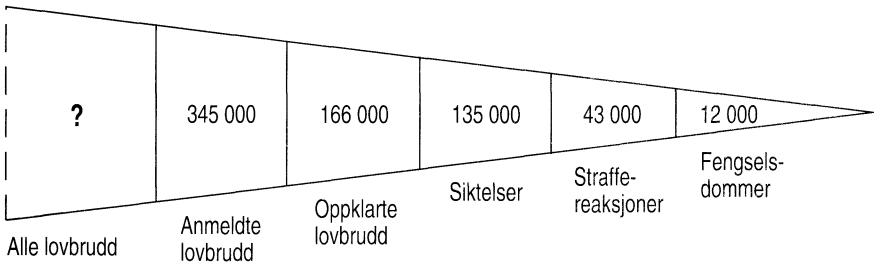
¹ Omfatter ikke bøtesoning og sikring
Kilde: Kriminalstatistikk

tidspunkt er siktet eller dømt for narkotikaforbrytelse eller tyveri. Det er de grove narkotikaforbrytelsene og de grove tyveriene som dominerer. Voldsforbrytere utgjør den tredje største gruppen. I 1993 var 14 prosent av fangene mistenkt eller dømt for voldsforbrytelse, og 9 prosent for sedelighetsforbrytelse. 396 personer var fengslet for grov narkotikaforbrytelse, 124 for drap, 76 for voldtukt og 91 for grovt ran.

Fra lovbrudd til fengsel

Det er naturlig å tenke seg at fengslene, eller fangebefolkningen, avspeiler kriminaliteten i et samfunn. Her er det imidlertid ingen direkte sammenheng. Fengselsstraffen er siste ledd i en lang kjede av hendelser. En forutsetning for fengsling er en lovstridig handling, eller en mistanke om det. Andre forhold har imidlertid også betydning: Om lovbruddet blir oppdaget eller anmeldt, om det etterforskes og oppklares og om det pådømmes

Figur 3: Skjematisk framstilling fra et lovbrudd begås til det eventuelt medfører fengselsdom

Kilde: Kriminalstatistikk

og til slutt ender med fengselsdom. Fengselsstraffen er en av mange måter å straffe på, og den strengeste.

Mye kriminalitet forblir skjult og dermed ikke anmeldt eller registrert. Omfanget av den skjulte kriminaliteten er stort. Mørketallet varierer for forskjellige lovbruddstyper og med lovbruddets grovhet og synlighet, med offerets forhold til gjerningsperson og offerets "nytte" av å anmelde (Statistisk sentralbyrå 1992). En alvorlig forbrytelse som drap regner man med at stort sett blir oppdaget og anmeldt, mens skadeverk og tyveri sjeldnere blir anmeldt. Politiets innsats er også av stor betydning for om et lovbrudd blir registrert. Heleri og narkotikaforbrytelse er for eksempel forbrytelser som oftest blir anmeldt av politiet og ikke av offeret. Forholdet mellom faktisk og registrert kriminalitet ser også ut til å variere over tid. Levekårsundersøkelsene (Statistisk sentralbyrå 1980, 1983, 1987 og 1991) tyder blant annet på at mørketallet for tyveri og skadeverk har gått ned. For mens andelen av befolkningen som hadde vært utsatt for tyveri og skadeverk økte lite fra 1980 til 1991, var økningen i registrert kriminalitet dramatisk. Dette må skyl-

des at lovbruddene i større grad ble anmeldt.

Kriminaliteten mangedoblet siden 1973

Registrert kriminalitet er mangedoblet de siste 20 år. Når det gjelder forbrytelser, er tallet tredoblet. Det ble etterforsket 87 000 forbrytelser i 1973. Tallet økte til 160 000 i 1983 og i 1993 lå det på 248 000. Hvilke endringer kan man finne i bruken av fengsel for samme periode?

Selv om antall fengslinger har økt noe de siste årene, har utviklingen siden begynnelsen av 1970-årene vært stabil. Tallet på fengslinger har ligget på mellom 10 000 og 12 000 årlig, uten at det har vært noen klar tendens til verken oppgang eller nedgang. 1974 var lenge toppåret, men i 1993 var tallet for første gang over 12 000. Umiddelbart ser man et motsetningsforhold mellom stabiliteten i fengslinger og økningen i registrert kriminalitet.

En person som er mistenkt for en straffbar handling, kan fengsles mens politiet etterforsker saken. Fengslingen kan skje for å hindre at han flykter, ødelegger bevis eller påvirker vitner. Fare for gjentakelse er imidlertid kanskje det argu-

mentet som oftest brukes. Forutsetningen for en slik varetektsfengsling er at det foreligger god grunn for mistanke, og at lovbruddet er av en viss alvorlighetsgrad. Varetekt er formelt sett ikke straff og skjer uten at dom er avsagt (Andenæs 1989).

I hovedsak er det fengselsstraffen, i motsetning til varetekten, som må regnes som fengslens viktigste oppgave. Fengselsstraffen er den strengeste straffereaksjon som kan gis i dag. Straffens lengde kan variere fra 14 dager til 15 år, og i særskilte tilfelle 21 år.

Fangetallet øker - flere sitter lenger

Om antall fengslinger øker lite, så øker fengselsstraffen i omfang, mens varetektsfengslingene avtar. Avviklingen av de ubetingede dommene utgjør et stort press på fengslene. At det er flere innsettelse i dag enn for 20 år siden skyldes i hovedsak at flere gjelder fengselsdom, ikke varetekt. Prosentandelen var 46 i 1973 og 67 i 1993, og stadig flere får lengre straffer. Gjennomsnittsstraffen er fordoblet, den økte fra 130 dager i 1973, til 227 i 1983 og til 259 dager i 1992. I 1993 var tallet gått ned til 242.

Om dette gjenspeiler en tendens til å dømme strengere, eller om det er et endret kriminalitetsmønster som er årsaken til at straffen øker, er imidlertid vanskelig å si. Det er komplisert å sammenligne straffenivået over tid, for straffesakene er aldri like.

Konsekvensen av strengere straffer er blant annet at fengselsoppholdene blir lengre. Mens det i 1973 var 267 personer som hadde tilbrakt mer enn ett år i fengsel når de ble løslatt, var tallet i 1993 godt over det dobbelte. Lengre opphold

i fengslene er nok en viktig forklaring på at fangetallet (gjennomsnittsbelegget) har økt de siste 20 år, fra 1 900 i 1973 til 2 627 i 1993. Økningen var størst den siste femårsperioden. I denne perioden er det også satt i verk tiltak for å avvikle soningskøen. I 1989 var det i en periode over 6 000 personer som ventet på å sone dom. I juli 1994 erklærte justisministeren, på en pressekonferanse, at soningskøen på det nærmeste var avviklet. Nye fengselsplasser er opprettet, blant annet ble Bergen landsfengsel ferdigstilt i 1992. Men fangene satt nok også trangere en stund.

Når fangetallet tross alt ikke har økt mer enn det har, skyldes det at fengselkapasiteten ikke har vært større.

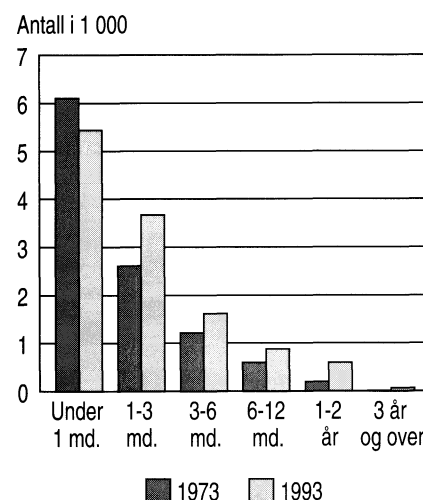
To av tre fengselsopphold varer under to måneder

44 prosent av løslatelsene fra fengsel i fjor gjaldt opphold under en måned og ytterligere 20 prosent opphold som hadde vart fra en måned og inntil to måneder. Av nesten 700 løslatelse fra opphold over ett år, hadde 69 personer tilbrakt mer enn tre år bak murene. Tre personer hadde sittet lenger enn 10 år.

Selv om varetektsfengsling er ment å brukes i begrenset utstrekning og skal opphøre når etterforskningen er ferdig, var det i alt 204 av de lengre fengselsoppholdene, fra ett til til år, som gjaldt varetekt.

I gjennomsnitt varer et fengselsopphold 96 dager, viser tall for 1993. Sittetiden varierer sterkt, alt etter hvilke lovbrudd det gjelder. For drapssdomte var gjennomsnittlig sittetid seks år. Løslatte fra dom for voldtekt og grov narkotikaforbrytelse hadde sittet gjennomsnittlig ett år og sju måneder i fengsel,

Figur 4: Sittetid i fengslene blant løslatte¹ i 1973 og 1993

¹ Omfatter ikke bøtesoning og sikring

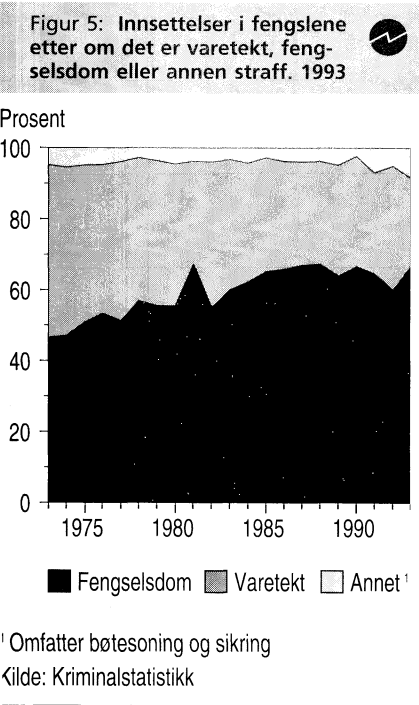
Kilde: Kriminalstatistikk

mens gjennomsnittet for grovt ran var elleve måneder.

De fleste av dem som soner fengselsstraff, blir løslatt før straffen er utholdt. I Norge gis prøveløslatelse normalt etter at to tredeler av straffen er sonet, dog ikke før det er gått to måneder. Det stilles betingelser om at det ikke skal begås nye straffbare handlinger i en fastsatt prøvetid, og det kan også stilles som vilkår at man står under tilsyn av Kriminalomsorg i frihet. Prøveløslatelse blir oftere brukt i dag enn i 1973. 17 prosent av løslatelsene i 1973 var av denne typen, mot 35 prosent i 1993. Denne økningen har nok til dels sammenheng med at fengselstraffene er lengre og at muligheten for å gi prøveløslatelse dermed er større.

Mindre bruk av varetekt

Økningen i bruk av fengselsstraff har gått parallelt med nedgang i bruk av varetekt. Vi vet ikke om det er noen sammenheng her, om nedgangen i varetektsfengsling skyldes plassmangel, eller om det

skyldes større varsomhet med å fengsle personer uten dom.

Selv om varetekt brukes sjeldnere i dag enn før, er det fortsatt i overkant av 3 000 som årlig varetektsfengsles, de fleste for forhold som senere medfører dom. En del av dem som får dom på ubetinget fengsel, har derfor utholdt straffen helt eller delvis ved varetektsfengslingen. Noen slipper imidlertid med en mildere straffeform, eller får saken henlagt eller blir endog frifunnet. For disse oppleves nok varetektsfengslingen som urimelig.

Yngre blir oftere varetektsfengslet enn eldre og utenlandske statsborgere oftere enn norske. I 1993 gjaldt over en firedel av alle fengslinger varetekt. Andelen var imidlertid nær 60 prosent i aldersgruppene under 20 år, og 23 prosent i aldersgruppene over 30 år. Samtidig er det slik at fengselsstraff svært sjelden gis til personer under

18 år. I den grad det gis, er derfor straffen som oftest oppgjort ved varetekt. Utenlandske statsborgere som stod for 7 prosent av fengslingene totalt i 1993, stod for 15 prosent av varetektsinnsettelsene. Hver åttende varetektsfengsling skjedde med hjemmel i utlendingsloven.

Grovere kriminalitet

Promillekjøring og tyveri er de lovbrudd som forårsaker flest fengslinger¹. Dette gjaldt for 20 år siden og det gjelder i dag. Både i antall og relativt har imidlertid lovbruddene vært i tilbakegang. I begynnelsen av perioden stod de for tre av fire fengslinger, i 1993 for under halvparten. Fengslinger som gjelder promillekjøring, har vist størst nedgang, særlig i siste del av perioden etter at veitrafikkloven i 1988 gav adgang til å gi betinget fengsel for promillekjøring, ikke som tidligere kun ubetinget. Av tyveriene er det simple tyverier som har hatt den største prosentvise nedgangen.

Til gjengjeld finner vi en økning i tallet på narkotikaforbrytelser og voldsforbrytelser. Tallene er nær fordoblet i 20-årsperioden. I dag gjelder rundt en av fire fengslinger narkotikaforbrytelse eller voldsforbrytelse.

Sedelighetsforbrytelser og bedrageri utgjør et lite antall av fengslingene totalt, men er forbrytelser som har økt mye relativt sett. I 1993 ble det registrert mellom to og tre ganger så mange sedelighetsforbrytelser som i 1973 og mer enn dobbelt så mange bedragerier.

Fengslingene i dag gjelder alvorligere lovbrudd enn i begynnelsen av 1970-årene. Ran, bedrageri og narkotikaforbrytelser omfattes oftere enn før av de groveste straffebestemmelsene. Grove sedelighetsfor-

brytelser som incest, voldtekt og utuktig omgang med barn under 14 år, har økt til mer enn det doblete i perioden.

Godt voksne fanger

Gjennomsnittsalderen for dem som ble fengslet i 1993, var 31 år. Nær halvparten av fengslingene gjaldt personer mellom 20 og 29 år og 4 prosent gjaldt personer under 20 år.

De eldste, det vil si de som var over 30 år, ble relativt ofte fengslet for sedelighetsforbrytelse, bedrageri og promillekjøring. Tenåringene kom relativt ofte i fengsel på grunn av tyveri - særlig tyveri av motorkjøretøy - og skadeverk.

Tabell 1: Innsettelse¹ i fengslene fordelt på alder og kjønn. 1993

Alder	I alt	Menn	Kvinner
I alt	11 228	10 587	641
15-17 år	66	65	1
18-20 år	791	756	35
21-24 år	2 382	2 264	118
25-29 år	2 564	2 429	135
30-39 år	3 095	2 882	213
40-49 år	1 539	1 432	107
50-	791	759	32

¹ Omfatter ikke bøtesoning og sikring.

Alderssammensetningen i fangebefolkningen er endret. De som fengsles i dag, er gjennomgående eldre enn for 20 år siden. I grove trekk er det slik at aldersgruppene under 25 år er redusert og aldersgruppene over 25 år har økt, og de som er over 30 år har økt mest. Mens en tredel av fengslingene i fjor gjaldt personer over 30 år, var nær halvparten over 30 år i 1993.

Antall tenåringene er derimot kraftig redusert. I 1973 var det i alt 735 innsettelse som gjaldt personer under 18 år, i 1993 var tallet redusert til 66. Riktignok ble kriminell

lavalder hevet til 15 år siste del av perioden, men dette har hatt minimal betydning for nedgangen, siden 14-åringene også i 1973 bare stod for et lite antall fengslinger.

Mer belastet enn før?

Siden de som fengsles i dag gjennomgående er eldre enn for 20 år siden, følger det naturlig at de har en lengre kriminalitetskarriere bak seg, selv om noen bare har startet senere. De har begått mer alvorlig kriminalitet og de sitter lenger i fengsel. Flesteparten av dem som får dom på ubetinget fengsel, har også vært straffet tidligere. I 1973 som i 1993, gjaldt åtte av ti ubetingede fengselsdommer personer som også hadde vært straffet tidligere.

En undersøkelse blant fanger i åtte av landets krets-fengsler og to landsfengsler viser at fangene svært ofte manglet tilhørighet i arbeidsliv og familieliv, og at de stort sett var uten noen utdanning. 30 prosent av fangene var helt uten fast arbeid eller trygd, og 60 prosent hadde ikke kontakt med familie. Av dem som var mellom 16 og 24 år, var tre firedeler uten arbeid. Bare noen helt få av dem som var uten arbeid, var under utdanning. 17 prosent av fangene i 1991 hadde ikke fullført grunnskolen, og av dem som hadde avsluttet grunnskolen hadde en av fire gått på spesialiserte skole (Fridhov 1991).

Dette bidrar til å forsterke inntrykket av fangene som sosiale "tapere", og sammenlignet med en tilsvarende undersøkelse fra 1977, kanskje i enda større grad enn før. Det er i alle fall lite som tyder på at fangene er blitt mer ressurssterke. Riktignok er det en liten økning av innsatte med akademisk bakgrunn. Men det er også blitt flere arbeidsløse og samtidig har fangene gene-

relt blitt hengende etter i utdanningssamfunnet.

Forskjellsbehandling mellom kvinnelige og mannlige lovbrøyttere?

769 fengslinger gjaldt kvinner i 1993 og 372 i 1973. Kvinneandelen økte fra 3 til 6 prosent i 20-årsperioden. Sett i et slikt tidsperspektiv kunne en kanskje vente seg at endringen var større, i en tid da det er skjedd endringer når det gjelder kvinnens posisjon i samfunnet. Det er reist spørsmål om toleransegrensen er større for kvinner enn menn. For det første skal det kanskje mer til for at et lovbrudd begått av en kvinne blir anmeldt. For det andre kan det være at politi og påtalemyndighet behandler kvinner lempeligere, slik at det dermed sjelden ender med fengselsdom. Uansett er det slik at kvinneandelen synker fra anmeldelse til siktelse og fra tiltale til fengselsdom og fengsling. Kvinneandelen er størst ved anmeldelse, 12 prosent. Ved fengsling er den nede i 6 prosent (Haslund 1994).

Hvis kvinner og menn begår tilnærmet samme lovbrudd, ville forklaringen om en viss forskjellsbehandling av politi og rettsapparat være rimelig. Vi kjenner ikke omfanget av all kriminalitet i vårt samfunn, men registrert kriminalitet viser at kvinnene gjennomgående begår mindre alvorlig kriminalitet enn mennene, som selv ikke mennene blir fengslet for. Når kvinnene først fengsles, skiller lovbruddene seg derfor lite fra mennenes. Men noen forskjeller er det likevel. Kvinneandelen blant fengslede er noe større for narkotikaforbrytelse og promillekjøring enn ellers.

Utlendinger i fengsel

7 prosent av fengslingene¹ i fjor gjaldt utenlandske statsborgere. Av

de utenlandske statsborgerne var det de jugoslaviske statsborgere som toppet, med 58 fengslinger, tett etterfulgt av iranske, med 57. Pakistanske, svenske og danske statsborgere lå alle på rundt 50 fengslinger hver.

Utenlandske statsborgere utgjorde imidlertid 18 prosent av fangebefolkningen i norske fengsler i 1993. De var oftere siktet eller dømt for grovere forbrytelser enn nordmenn og utgjorde derfor en større andel av gjennomsnittet enn av innsettelsene totalt. Nesten halvparten av de grove narkotikaforbrytelsene og en av fire drap gjaldt utlendinger. På Ullersmo landsfengsel var det i fjor, ved begynnelsen av året, 60 av i alt 214 fanger som var utenlandske statsborgere.

1. Omfatter ikke bøtesoning og sikring.

Litteratur

Andenæs, Johs. (1989): *Alminnelig strafferett*. Universitetsforlaget 1989.

Fridhov, Inger Marie (1991): *Alt som før? - Om norske fangers sosiale- og skolebakgrunn*. Justisdepartementet 1991.

Haslund, Ulla (1994): "Når gjeringsmannen er en kvinne". *Samfunnsspeilet* nr. 1/1994.

Statistisk sentralbyrå (1972): *NOS Kriminalstatistikk - Tilbakefall i 1962-1969 blant straffbare i 1962*.

Statistisk sentralbyrå (1992): *Kriminalitet og rettsvesen*, 2. utgave 1992.

Liv Hilde Birkelund er førstekon-sulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for helse, trygd og sosiale forhold.

Likestilling - et ideal for velutdannede kvinner?

Økt likestilling mellom kvinner og menn har vært et mål for den offentlige politikken i Norge, og mye er oppnådd på dette området. I denne artikkelen spør vi om hvilken oppslutning likestilling har blant kvinner i ulike sosiale lag. Er likestilling et ideal først og fremst for kvinner med god utdanning og gode muligheter til å lykkes på arbeidsmarkedet?

Anne Lise Ellingsæter,
Turid Noack og
Varit Rønsen

Likestilling innebærer lik fordeling av goder og byrder for kvinner og menn. Dette er et ideal som i den offentlige politikken spesielt har nedfelt seg i arbeidet med å gi kvinner og menn de samme muligheter innen utdanning og yrkesliv. For likestillingsforkjempere har en jevnere fordeling av tid brukt til yrkesarbeid og familie vært et særskilt viktig mål. I denne artikkelen spør vi om disse idealene deles av kvinner i alle sosiale lag, eller om det er slik at kvinners ulike muligheter når det gjelder utdanning og jobb fører til ulik oppslutning om likestillingspolitikken. Satt på spissen: Blir likestilling et ideal først og fremst for kvinner med god utdanning og gode muligheter til å lykkes på arbeidsmarkedet?

Utdanning er i dag en av de viktigste faktorene som skaper sosiale skiller i samfunnet (se for eksempel Colbjørnsen et al. 1987). Kvinners utdanningsnivå er avgjørende for deres muligheter i yrkeslivet. Med økt utdanning øker også sjansene for at arbeidslivet blir en arena for identitet, selvrealisering og belønning. Alternativet kan være en mer tradisjonell kvinne-rolle med sterkere forankring i familien. Kvinners status på arbeidsmarkedet, målt i f.eks. lønn og arbeidstid, kan også tenkes å påvirke deres forhandlingsstyrke i familien, ikke minst med hensyn til arbeidsdeling og familieøkonomi (se for eksempel Brandt & Kvande 1992).

Mål på likestilling blant unge og middelaldrende kvinner
Vårt mål for holdning til likestilling bygger på oppslutning om fire ulike utsagn (se ramme 2). De to første utsagnene tar opp forhold som har stått sentralt i den offentlige likestillingspolitikken, nemlig kvinners rett til utdanning på lik linje med menn og kjønnskvolter

ved ansettelser. Deretter ser vi på to spørsmål som i større grad er unndratt offentlig politikk, arbeidsdelingen i hjemmet og normer for den gode mor.

Spørsmålene blir først analysert enkeltvis. Deretter blir de slått sammen til en additiv indeks og analysert under ett som et mer generelt mål på kvinnes likestillingsorientering.

Vi tar utgangspunkt i holdningene til de unge kvinnene, kvinner som er født i 1960. Disse representerer de "nye" kvinnegenerasjonene som i langt større grad ble eksponert for likestillingsverdier i oppveksten, og som fikk flere muligheter til utdanning enn tidligere generasjoner av kvinner. Fra tidligere analyser vet vi at de unge kvinnes holdninger til en del spørsmål er mer radikale enn holdningene blant eldre kvinner (Ellingsæter et al. 1993). For å undersøke om sammenhengen mellom utdanningsnivå og holdninger er særegen for denne generasjonen av kvinner, sammenligner vi med kvinner født i 1945.

Datagrunnlaget

Analysen bygger på data fra Familie- og yrkesundersøkelsen 1988. I denne artikkelen er det bare resultater fra et underutvalg, kvinner født i 1945 og 1960, som presenteres. Datainnsamlingen var basert på besøksintervju, og frafallsprosenten var 22 prosent for kvinner født i 1945 og 15 prosent for kvinner født i 1960.

De to fødselskohortene var henholdsvis 43 og 28 år på intervju-tidspunktet.

Spørsmålene

Holdning til likestilling ble målt ved at intervjupersonene ble bedt om å ta stilling til (enig/ uenig/ingen mening) følgende fire utsagn:

"Selv om en kvinne er yrkesaktiv, bør hun ha hovedansvaret for det praktiske arbeidet med hjem og barn"

"Jenter bør velge utdanning uten hensyn til at de som oftest blir mødre og husmødre"

"Kvinner som har barn under skolealder, bør selv ta seg av sine barn og ikke være yrkesaktive"

"Fordi kvinner i dag stiller svakere på arbeidsmarkedet, bør kvinner gis fortrinnsrett ved ansettelse dersom søkerne ellers er likt kvalifisert"

De to kohortene var ikke like gamle da de ble intervjuet, men henholdsvis 28 og 43 år. Det forhindrer ikke at vi kan se på mulig samvariasjon mellom utdanning og likestillingsholdninger, men tillater ikke analyser av hvordan holdninger endrer seg mellom generasjoner. De samme spørsmålene ble imidlertid også stilt i en tilsvarende undersøkelse i 1977. Blom (1992) viser at oppslutningen om likestillingsideene økte fra 1977 til 1988, men ikke like mye for alle de fire utsagnene.

Lik rett til utdanning - sterk norm blant unge kvinner

Kvinnerns rett til utdanning på lik linje med menn er en norm som står sterkt blant de unge kvinnene uansett hvor mye utdanning de selv har. 88 prosent mener at "Jenter bør velge utdanning uten hen-

Tabell 1: Oppslutning om likestillingssaker blant to kohorter av kvinner, etter utdanningsnivå. Prosent

	Kohort	
	1960 (28 år)	1945 (43 år)
Andel		
Positiv til kvinners like rett til utdanning		
Alle utdanningsnivå	88	87
Grunnskole (9 år)	85	81
Videregående skole (10 år)	84	89
Videregående skole (11-12 år)	90	88
Universitet/høgskole (13-14 år)	88	84
Universitet/høgskole (15- år) ¹	94	92
Positiv til kjønnskvoteing		
Alle utdanningsnivå	41	37
Grunnskole (9 år)	37	39
Videregående skole (10 år)	31	33
Videregående skole (11-12 år)	40	25
Universitet/høgskole (13-14 år)	48	43
Universitet/høgskole (15- år) ¹	59	59
Negativ til skjev arbeidsdeling i hjemmet		
Alle utdanningsnivå	90	82
Grunnskole (9 år)	76	78
Videregående skole (10 år)	88	78
Videregående skole (11-12 år)	91	83
Universitet/høgskole (13-14 år)	96	87
Universitet/høgskole (15- år) ¹	97	92
Negativ til tradisjonell morsrolle		
Alle utdanningsnivå	70	50
Grunnskole (9 år)	43	32
Videregående skole (10 år)	58	42
Videregående skole (11-12 år)	71	50
Universitet/høgskole (13-14 år)	86	74
Universitet/høgskole (15- år) ¹	95	85

¹ Cand.mag.-nivå eller høyere.

syn til at de som oftest blir mødre og husmødre" (tabell 1). Aller sterkest er oppslutningen blant unge kvinner med utdanning på cand. mag.-nivå eller høyere hvor 94 prosent støtter dette utsagnet.

Kvinnene født i 1960 har gjennomgående mer utdanning enn kvin-

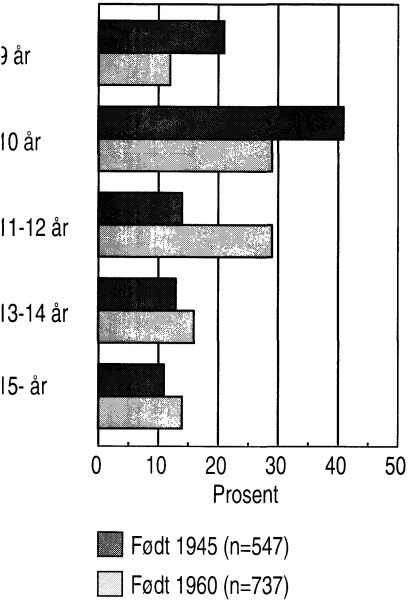
nene født i 1945 (figur 1). Holdningene til jenters utdanningsvalg blant de middelaldrende kvinnene er likevel omtrent som de unge kvinnenes, både når vi ser kohortene under ett, og når vi sammenligner kvinner med samme utdanning (tabell 1). Kvinner på samme utdanningsnivå deler stort sett de samme holdningene.

Det er tidligere vist at utdanning blir ansett å være et kjønnsnøytralt gode. I de to aldersgruppene vi ser på her, var det ikke nevneverdig flere menn enn kvinner som mente at kvinner skal velge utdanning ut fra at de i framtiden kommer til å bli mødre (Ellingsæter et al. 1993). Nærmere ni av ti både av kvinner og menn mente at kvinner ikke skulle la sine utdanningsvalg styres av framtidige familieforpliktelser. Som vi senere skal se, står imidlertid dette i en viss motsetning til det som ventes av kvinner når de er blitt mødre. Da er det delte meninger om hvor ønskelig det er at kvinner bruker sin utdanning, det vil si kombinerer yrke og barn.

Høyt utdannede kvinner oftest for kjønnskvoteing

Moderat kjønnskvoteing (når søkerne er likt kvalifisert skal kvinner ha fortrinnsrett) ved ansettelser er den likestillingssaken det er minst oppslutning om av de sakene vi har tatt for oss her. Utsagnet "Fordi kvinner i dag stiller svakere enn menn på arbeidsmarkedet, bør kvinner gis fortrinnsrett ved ansettelse dersom søkerne ellers er likt kvalifisert" støttes av 41 prosent av de unge kvinnene. Dette kan synes forbausende ettersom det her er snakk om positiv særbehandling av kvinner. Oppslutning om kjønnskvoteing varierer imidlertid sterkt med utdanning. De mest velutdannede kvinnene er mest positive. Dette er sannsynligvis også de som

Figur 1: Utdanningsnivå blant to kohorter av kvinner. Prosent

Kilde: Familie- og yrkesundersøkelsen 1988

har mest å hente på kvotering. De vil ofte konkurrere med menn om de samme jobbene, mens lavere utdannede kvinner oftere konkurrerer med andre kvinner. Mens 37 prosent av de unge kvinnene med bare grunnskole er for kjønnskvo-tering, støtter hele 59 prosent av kvinner med utdanning på cand.-mag.-nivå eller høyere en slik poli-ikk (tabell 1).

Vi finner den samme sterke sam-
menhengen mellom utdanning og
synet på kvotering også blant de
middelaldrende kvinnene. Stort
sett er oppslutningen lik i de
samme utdanningsgruppene i de to
kohortene. Utdanningsnivået ser
altså ut til å ha mye å si for hold-
ninger til kjønnskvotering.

Likestilling i hjemmet

Langt de fleste av de unge kvin-
nene synes ikke det er riktig med
en skjev arbeidsdeling i hjemmet
hvor begge er i jobb. 90 prosent er
enig i påstanden "Selv om en
vinne er yrkesaktiv, bør hun ha
rovedansvaret for det praktiske
arbeidet med hjem og barn" (tabell
.). Men også her finner vi en klar
ammenheng med utdanning - jo

Tabell 2: Likestillingsorientering blant to kohorter av kvinner, etter eget utdanningsnivå (prosent)¹

	Kohort							
	1960				1945			
	Oppslutning om antall saker							
	I alt	2 eller færre	3	4	I alt	2 eller færre	3	4
Alle utdanningsnivå	100	27	44	28	100	44	38	19
Grunnskole (9 år)	100	46	44	10	100	56	38	7
Videregående skole (10 år)	100	38	44	18	100	49	38	13
Videregående skole (11-12 år)	100	25	48	27	100	51	30	19
Universitet/høgskole (13-14 år)	100	17	42	41	100	24	50	26
Universitet/høgskole (15- år) ²	100	5	40	55	100	11	35	54

¹ Indeksen er basert bare på dem som gir positivt eller negativt svar på samtlige spørsmål.
² Cand.mag.-nivå eller høyere.

mer utdanning, jo mer uenig. Mens 76 prosent av unge kvinner med bare grunnskole tar avstand fra på-standen, gjelder dette så godt som alle kvinner med utdanning på minst cand.mag.-nivå, 97 prosent.

Den samme sammenhengen med utdanning finner vi også igjen blant de middelaldrende kvinnene, men de er gjennomgående litt mer tradisjonelle enn de unge kvin-nene.

Den gode mor

Det store flertallet, 70 prosent, av de unge kvinnene tar avstand fra en tradisjonell morsrolle og er ue-nige i utsagnet "Kvinner som har barn under skolealder, bør selv ta seg av sine barn og ikke være yr-kesaktiv". Holdningene til det vi kan kalle normen om "den gode mor" er det spørsmålet som skiller mest mellom kvinnene. Mens hele 95 prosent av de unge kvinnene med det høyeste utdanningsnivået er uenig i at mødre bør være hjem-me, tar bare 43 prosent av kvinner med utelukkende grunnskoleut-danning avstand fra denne normen (tabell 1). Synet på mødres plass i yrkeslivet er altså mest delt blant de unge kvinnene med lav utdan-ning, mens det har en total opp-slutning blant velutdannede unge kvinner.

De middelaldrende kvinnene er også i dette spørsmålet gjennom-gående litt mer tradisjonelle enn

sine femten år yngre medsøstre. Og som for de yngre kvinnene, er det færre som går inn for det tradisjo-nelle idealet med hjemmeverende mor jo mer utdanning kvinnene har.

Grad av likestillingsorientering

Så langt har vi sett at mer utdan-ning går parallelt med større opp-slutning om likestilling for alle de fire utsagnene vi har brukt som in-dikatorer på likestilling. Dette bil-det blir enda klarere når vi slår sammen de fire utsagnene til en samlet likestillingsindeks (tabell 2). Å være utpreget likestillings-orientert, det vil si å gi likestillings-orienterte svar på alle fire spørs-målene, er sterkt knyttet til kvin-ne-nes utdanningsnivå. Mens 55 pro-sent av de unge kvinnene med høy-est utdanning har en utpreget likestillingsorientert holdning til alle fire sakene, gjelder dette bare 10 prosent av kvinnene med bare grunnskoleutdanning (tabell 2).

Også for de middelaldrende kvin-nene finner vi den samme tenden-sen, men sammenhengen med ut-danning ser ut til å være mindre lineær enn blant de unge. Blant de middelaldrende kvinnene er det særlig de med cand.mag.-utdan-ning eller høyere som er mest likestillingsorienterte.

Dersom vi ser på de kvinnene som gir likestillingsorienterte svar på tre av utsagnene, altså en mer mid-

dels oppslutning, finner vi langt større grad av støtte til likestilling. Blant de unge kvinnene støtter 44 prosent tre av de fire utsagnene. Å være middels likestillingsorientert er det vanligste på alle utdanningsnivåer, bortsett fra det høyeste der de med utpreget likestillingsorientering dominerer (tabell 2).

Blant de middelaldrende kvinnene er det mest vanlig å nøye seg med å støtte to av de fire likestillingsutsagnene. 44 prosent av de middelaldrende kvinnene sier seg enig i to utsagn. Her er kvinnene med universitets- og høyskoleutdanning unntaket. Blant dem er det vanligere å være middels eller utpreget likestillingsorientert avhengig av hvor mange års studier de har bak seg (tabell 2).

Vi har også sett på sammenhengen mellom utdanning og likestilling dersom vi sløyfer det mest radikale av de fire utsagnene, utsagnet om kjønnskvoltering ved ansettelser. Om vi baserer indeksen på de tre øvrige utsagnene, det vil si de utsagnene som hadde klart størst oppslutning, finner vi for begge kohorter fortsatt store forskjeller i likestillingsorientering etter utdanningsnivå.

Likestilling - en sak for velutdannede kvinner?

Analysen viser for det første at oppslutningen om likestillingspolitikk eller -idealer er sterkt avhengig av hvilken sak det er snakk om. Visse likestillingssaker har nesten total oppslutning, mens andre er langt mer kontroversielle. Det betyr at man skal være forsiktig med å bruke enkeltspørsmål som indikatorer på holdninger til likestilling.

For det andre kan vi svare ja på det spørsmålet vi reiste innledningsvis.

Oppslutningen om likestilling, i det minste slik vi har målt likestillingsholdninger, henger i sterk grad sammen med hvilket utdanningsnivå kvinnene har. På alle spørsmålene er det forskjeller i holdninger mellom høyeste og laveste utdanningsnivå. De største forskjellene finner vi på de to områdene som er mest kontroversielle, nemlig kjønnskvoltering og normen for "den gode mor". Kvinner med ulik utdanning har ulike muligheter i forhold til arbeidsmarkedet, og dermed har de ulike interesser i disse spørsmålene. Det nye, likestilte kvinneidealet ønskes mest, og lar seg best realisere for kvinner med høy utdanning. Likestillingspolitikk og ideologi bæres først og fremst oppe av kvinner med høy utdanning.

Funnene åpner opp for interessante perspektiver på oppslutningen om likestillingssaker blant framtidens unge kvinner. Resultatene fra sammenligningen av kohortene tyder på at høyt utdannede kvinners holdninger til likestilling ikke nødvendigvis er normdannende, det vil si at de i liten grad fungerer som trendsettere, for andre grupper av kvinner over tid. Holdninger skapes primært gjennom egen ervervelse av utdanning. Å gi flere kvinner høyere utdanning ser ut til å være en av de mest effektive måtene å skape likestillingsbevisste kvinner på. Økende kvinneandeler på de høyeste nivåene i utdanningssystemet lover godt i så måte. Høsten 1993 var kvinnene for første gang i flertall blant kandidatene som avla embetseksamen ved landets universiteter (Statistisk sentralbyrå 1994).

Resultatene understreker at man i større grad må rette søkelyset mot ulikheter blant grupper av kvinner. Dersom man fortsetter å snakke

om "kvinner" som en homogen gruppe, tilsløres viktige sosiale skillelinjer og intereseforskjeller. Mange av de tradisjonelle likestillingspolitiske virkemidlene kan antas å ha særlig betydning for økt likestilling blant velutdannede kvinner, som for eksempel kvotering av kvinner i yrkeslivet og flere heldagsplasser for barn i barnehage. Noe av utfordringen framover vil være å utforme en politikk som kan gjøre likestilling til noe ønskelig og realiserbart også for kvinner med mindre utdanning.

Litteratur

Blom, S. (1992): "Yrke og barn: Vanskelig å kombinere?" *Samfunnsspeilet* 1, 1992.

Brandt, B. & E. Kvande (1992): "Fedres arbeidsvilkår og omsorgspermisjoner". *Søkelys på arbeidsmarkedet* 9, 158-166.

Colbjørnsen, T., G. Birkelund, G. Hernes & K. Knudsen (1987): *Klassesamfunnet på hell*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ellingsæter, A. L., T. Noack & M. Rønsen (1993): "Utdanning, arbeid og inntekt: Hvor likestilte er kvinner og menn blitt?" *Samfunnsspeilet* 7, 2-9.

Statistisk sentralbyrå (1994): Ukens statistikk nr. 45.

Anne Lise Ellingsæter er forsker ved Institutt for samfunnsforskning.

Turid Noack er prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Marit Rønsen er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

1/2 million nordmenn i 1665

Statistikken er blitt et uunnværlig hjelpemiddel for styring av viktige virksomheter i samfunnet. Samfunnet endrer seg, og statistikken må tilpasses. Når de nye tall er kommet kan de gamle glemmes - eller kan de? Statistikken er også et av de viktigste hjelpemidlene vi har til å skaffe oss innsikt i hvordan samfunnet har utviklet seg. Det gir perspektiv på utviklingen at Norges folketall er fordoblet i løpet av de siste hundre år og at forventet levealder i samme tidsrom er økt med 26 år, eller at volumet av privat forbruk pr. innbygger er fordoblet fra 1960 til 1990. Ved årsskiftet 1994/1995 sender Statistisk sentralbyrå ut Historisk statistikk 1994.

Per Sevaldson

Det bodde 440 000 mennesker i Norge i 1664. Bare 7 prosent bodde i byer. I 1990 var innbyggertallet 4,2 millioner, og 72 prosent bodde i tettbygde områder. Fra 1735 kan vi følge utviklingen i befolkningen år for år fram til i dag. Mange vil nok stusse over å finne at handelsflåtens tap var større under første enn under andre verdenskrig. Flere skip gikk tapt, og i prosent av flåtens størrelse var også tapt tonnasje størst under første krig (ca. 14 mot ca. 11 prosent).

Tallene finner vi i Historisk statistikk 1994, som Statistisk sentralbyrå legger fram ved årsskiftet. Der finner vi en bred presentasjon av det meste av det vi har av tilbakeliggende statistikk om det norske samfunn. Nedenfor skal vi gi flere eksempler på hvordan tall fra publikasjonen kan brukes til å kaste lys over sider ved samfunnsutviklingen de siste hundre år. Men først vil vi si litt om selve publikasjonen Historisk statistikk, og om det tallmaterialet den stiller til brukernes rådighet.

Når vi ser bakover

Helt siden 1914 har Statistisk sentralbyrå med noe varierende mellomrom gitt ut samlinger av tilbakeliggende statistikk, med den nye utgaven, i alt syv. Befolkningstallene for 1664 er beregnet, riktignok med ganske sikre metoder, men de ligger nok på grensen av hva vi med rimelighet kan betegne som statistikk. Men allerede fra 1735 har vi årlige oppgaver over tallet på fødte og døde her i landet og i 1769 hadde vi vår første folketelling. Utviklingen i den offentlige administrasjon skapte økende behov for statistikk, særlig etter 1814. Fart i statistikkproduksjonen kom det mot slutten av 1800-tallet, med den offisielle opprettelsen av

"Det Statistiske Centralbureau" i 1876.

Det er likevel begrenset hvor langt tilbake i tid vi kan føre de fleste av de tall Statistisk sentralbyrå nå produserer. I Historisk statistikk 1994 er det bare tatt med serier som strekker seg minst 10 år bakover, og det er nok en god del serier som ikke går så mye lengre tilbake. Nye trekk i samfunnsutviklingen krever ny statistikk. Derfor må vår offentlige statistikk stadig ta opp nye emner og endre definisjoner og spesifikasjoner i den løpende statistikken.

I noen tilfeller har vi nok tallserier som går bakover, men hvor det på ett eller flere punkter er brudd, slik at tall fra før og etter bruddet ikke uten videre er sammenlignbare. Et eksempel er statistikken over flyttinger mellom norske kommuner. Mellom 1959 og 1968 ble norske kommuner slått sammen i et omfang som reduserte tallet fra 743 til 451. Samtidig økte tallet på dem som flyttet over kommunegrensene fra 158 000 til 181 000. Man kan da spørre om disse tallene er sammenlignbare.

Når det er brudd i en statistisk tidsserie, kan tallene før og etter bruddet likevel brukes sammen for noen formål, mens slik bruk kan føre til meningsløse resultater i andre sammenhenger.

I Historisk statistikk, som skal tjene mange og uspesifiserte formål, er det truffet skjønnsmessige avgjørelser om hvor langt en skulle gå i å ta med serier som inneholder brudd, og hvilke tilpasninger en skal gjennomføre for å bedre sammenlignbarhet før og etter brudd. Mange ville nok ønske at SSB hadde gått lengre, andre vil risikere å

trekke gale konklusjoner, fordi de ikke oppdager begrensningene.

Selv med det formidable volum Historisk statistikk 1994 har fått, har den selvfølgelig ikke kunnet ta med all statistikk som kunne vært gjengitt uten kontinuitetsproblemer. Spesielt er det grunn til å merke seg at den store mengden av statistikk for Norges fylker og kommuner og andre geografiske inndelinger ikke har kunnet få plass i denne publikasjonen.

Den som er interessert i de lange linjer bakover vil kanskje også savne tallserier for forhold som en gang var viktige og interessante, men som ikke er det lenger. I tidligere utgaver av Historisk statistikk vil en i mange tilfeller finne serier som går lengre tilbake enn tabellene i 1994-utgaven.

Når alt dette er sagt, står det likevel fast at Historisk statistikk 1994 er en skattekiste for den som vil granske det norske samfunns utvikling i vårt århundre og på mange felter i det forrige.

En "statistisk mange-års-bok"

Hvert år utgir Statistisk sentralbyrå oppdaterte hovedtall fra sin statistikk i Statistisk årbok. I årboken er statistikken systematisk ordnet etter emneområde i 25 kapitler. I Historisk statistikk, som er en slags "statistisk mange-års-bok" er stoffet fordelt på kapitler slik at det er samsvar mellom kapitlene i Historisk statistikk og i årboka. Men mellom de enkelte tabellene er det ikke tilsvarende samsvar.

Hovedinnholdet i Historisk statistikk er de ca. 500 sidene med tall, stilt sammen i store og små tabeller. Når en tenker over hvor begrenset de deler av virkeligheten er, som kan beskrives med tall, kan

en nok spørre seg om dette kan avhjelpes ved at vi nærmest drukner oss i en slik enorm tallmengde som dette. Svaret er vel at ingen tall er interessante i seg selv, og de forteller ikke noe til den som ikke vet hva hun skal spørre etter. Det er det enkelte tall, eller den enkelte samling av tall, som på en eller annen måte henger sammen, som kan ha noe å fortelle den som kan lese dem. Ingen leser et leksikon fra A til Å. Men finner man fram til de bitene man har bruk for, kan de være av stor interesse og til stor nytte.

Det er ikke mulig her å gå gjennom hvert enkelt av de 25 kapitlene. Men vi kan vise noen eksempler på hvordan vi ved hjelp av publikasjonen kan belyse sider av samfunnsutviklingen i Norge.

Fra 1/2 til 4 1/4 millioner nordmenn

Kjennskap til utviklingen i folke-mengdens størrelse og sammensetning er en betingelse for å forstå utviklingen så vel i sosiale forhold som i økonomi og politikk.

Befolkningsstatistikken er, som antydnet, den som gir oss tall lengst tilbake i historien. Statistikken bringer oss imidlertid ikke lengre tilbake enn til slutten av 1600-tallet. For tiden foran er vi henvist til mer eller mindre sikre anslag. Dermed får vi nærmest en ny dimensjon i vår viten ved overgangen til 1700-tallet.

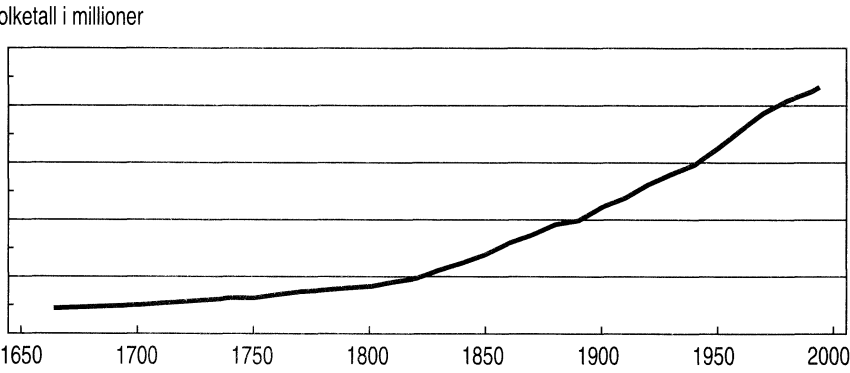
Særlig tallene for de tidlige år kan sette fantasien i sving. Hva betydde det for innbyggerne så sent som i år 1700, at det bare var en drøy halv million av dem i hele landet, altså mindre enn 1/8 av tallet i dag? Hvordan virket det at den svake veksten fra år til år fram imot 1820-årene ble avløst av en

Kapitlene i historisk statistikk 1994

- Kapittel 1. Innledning
- Kapittel 2. Naturressurser og naturmiljø
- Kapittel 3. Befolkning
- Kapittel 4. Helseforhold og helsetjenester
- Kapittel 5. Utdanning og forskning
- Kapittel 6. Kultur og tidsbruk
- Kapittel 7. Sosiale forhold
- Kapittel 8. Rettsforhold
- Kapittel 9. Arbeidskraft
- Kapittel 10. Lønnsforhold
- Kapittel 11. Personlig inntekt og formue
- Kapittel 12. Personlig forbruk
- Kapittel 13. Boliger og boforhold
- Kapittel 14. Jordbruk, skogbruk og jakt
- Kapittel 15. Fiske og fangst
- Kapittel 16. Oljeutvinning, bergverksdrift, industri og kraftforsyning
- Kapittel 17. Bygge- og anleggsvirksomhet
- Kapittel 18. Utenrikshandel
- Kapittel 19. Varehandel
- Kapittel 20. Samferdsel og reiseliv
- Kapittel 21. Forretningsmessig tjenesteyting
- Kapittel 22. Nasjonalregnskap
- Kapittel 23. Offentlig forvaltning
- Kapittel 24. Finansinstitusjoner, penger og kreditt
- Kapittel 25. Administrative inndelinger og valg

vekst som gav en fordobling av folketallet, fra 1 til 2 millioner, på bare 65 år? Vi kan følge bølgene i tilveksttallene, gitt ved endringer i tallene på fødte og døde opp gjennom 1800-tallet, og utvandring-bølgene fra midten av århundret.

Figur 1: Norges folketall 1665-1993

Kilde: Historisk statistikk 1994

i ser at under 10 prosent av befolkningen bodde i byene tidlig på 800-tallet, og at andelen som bodde i byer og tettbygde strøk kom opp i over halvdelen først etter den annen verdenskrig. Tallet har nå øget til mer enn 70 prosent.

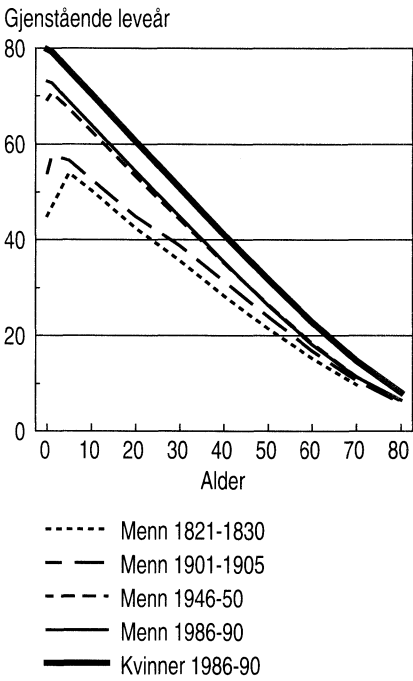
I tillegg også nyere trekk i befolkningsutviklingen kan vi følge, som økningen i skilsmissetall etter krigen og framveksten av samliv uten vielse i de siste tiår.

I befolkningskapitlet finner vi også tall for befolkningens fordeling etter kjønn, alder og sivilstand og vi finner de mer analytiske målene som beskriver utviklingen i de underliggende tendenser, fruktbarhet, dødelighet, osv.

Levetiden øker

Om i de andre delene av Historisk statistikk, gjelder det at de mer detaljerte tallseriene går kortere tid tilbake enn de grove hovedtallene. Vi skal bare ta opp en av hovedfaktorene i befolkningsutviklingen, nemlig dødeligheten. Vi kan følge nedgangen i dødelighet gjennom å studere veksten i forventet levealder. Forventet levealder er

Figur 2: Forventet gjenværende levetid ved gitte aldre. 1821/1830-1966/1990

Kilde: Historisk statistikk 1994

den gjennomsnittlige levealder et årskull av nyfødte kan ventes å oppnå ut fra dødelighetsforholdene i fødselsåret. Selv om det er et beregnet tall, gir det en god indika-

sjon på hvordan dødeligheten i befolkningen utvikler seg: Jo lavere dødelighet, jo lengre forventet levealder. Utviklingen i levealder er av stor betydning for befolkningsveksten, samtidig som den forteller om bedringen i folks levkår. Vi har tall fra 1820-årene, da forventet levealder for nyfødte gutter var 45 år og for piker 48. Fram mot slutten av århundret steg disse tallene bare svakt, men fra omkring 1890 helt til 1950 var det en sterk økning i forventet levealder for både kvinner og menn, helt opp til hhv. 71 og 75 år. Etter det har veksten vært svak for menn, mens veksten for kvinner først ble dempet omkring 1980, slik at menn nå lever i gjennomsnitt 73 år og kvinner 80 år. Forskjellen er altså økt til 7 år.

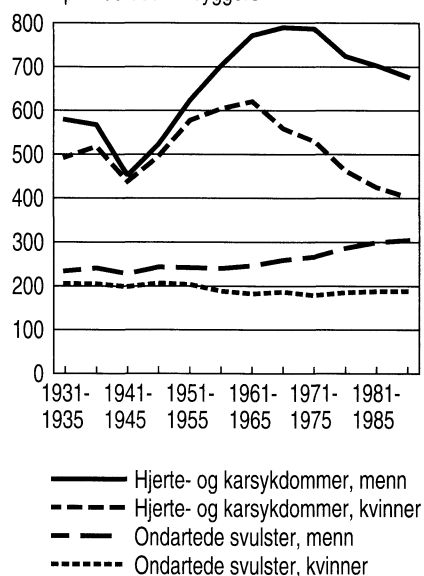
Det vi dør av

Det er fristende å forfølge levkårsaspektet av dødeligheten noe videre. Ser vi nærmere på tallene, finner vi at for aldersklassene fra 15 år og ut i 30-årsalderen viste dødeligheten liten nedgang og til dels oppgang fra 1860-årene og fram mot slutten av 1920-årene. Det er folkesykdommen tuberkulose som setter sine spor. I toppåret 1924 ble det meldt 8 340 nye tilfeller av smitteførende tuberkulose. Det er omtrent like mange som tallet på nye krefttilfeller i 1988, da folketallet var 54 prosent større. Mens kreft først og fremst rammer eldre mennesker, var 70 prosent av tuberkulosetilfellene unge mennesker mellom 15 og 35 år gamle. Vi har ikke tall før 1905, da antallet nye tilfeller var 6 700, men deretter kom ikke tallet under 5 000 pr. år før i 1937, og først fra 1961 kom det under 1 000. Det kan vel være tvilsomt om noen annen sykdom har satt så sterkt preg på befolkningen i nyere tid.

Dødeligheten av de store "manndreperne" i vår tid, kreft og hjerte- og karsykdommer kan vi følge fra 5-årsperioden 1931-1935. Fra da og fram til 1986-1990 har dødeligheten av ondartede svulster blant menn gått opp fra 128 pr. 100 000 innbyggere til 255, altså en fordobling. For kvinnene, som hadde høyere kreftdødelighet enn menn i 1930-årene, 136 pr. 100 000, er økningen bare 54 prosent, til 210. Utviklingen er ikke mye forskjellig når det gjelder hjerte- og karsykdommer: 269 av 100 000 menn døde i 1931-1935, og tallet ble omtrent fordoblet til 543 i 1986-1990. Også her lå tallet for kvinnene høyere enn for mennene i 1930-årene, 288, men det økte bare med 66 prosent, til 477 pr. 100 000.

Figur 3: Dødeligheten av hjerte- og karsykdommer og av ondartede svulster. 1931/1935-1986/1990. Standardberegnet¹

Døde pr. 100 000 innbyggere

¹ Folkemengde etter alder pr. 31.12.1990 er nyttet som vektor i standardberegningen

Kilde: Historisk statistikk 1994

Vil vi vite noe om helsetjenestene i tidligere år, må vi gå til tallet på de ulike kategorier av helsepersonell. Tallet på leger har vi fra 1860, da det var 334 av dem. Det betyr at hvis hele befolkningen skulle ha tilgang til legetjenester, ble det i gjennomsnitt 4 800 potensielle pasienter pr. lege. Det er nesten 12 ganger høyere enn tilsvarende tall for dagens vel 10 000 leger.

Hjelp i nøden

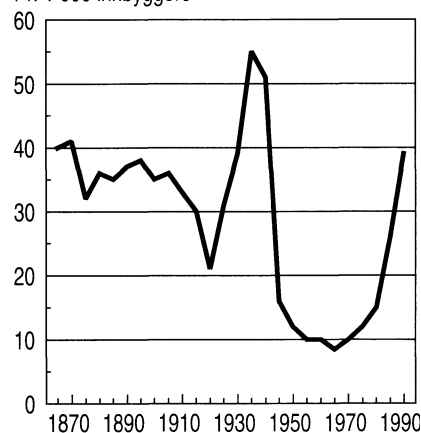
Historikerne vet noe om de som kom i nød og vanskeligheter i tidligere tider, og om de private og kollektive ordninger som eksisterte for å hjelpe dem. Grunnlag for å tallfeste behov og tiltak fikk vi først bare i den utstrekning det ble innført offentlige støtteordninger. Med økningen i omfanget av de offentlige støtteordninger og den statistikk de gav grunnlag for - sammen med utviklingen av statistikk over inntekt, forbruk og levekår - er kunnskapene blitt stadig mer omfattende. Men menneskenes lykke og ulykke kan vi vel aldri måle.

Den eldste statistikken om de offentlige stønadsordningene gjelder forsorgsstønadene. Her finner vi tall fra 1866, da det ble rapportert 67 200 stønadstilfeller. Dette svarte til 40 pr. 1 000 av befolkningen. Det ser ut til at dette forholdstallet har variert mellom 30 og 41 fram til den økonomiske krisen i 1930-årene, da det kom over 50. Selv om tallet på mottakere nok var mindre, fordi enkelte mottakere representerte flere "stønadstilfeller" og selv om stønadsbeløpene var små, representerer vel et nivå på rundt 4 prosent av befolkningen en kraftigere spire til velferdsstaten en mange ville ha trodd? I tiden etter Norges frigjøring i 1945 kom tallet ned på et nivå rundt 10 pr. 1 000. Både den økonomiske framgangen og utbyggingen av sosialt mer ak-

septable støttesystemer gir seg nok utslag her. Fra 1965 ble også navnet endret fra forsorg til sosialhjelp. En ny oppgang i de siste tiår har brakt tallet opp i 39 stønadstilfeller pr. 1 000 innbyggere i 1990.

Figur 4: Forsorgsstønad/ sosialhjelp. Stønadsmottakere pr. 1 000 innbyggere. 1866-1990

Pr. 1 000 innbyggere

Kilde: Historisk statistikk 1994

Denne enkle tallserien gir selvfølgelig ikke det hele bilde av utviklingen av et sosialt trykde- og stønadssystem i Norge.

Det vi lever av

Forholdene i næringsliv og økonomi er et sentralt tema for den som vil studere utviklingen i det norske samfunn.

Nasjonalregnskapet gir en samlet og samordnet statistisk beskrivelse av den økonomiske virksomheten landet. Selv om det norske nasjonalregnskapet, i likhet med tilsvarende regnskaper fra andre industriland, først ble utviklet i tiden under og etter den annen verdenskrig, er det gjort tilbakegående beregninger helt tilbake til 1865. Det

har vært mulig fordi store deler av den økonomiske statistikken (primærstatistikken) som nasjonalregnskapet bygger på, går så langt tilbake. For studier av norsk økonomi etter 1865 er derfor nasjonalregnskapet hovedkilden. Primærstatistikken, som også er rikt representert i Historisk statistikk, gjør det mulig å studere utviklingen i økonomien mer detaljert enn det helhetsberegningene i nasjonalregnskapet gjør mulig. For enkelte virksomhetsområder går så primærstatistikken lengre tilbake enn til 1865.

Hovedindikatoren for omfanget av næringsvirksomheten er bruttonasjonalproduktet, BNP. En kan si at det er et slags mål både for de ressursene vi setter inn i virksomheten og for resultatet av denne virksomheten. Men det måler ikke det vi gjør som det ikke blir ålbare inntekter av. Nasjonalregnskapet føres i regnskapsårsviser, og sammenligninger over lange tidsperioder sier derfor vel så mye om prisutviklingen som om den faktiske virksomheten. Således mener vi at BNP har økt fra 480 millioner kroner i 1865 til 36 686 millioner i 1991. Ser vi i edet på volumindeksen for bruttonasjonalproduktet, finner vi at det har økt med en faktor på snaut 7. Det er et tall som har et visst formasjonsinnhold, og det er ikke så rent lite det heller. Tar vi hensyn til at folketallet i de samme 25 år er økt fra 1,7 til 4,2 millioner, kan vi finne at BNP pr. innbygger regnet i "faste priser" (1991-kroner) har økt fra ca. kr 11 000 i 1865 til kr 162 000. Men selv dette tallet kan nok være mer villedende enn veiledende, hvis en tar det som et uttrykk for hvordan levekårene i landet har endret seg. Derfor er det heller ikke gitt direkte i Historisk statistikk. Det ligger imidlertid im-

plisitt i de tallene som er gitt, og noe kan det si om nivået for den markedstilknyttede virksomheten i landet. Men tallene for volumutviklingen av bruttonasjonalproduktet er nok av størst interesse når en skal studere utviklingen over kortere perioder, eller vekslingsene i utviklingstakten. Ser vi på veksten mellom år som ender på 0 og 5, må vi helt tilbake til perioden 1930-1935 for å finne en like svak prosentvis volumvekst i BNP som den vi hadde fra 1985 til 1990 (8 prosent).

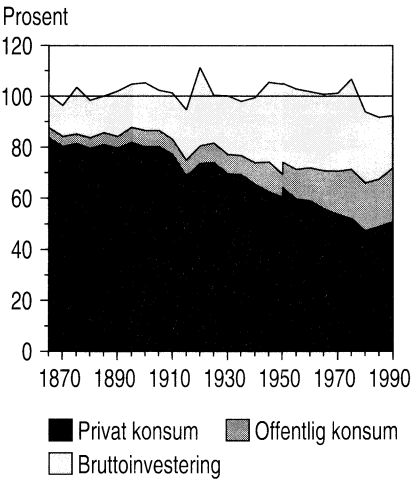
Av større interesse når vi skal studere utviklingen, er de tallene nasjonalregnskapet gir om komponentene i BNP, endringene i deres volum og størrelsesforholdet mellom dem over tid.

Over så lang tid som 125 år er volumet av det private konsum et mer interessant mål for utviklingen enn BNP, ikke minst fordi det er lettere for oss å se begrensningene ved å sammenligne forbruket i dagens samfunn med det tilbud tidligere tiders nordmenn stod overfor. I de 80 årene fra 1865 til 1945 ble det private konsum regnet i faste priser femdoblet, det vil si en fordobling for hvert 35. år i gjennomsnitt. Etter krigen fikk vi så en vekstperiode da oppgangen var 3,6 prosent pr. år, eller fordobling hvert 20. år, helt fram til 1986. Siden gikk konsumet faktisk noe ned.

Helt fram til 1910 utgjorde det private konsumet ca. 4/5 av bruttonasjonalproduktet, offentlig konsum var under 10 prosent og bruttoinvesteringene var under 1/5. Det var nær balanse mellom eksport og import. Gjennom to verdenskriger, mellomkrigsårenes turbulens og gjenreisningen etter okkupasjonen, sank det private konsumets andel til et nivå rundt 50

prosent av BNP midt i 1970-årene, og har siden ligget der. Til gjengjeld har det offentlige konsumet økt sin andel til 1/5. Bruttoinvesteringenes andel av BNP har, under innflytelse av konjunktorene, fulgt takten i utbyggingen av norsk næringsliv. Det var topper godt over 1/3 under den mest hektiske utbyggingsperioden i Nordsjøen, men i 1990-årene er tallene igjen kommet ned i 1/5. Vi legger også merke til hvordan eksporten fra oljevirksomheten inntar en stadig

Figur 5: Bruttonasjonalprodukt etter anvendelse, 1865-1990. Prosentvis fordeling¹

¹ Avvik fra 100 viser import- eller eksportoverskudd. Ny beregningsmåte fra 1950
Kilde: Historisk statistikk 1994

viktigere plass i norsk økonomi fra midten av 1970-årene, til bidraget i 1991 er kommet opp i 14 prosent av bruttonasjonalproduktet.

Det er bare tallene for bruttonasjonalproduktet og dets hovedkomponenter etter anvendelse det har vært mulig å føre tilbake til 1865 i sammenhengende serier. På grunn av revisjoner og omgrupperinger i

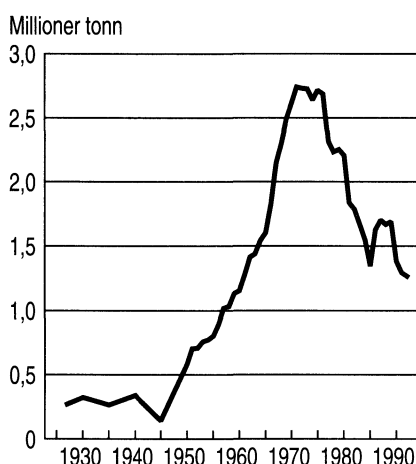
beregningsmetodene for nasjonalregnskapet, har det bare vært mulig å gi sammenhengende serier i større detalj for kortere perioder.

Industrien, en næring i vekst og nedgang

Historisk statistikk har 8 kapitler om næringsgrenene. En kan spørre om hvorfor vi av dem skal velge nettopp industrien som eksempel. Én grunn er at den fortsatt er en av våre hovednæringer med 13 prosent av nasjonalproduktet og 14 prosent av de sysselsatte i 1991. En annen grunn er at vi her finner eksempler på noen av de begrensningene vi møter når vi vil bruke Historisk statistikk til å studere utviklingen innenfor viktige deler av samfunnet.

Industrien er en av de næringer som gjennom tidene er blitt best dekket med statistikk. Denne statistikken oppgis å ha "aner" tilbake til 1860-årene. Den er dekket ved omfattende periodiske tellinger siden 1909, og mer eller mindre fullstendig årsstatistikk som kom inn i faste former fra 1927. I Historisk statistikk har det likevel bare vært mulig å gi hovedtall for næringen under ett og tall for mengde og tildels løpende kroneverdi av produksjonen av ca. 35 "utvalgte varer" så langt tilbake som til 1927. For den som er interessert i de store linjer eller i utviklingen for noen av disse utvalgte varer, eller for de industrigrener som produserer dem, er dette nyttige og interessante tall. Vi kan også følge industrisysselettingen fra 109 000 i 1927 gjennom perioder med varierende veksttakt fram til 380 000 i 1965. Fra da av var veksten svak fram til et maksimum på 394 000 i 1974. Siden har industrisysselettingen gått ned, og den var i 1992 299 000, tre fjerdedeler av hva den var i 1974. Valgt på måfå blant

Figur 6: Produksjon av sement 1927-1991. Tonn

Kilde: Historisk statistikk 1994

de varer det er gitt tilbakegående tall for, kan vi f.eks. finne at norsk sementproduksjon ble godt og vel fordoblet på ti år fra 1961 til 1971, da produksjonen økte fra 1,27 til 2,74 millioner tonn, for så å bli halvert til 1,38 millioner tonn på de neste 19 år fram til 1990.

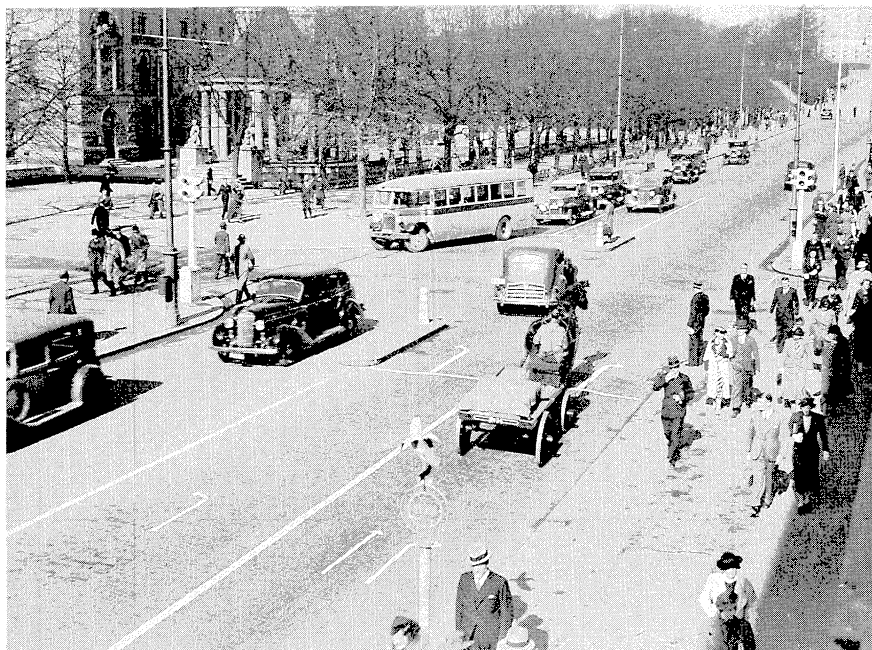
Den som vil ha et mer generelt bilde av utviklingen i de enkelte industrigrener, må nøye seg med tal som ikke går lengre tilbake enn til 1972. Her har vi et eksempel på at den tilbakegående statistikken bar gir hovedtall og et begrenset utvalg av detaljer.

Vi reiser mer

Nordmenns reisevirksomhet har hatt en formidabel vekst, noe som ikke minst skyldes bilismen. Mens utgifter til reiser og transport omkring 1990 legger beslag på 19 prosent, eller en snau femtedel, av husholdningenes forbruksutgifter, var denne andelen i 1958 i underkant av 7 prosent. Men bedringen i kommunikasjonene har pågått siden lenge før 1958.

I 1945 var det én bil pr. 64 innbyggere her i landet, mens tallet i 1992 var mindre enn tre innbyggere pr. bil.

I Historisk statistikk finner vi at de i 1840 var registrert 15 000 km of

entlige veier her i landet; i 1958 var tallet 50 000 km og i 1992 var det 90 000 km. Det er nesten en 6-fobling fra 1840 til 1992. Men i tillegg til hva det kan ha vært av endringer i hva som regnes som offentlig vei, vet vi jo at det er svært få av lagens veikilometer som i det hele tatt kan sammenlignes med veier iv den standard vi hadde i 1840. Men så er det vel slik at forekomsten av veier må ses i forhold til behovet, og da blir det mer komplisert å trekke konklusjoner fra en sammenligning. Mer opplysende om reiseaktiviteten er det nok at norske jernbaner i 1860 fraktet 52 000 passasjerer 4,8 millioner passasjerkilometer. Både passasjer-tall og passasjerkilometer økte og nådde et toppnivå i årene mellom 1946 og 1960. Men utviklingen nudda, ikke minst fordi biltransport etter hvert tok over. Jernbanens passasjertall falt fra 42 millioner i 1960 til 29 millioner i 1970, men har siden tatt seg noe opp. I de siste 15 årene har passasjertallet ligget omkring 35 millioner. Det er de kortdistansereisende som

sviktet NSB. Nedgangen i passasjerkilometer ble begrenset, og ble erstattet av en oppgang fra 1970. Gjennomsnittlig reiselengde pr. passasjer som hadde variert mellom 23 og 33 kilometer fram til 1946, økte til 64 km i 1991.

Fra 1946 er det gjort beregninger over samlede transportytelser i landet. For passasjerkilometer i innlands transport er tallet 4 591 millioner i 1946. Av dette var 30 prosent jernbanetransport, 23 prosent personbiltransport. I hver av de to 9-årsperiodene mellom 1952 og 1970 ble tallet på passasjerkilometer fordoblet, men så tok det 17 år, til 1987, før tallet igjen var fordoblet. Etter 1987 er veksten stoppet opp, og fram til 1992 har tallet ligget på vel 52 milliarder personkilometer i året. I 1992 var 3/4 personbiltransport og under 5 prosent var jernbanetransport.

Furet, værbit

Den som går til Historisk statistikk for å finne konkret informasjon om et emne, har stor sjanse til å finne mye av interesse, men må også være forberedt på at mange spørsmål forblir ubesvart. Informasjonen om hvert enkelt emne er, uansett, begrenset. Men den som skal plukke ut et noenlunde representativt utvalg av hva slags opplysninger som kan trekkes ut av publikasjonen, vil fristes til å fortsette fra emne til emne uten stopp.

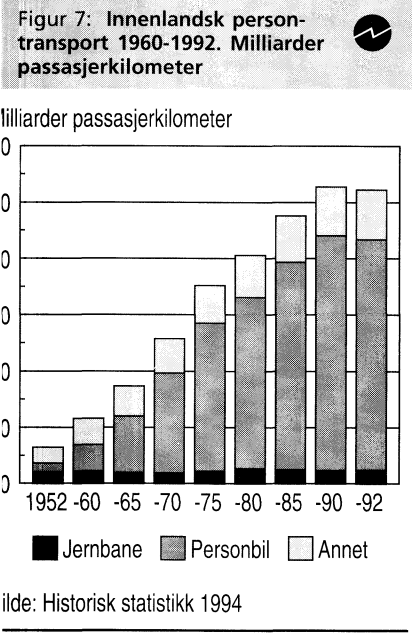
La oss likevel stoppe med bare å ta med et eksempel fra vår nyeste type statistikk. Først fra begynnelsen av 1980-årene kom statistikerne i gang med å stille opp sine tallkolonner for å belyse utviklingen i den natur diktere og malere har beskrevet i århundrer. Når store endringer setter inn, og spesielt når disse ser ut til å kunne innebære en skadelig utvikling, trenger vi

mer presise målemetoder enn ord og farger. Ved å omgruppere tilgjengelig statistikk og hente inn ny har det vært mulig å kartlegge utviklingen på viktige områder i de siste 15 år, og delvis også lengre tilbake i tid.

Vi har tall for produksjon og bruk av olje, elektrisitet og andre energikilder og for fiskebestandenes størrelse i havet. Utslippene til luft er målt siden 1973. Da gikk f.eks. 155 000 tonn svoveldioksyd ut i atmosfæren pr. år. Utslipet var 6 000 tonn lavere allerede året etter, og i perioden 1973 til 1980 lå det i overkant av 140 000 tonn. Siden da er tallet redusert til 37 000 tonn i 1992, det er under en fjerdedel av utslippet 19 år tidligere. Så godt har det ikke gått med de fleste andre viktige utslipp. Utslipet av karbondioksid, CO₂, er økt med 25 prosent i perioden 1973-1992, fra 30 til 37 millioner tonn.

Med denne meldingen og de noe dystre varsler den innebærer for framtiden, overlates leseren til selv å jakte videre på nyttig, interessant og håndfast informasjon om Norge både i det hundreår som nå går mot slutten og i det foregående. Ikke minst er det viktig å kjenne linjene bakover når en skal prøve å se framover. Da er det kanskje heller ikke så galt at mens materialet er overveldende for de siste tiår, blir det spinklere og spinklere jo lengre vi går bakover.

Per Sevaldson er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Som hund og katt?

Kjæledyr i norske husholdninger

18

Om lag fire av ti norske husholdninger har kjæledyr. Det mest vanlige er katt, deretter følger hund. Hunder og katter er mest vanlig i spredtbygde strøk og i store husholdninger, dvs. i barnefamilier. Menn har oftest hund, mens kvinner foretrekker katt.

Jan Erik Kristiansen

Statistisk sentralbyrå er en institusjon som teller og har således tall om det meste; om personer og husholdninger, boliger og biler, fødte og døde. Men vi har ikke noen kjæledyrstatistikk. Via omnibusundersøkelsene (se ramme) har vi nå imidlertid noen opplysninger om våre kjæledyr, eller rettere sagt: om deres eiere.

Nesten en tredjedel av husholdningene har hund og/eller katt, mens om lag 10 prosent har andre typer

Datagrunnlaget

Dataene er hentet fra Statistisk sentralbyrås Omnibusundersøkelse, mars 1994. Dette er en intervjuundersøkelse med et utvalg på 1 514 personer i alderen 16-79 år. Spørsmålene som ble stilt var: "Har husholdningen noen form for kjæledyr?". De som svarte "Ja", fikk deretter spørsmål om hva slags kjæledyr dette var.

kjæledyr; som f.eks. fugl, fisk, hamster, kanin, marsvin, rotte eller mus.

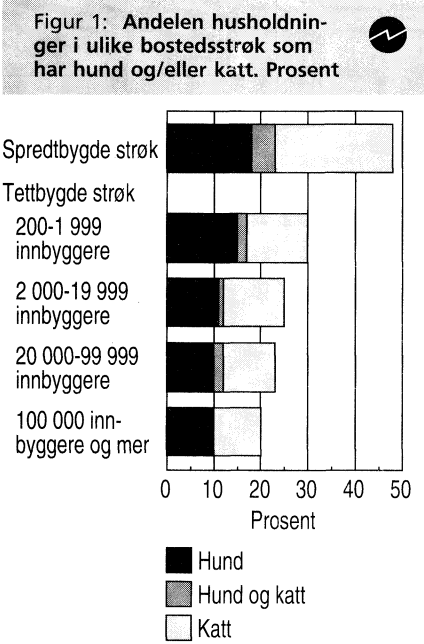
Til sammen har 14 prosent av husholdningene hund, 17 prosent har katt. Bare et lite mindretall (2 prosent) har **både** hund **og** katt. Dette innebærer at ca. 245 000 husholdninger har hund, 300 000 har katt. Av disse har 35 000 husholdninger begge deler. Vi har ikke opplysninger om **hvor mange** hunder og katter den enkelte husholdning har (og kan derfor ikke anslå det totale antallet hunder og katter). Heller ikke vet vi **hva slags** hund eller katt husholdningen har.

Om vi for eksempel sammenlikner med et land som Frankrike (som er ett av de få landene det finnes liknende opplysninger for), finner vi at andelen hunde- og katteeiere der er langt høyere; vel halvparten av franske husholdninger har hund eller katt. Og fordelingen er motsatt; de fleste (37 prosent) har hund, mens et mindretall (23 prosent) har katt.

Flest på landsbygda

Både hunder og katter trenger plass å bevege seg på; ikke bare innendørs, men også utomhus (noen "inndyr" finnes riktignok, men de er ikke typiske). Det er derfor ikke overraskende at hunde- og katteholdet varierer med husholdningens bosted: Mens nesten halvparten av husholdningene bosatt i spredtbygde strøk har hund og/eller katt, synker andelen til 20 prosent i de store byene. Denne forskjellen har nok sammenheng med tilgangen til uteareal, men også hvilken bolig man har er av betydning. F.eks. har bare 11 prosent av blokkboere hund eller katt.

På landsbygda er kattene i klart flertall, i storbyene - derimot - er

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse 1994

andelen husholdninger med katter og hunder like store. Det er også i spredtbygde strøk vi oftest finner husholdninger som **både** har hund **og** katt (5 prosent); i storbyene er denne kombinasjonen nesten ikke-eksisterende: Her er alternativene tydeligvis **enten** hund **eller** katt.

De regionale forskjellene er ikke like markerte, men samlet sett er hunder og katter vanligst på Østlandet (utenom Oslo/Akershus), med Nord-Norge som det andre ytterpunktet. Fordelingen mellom hunder og katter - derimot - varierer mye: Mens kattene er i klart mindretall i Oslo/Akershus og Trøndelag, er de i like klart flertall på Vestlandet.

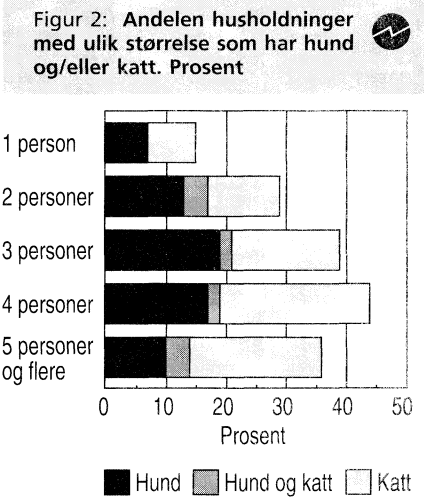
Små dyr i store byer?

Når husholdninger i de store byene sjeldnere har hund og katt, har de så kanskje oftere mindre kjæledyr; som fugler, fisk eller mus? Disse er mindre plasskrevende og de må heller ikke være ute eller luftes.

Vi finner imidlertid ingen slik sammenheng: små kjæledyr er like vanlige i spredtbygde strøk som i storbyer. Derimot peker Trøndelag seg ut som en region med svært mange mindre kjæledyr. Mens det i de øvrige landsdelene er 8-9 prosent som har små kjæledyr, er andelen 16 i Trøndelag. Noen forklaring på dette er vanskelig å gi.

De ensliges trøst?

Er det så først og fremst små husholdninger (f.eks. enslige og barnløse par) som holder kjæledyr, som en slags kompensasjon for manglende størrelse og sosial kontakt innad i husholdningen?

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse 1994

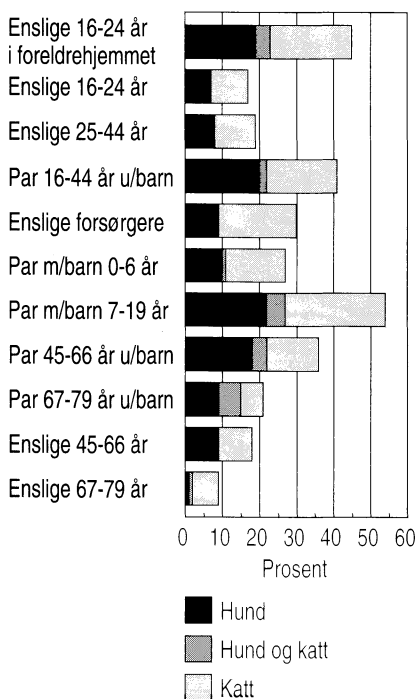
Tallene tyder ikke på det. Andelen hunde- og katteeiere øker tvert imot med økende husholdningsstørrelse: Mens bare 14 prosent av enpersonhusholdningene har hund og/eller katt, øker dette til 44 prosent i firepersonhusholdningene. I større husholdninger er andelen noe lavere.

Særlig i barnefamilier med store barn

"Store husholdninger" betyr som oftest barnefamilier. Spissformulert kan vi derfor si at kjæledyr, snarere enn å være en slags "erstatning" for barn, heller er noe som følger med det å ha barn, og særlig litt større barn. De fleste som selv har barn, vil være vel kjent med barns intense ønsker om et kjæledyr.

Av figur 3 ser vi at det særlig er par med barn i alderen 7-19 år og unge 16-24 år som bor hjemme som oftest har hund og/eller katt (henholdsvis 54 og 45 prosent). Småbarnsfamilier synes i mindre grad å ha tid og overskudd til kjæledyr.

Figur 3: Andelen i ulike typer husholdninger¹ som har hund og/eller katt. Prosent

¹ Husholdninger er gruppert etter personens familiefase

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse 1994

Også enslige forsørgere har relativt ofte kjæledyr, sammenliknet med enslige uten barn. I alle barnefamiliene er kattene i flertall, særlig gjelder dette enslige forsørgere.

Mange barnløse har selvfølgelig også kjæledyr, særlig par i alderen 44-66 år. Og i den grad disse dyrene på noen måte kan sies å være en "erstatning" for barn, synes det å være hunden oftere enn katten som har denne funksjonen. Også blant de yngste og eldste barnløse parene er det en overvekt av hunder. Sagt på en annen måte: Barn og unge synes å foretrekke katter, par uten barn har oftere hund, mens de enslige har en svak overvekt av katter. Enslige over pensjonsalderen (flestep kvinner) har nesten bare katter.

Kjæledyrenes rolle i barnefamilie viser seg også når det gjelder andre, mindre kjæledyr, som fugler, fisker, hamstere o.l. Jo større husholdning, jo oftere har den små kjæledyr: Mens bare 5 prosent av enpersonhusholdningene har slike, gjelder dette hele 19 prosent av husholdningene med fem eller flere medlemmer. Også her er det barnefamilie som oftest har dyr, særlig familier med større barn.

Store og/eller små?

Som vi har sett, er det å ha både hund og katt altså en relativt sjelden kombinasjon (2 prosent av husholdningene). Hva så med kombinasjonen hund eller katt og andre, mindre dyr?

Snarere enn å være alternative former for kjæledyr, synes forholdet her å være "jo flere, jo bedre": Av husholdninger som både har hund og katt har hele 24 prosent i tillegg også (ett eller flere) mindre kjæledyr (sammenliknet med ca. 10 prosent i hele befolkningen). Også

hundeeiere har oftere smådyr (16 prosent), mens pus (naturlig nok?) noe sjeldnere har selskap av fugler, fisker, rotter eller mus (10 prosent). I husholdninger uten hund eller katt har bare 8 prosent mindre kjæledyr.

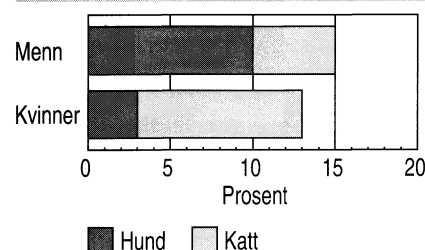
Hunden: Mannens beste venn?

I uttrykket "som hund og katt" ligger ikke bare en forestilling om motsetning eller fiendtlighet; at hunder og katter ikke "går sammen". Uttrykket antyder også klare ulikheter eller kontraster i lynne og atferd: Med hunder forbinder vi lydighet og disiplin, mens katter assosieres med selvstendighet og frihet.

En ikke unaturlig hypotese med utgangspunkt i det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret, ville være at menn oftere har hund og kvinner oftere katt (selv om vi nok her burde hatt opplysninger om hundehase: noen hunderaser må vel sies å være mer "maskuline" enn andre). Også mange av hundens ulike funksjoner - som jakthund, trekkhund, vakthund o.l. - kan i stor grad knyttes til mannlige roller og aktiviteter.

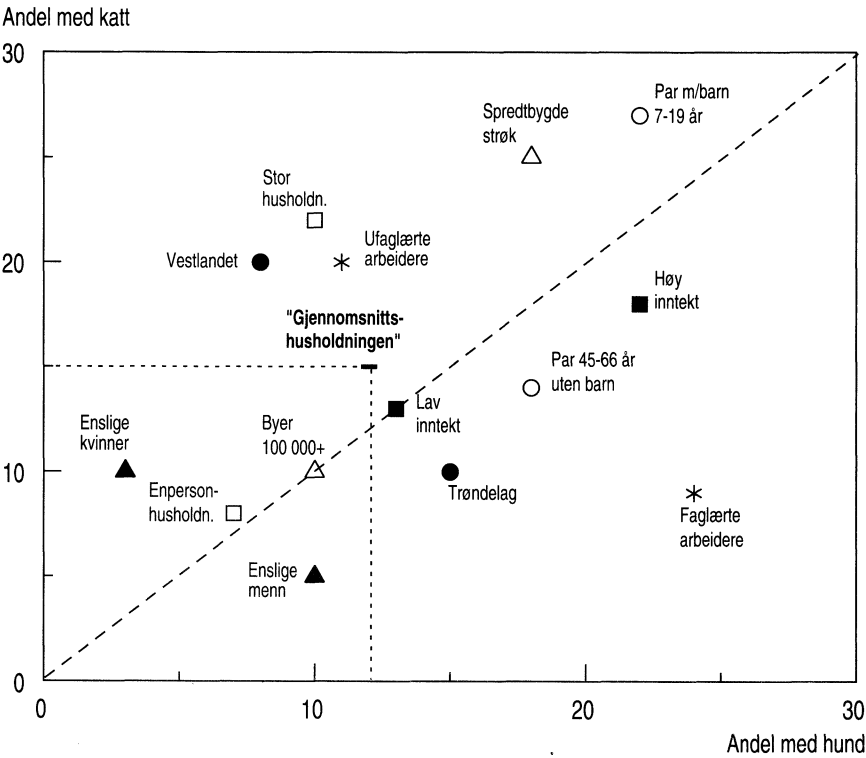
Ser vi på menn og kvinner som bor alene (det er vanskelig å knytte dyr i større husholdninger til enkelt-

Figur 4: Andelen menn og kvinner i enpersonhusholdninger som har hund eller katt. Prosent

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse 1994

Figur 5: Andelen husholdninger som har hund eller katt. Utvalgte grupper. Prosent

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse 1994

personer eller kjønn), finner vi at hypotesen bekreftes. Den samlede andelen menn og kvinner som har hund eller katt er omtrent den samme, men fordelingen er svært ulik.

Dobbelt så mange menn har hund som katt (10 og 5 prosent). For kvinner er forholdet omvendt; et klart flertall (10 prosent) har katt og bare 3 prosent har hund. (Ingen enslige - verken menn eller kvinner - har både hund og katt.)

Etter dette kan vi oppsummere noen hovedtrekk ved kjæledyrholdet. Figur 5 viser andelen husholdninger i utvalgte grupper som har hund eller katt. De gruppene som befinner seg over diagonalen har

alle en (større eller mindre) overvekt av katter, mens gruppene under diagonalen oftere har hunder. Nede til venstre finner vi husholdninger med få kjæledyr, øverst til høyre de med mange dyr. (For ikke å overlesse diagrammet, har vi her bare tatt med utvalgte grupper.)

Litteratur

Héran, François (1987): "Les animaux domestiques". I *Données Sociales 1987*. Insee.

Jan Erik Kristiansen er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for informasjon og publisering.

Arbeidslivsundersøkelsene 1989-1993:

Urolig arbeidsmarked, stabilt arbeidsliv?

22

Et urolig arbeidsmarked ved inngangen til 1990-årene har hatt liten betydning for arbeidsmiljøet, men økt press har ført til større interesse for bedriftenes indre liv. Få har drømmejobben og de yngste arbeidstakerne skifter oftest arbeidsplass. Til tross for dårlig arbeidsmiljø holder de fleste på jobbene sine. Unntakene er de med svært mange arbeidsmiljøbelastninger. Høy tilfredshet i jobben og godt forhold til bedriften er viktigere for stabiliteten enn fravær av arbeidsbelastninger og høy lønn.

*Gunvor Iversen og
Egil Midtlyng*

Arbeidslivet var preget av stor uro ved inngangen til 1990-årene. Arbeidsledigheten ble mer enn fordoblet bare på to-tre år. I 1987 var 45 000 arbeidssøkere uten arbeidsinntekt, dette utgjorde 2,1 prosent av arbeidsstyrken. I 1990 var det 112 000 arbeidssøkere uten arbeidsinntekt, eller 5,2 prosent av arbeidsstyrken. Siden har ledigheten stabilisert seg på et høyt nivå, og i 1993 var 127 000, eller 6 prosent, uten arbeidsinntekt. Først nå - etter syv år med økning - ser vi at arbeidsledigheten er synkende. Hvor mye, og hvor raskt den vil synke, er det enda for tidlig å si noe om. Et tilbakeblikk på denne perioden, hvor vi har gått fra en situasjon med nær full sysselsetting til vedvarende høy ledighet, reiser blant annet spørsmål om hvordan sammensetningen av arbeidstakermassen har utviklet seg.

Arbeidsmarkedet vanskeligere for menn

Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) for perioden 1987 til 1993 gir grunnlag for følgende hovedkonklusjoner: Vi har fått et vanskeligere arbeidsmarked for ungdom og menn. Kvinnene er i mindre grad berørt av vanskene. Det har videre vært nedgang i den vareproduserende delen av arbeidslivet, mens sysselsettingen har økt i enkelte tjenesteytende sektorer. De tradisjonelle kjønnsforskjellene i yrkesvalg er opprettholdt. Kvinnene er oftest å finne i omsorgsykker i kommunal sektor. Vi har fått færre arbeidere, særlig innen bygge- og anleggsvirksomheten og i industrien. Samtidig har vi fått flere arbeidstakere med høyere utdanning (Fredriksen 1993). Dette er et uttrykk for at det tradisjonelle mønsteret fra industrisamfunnet går stadig mer i oppløsning. Produksjonsarbeideren med lav utdanning er på vei ut, kvinnene gjør seg sterkt

gjeldende på arbeidsmarkedet, og tilbudet om omsorg og andre tjenester i enkelte sektorer er i vekst.

Urolig arbeidsmarked - stabilt arbeidsmiljø

De strukturelle endringene i arbeidsmarkedet skulle i seg selv tilsi at færre har fått et dårlig arbeidsmiljø. Arbeidstakerne som er mest berørt av endringene, f.eks. arbeidere innen tungindustri og bygge- og anleggsvirksomheten, har tradisjonelt også hatt de mest belastende jobbene (Andersen 1993). Nedgangen i industriarbeidsplasser gir forventninger om at endel industri- og typiske arbeidsmiljøproblemer reduseres. Motsatt kan vi imidlertid tenke oss at det ytre presset som har vært på bedriftene de siste årene, har ført til et press på arbeidsmiljøet i negativ retning.

Både levekårsundersøkelsene for perioden 1980-1991 og arbeidslivsundersøkelsene i 1989 og 1993 viser bare små endringer i arbeidsmiljøet. Dersom vi kort skal oppsummere de viktigste, har flere kvinner belastende arbeidsstillinger, og færre menn er utsatt for rystelser og vibrasjoner (Andersen 1993). Det er en langsiktig tendens til at det blir flere varierte og interessante jobber. Vi ser også at arbeidspresset er i ferd med å øke både når det gjelder arbeidsmengde og krav til tempo og oppmerksomhet. Dette gjelder like mye kvinner som menn (Arbeidsmiljø 1993). Et vanskelig arbeidsmarked har ikke gitt noen reduksjon i frynsegoder. Det er like mye et mannsfenomen som det alltid har vært, hovedsakelig til fordel for middelaldrende menn i privat sektor. Videre viser arbeidslivsundersøkelsene at arbeidsmiljøutvalg og verneutvalg har fått større utbredelse i bedriftene, og interessen for arbeidsmiljøet er økende både blant ledere og øv-

Datagrunnlaget

Arbeidslivsundersøkelsene omfatter arbeidstakere fra alle deler av arbeidslivet, både private bedrifter og offentlige virksomheter. Ansatte i forsvaret er ikke med. Personene ble intervjuet om ansettelsesforhold, arbeidsmiljø, utdanning og kompetanse, samt fagforeningsaktivitet, helse og familieforhold. I denne artikkelen dekker begrepet bedrift både private bedrifter og offentlige virksomheter.

Den første arbeidslivsundersøkelsen ble gjennomført i 1989 av Statistisk sentralbyrå i samarbeid med Institutt for samfunnsforskning. Den omfattet ansatte fra et utvalg på i alt 1 050 bedrifter. Undersøkelsen ble gjentatt i 1993, og det ble gjort en ny henvendelse til de 4 437 arbeidstakerne som ble intervjuet i 1989 og som utgjør den såkalte paneledelen i 1993-undersøkelsen. 733 av personene i panelet som ble intervjuet som arbeidstakere i 1989, var av ulike grunner ikke i arbeid i 1993. Denne gruppen ble i 1993 intervjuet kun om yrkesmessige endringer etter 1989 og om pensjons- og trygdeforhold, helse og familie.

Panelet gir oss blant annet mulighet til å gruppere arbeidstakerne i 1989 på følgende måte alt etter hvilket ansettelsesforhold de hadde i 1993: Den første og største gruppen (67 prosent) er arbeidstakere ansatt på samme bedrift i 1993 som i 1989. Den andre gruppen (18 prosent) er arbeidstakere som har sluttet i bedriften hvor de var ansatt i 1989 og som har begynt i ny bedrift i 1993. Den tredje gruppen (15 prosent) har sluttet i bedriften hvor de var ansatt i 1989, og de var helt uten inntektsgivende arbeid i 1993.

Foruten panelet bestod utvalget i 1993 også av et mindre utvalg på 798 nye arbeidstakere. Disse ble trukket fra de samme bedriftene som deltok i 1989. Denne suppleringen ble hovedsakelig gjort for å sikre en jevn aldersfordeling i 1993-undersøkelsen.

ige ansatte. Totalt sett kan vi si at ytre" press i liten grad har påvirket situasjonen for de som er i arbeid, men det har gitt større interesse for bedriftens interne liv. Dette utelukker selvsagt ikke at enkelte grupper på arbeidsmarkedet har fått et dårligere arbeidsmiljø. F.eks. viser arbeidslivsundersøkelsene at færre arbeidere var fornøyd med arbeidsmiljøet i 1993 enn i 1989. Funksjonærene derimot var stort sett like fornøyd i 1993 som i 1989.

Få har drømmejobben

For å få et inntrykk av hvor fornøyd folk var med sine jobber, ble arbeidstakere spurt om å vurdere enkelte sider ved eget arbeid. De ble også bedt om å gi en mer generell vurdering av hvor viktige disse sidene er for et arbeidsforhold. Tabell 1 viser at forhold som sikkerhet i jobben, godt arbeidsmiljø og interessant arbeid ble vurdert som svært viktig blant et stort flertall av arbeidstakerne i 1993. Bare et mindretall syntes det var viktig med god lønn og muligheter for opprykk. Vi kan til og med registrere en liten nedgang fra 1989 til

Tabell 1: Vurdering av egen jobb og holdning til arbeid i 1993. Prosent

	Holdning:	
	Egen jobb:	Andel som mente det var viktig at:
Jobben er godt betalt	14	24
Jobben gir muligheter for opprykk	5	16
Jobben er sikker og stabil	54	85
Arbeidsmiljøet er godt	61	87
Arbeidet er interessant	60	76
Arbeidet gir kontakt med andre	80	59
Arbeidet gir mulighet for omsorg	42	39
Arbeidet gir mulighet til å arbeide selvstendig	73	62

1993 i andelen som mente at god lønn og opprykk er viktig. Sammenligner vi dette mot folks vurdering av den jobben de faktisk hadde i 1993, ser vi at andelen som hadde god lønn, muligheter for opprykk, stabilitet og sikkerhet, godt arbeidsmiljø og interessante oppgaver var mindre enn andelen som mente dette var viktig. Motsatt kan det se ut som folk hadde mer sosial kontakt, mulighet for å gi omsorg og selvstendighet i jobben enn det de vanligvis setter pris på slik det kom til uttrykk i deres holdninger. Det er med andre ord sjelden samsvar mellom idealer og realiteter på dette området.

Til tross for at de store endringene på arbeidsmarkedet bare har virket på arbeidsmiljøet i begrenset utstrekning, kan vi likevel reise spørsmålet om ikke arbeidsmiljøet har påvirket arbeidstakerne og deres atferd. Er det slik at folk har en tendens til å slutte dersom de har et dårlig eller belastende arbeidsmiljø? Eller har de siste årenes økonomiske lavkonjunktur gjort sitt til at arbeidstakerne har holdt på den jobben de har, uavhengig

av arbeidsmiljø, holdninger og vurderinger?

2 av 3 er fortsatt ansatt i samme bedrift

Vi får et grovt inntrykk av mobiliteten i arbeidsmarkedet ved begynnelsen av 1990-årene ved å se på hvilket ansettelsesforhold arbeidstakere i 1989 hadde fire år senere. Med mobilitet mener vi her arbeidstakernes bevegelser ut og inn av bedrifter. 67 prosent var ansatt i samme bedrift i 1993 som 1989. 33 prosent hadde sluttet i bedriften i løpet av denne perioden. Av disse igjen hadde 18 prosent begynt i ny bedrift, og 15 prosent var av ulike grunner gått helt ut av arbeidslivet.

Tidligere beregninger har vist at 11 prosent av de ansatte sluttet i løpet av året 1989 (Torp og Mastekaasa 1990). Dette var den gjennomsnittlige sluttprosenten for norske bedrifter midt i den mest turbulente perioden. Den var antakeligvis derfor noe høy i forhold til dagens situasjon. Vårt materiale viser at 33 prosent har sluttet i de fire årene fra 1989 til 1993. Dette gir en årlig sluttprosent som er noe lavere. En forklaring her kan være at økningen i arbeidsledigheten har flatet ut og stagnert de siste årene. Sammenlignet med mobiliteten tidligere på 1980-tallet (Levekårsundersøkelsen 1987), er det ingen tendens til økt mobilitet i den perioden vi her ser på.

Andre analyser viser at det har foregått omstillinger i et flertall norske bedrifter i perioden 1988 til 1992, der effektivitet og kostnadsreduksjon har vært hoveddrivkreftene (Ingebrigtsen 1994). Permittinger/oppsigelser og nye arbeidsoppgaver for de ansatte ble her vurdert som de viktigste konsekvensene av omstillingen.

Tabell 2: Viktigste årsak til at personer som har begynt i ny bedrift eller ikke lenger er i arbeid i 1993, sluttet i bedriften hvor de var ansatt i 1989. Prosent

	Ansatt i ny bedrift	Ikke i arbeid
Helse	2	27
Alderspensjon	0	22
Innskrenkninger/midlertidig stilling	37	23
Ønske om en bedre eller mer interessant jobb	26	4
Bedre lønn	3	0
Andre årsaker	32	24

Arbeidslivsundersøkelsene viste at innskrenkninger eller ansettelser i midlertidige stillinger dominerer som den viktigste årsak til at folk sluttet i bedriften hvor de var ansatt i 1989. Alderspensjonering og helseforhold var selvfølgelig også viktige årsaker. Rundt en fjerdedel hadde ønsket om bedre arbeidsforhold eller en mer interessant jobb som viktigste sluttårsak. For svært få, bare 3 prosent, var tilbudet om høyere lønn den viktigste grunnen.

Fra en mer overflatisk beskrivelse av årsaker til mobiliteten, skal vi nå forsøke å gi svar på følgende: I hvilken grad har ytre samfunnsmessige forhold, bedriftsinterne betingelser og mer personlige faktorer innvirkning på mobiliteten blant arbeidstakerne? Dette med utgangspunkt i den grovinndelingen vi har gjort i de tre gruppene "ansatt i samme bedrift", "ansatt i ny bedrift" og "ikke arbeidstakere".

De yngste skifter oftest jobb

Kvinner og menn er like mobile, og de middelaldrende er de mest stabile. Vel 80 prosent av arbeidstakerne mellom 45-54 år hadde samme arbeidsgiver i 1993 som i 1989. De yngste arbeidstakerne har oftest skiftet jobb. Mer enn tredjedelen av de som var i aldersgruppen 16-

24 år i 1989 hadde begynt i ny bedrift, men mange var også ute av arbeidslivet. Det er dessuten uforholdsmessig mange i aldersgruppen 55-63 år som har sluttet helt. Dette avspeiler den vanskelige situasjonen ungdom og tildels eldre har hatt på arbeidsmarkedet i den perioden vi her tar for oss. Ser vi på yrkeserfaring, dvs. antall år i arbeid, ansiennitet i bedriften og antall tidligere yrker, er det ansatte med den korteste og den lengste yrkeserfaringen, samt ansatte som tidligere har hatt mange forskjellige yrker, som er minst stabile. Dette henger selvsagt også sammen med de eldres og yngres arbeidsmarkedssituasjon. De med kort ansiennitet og yrkeserfaring, samt ansatte med mange tidligere yrker, har oftest begynt i ny bedrift.

På bakgrunn av de endringene vi har hatt i yrkes- og næringsstrukturen under lavkonjunkturen, er det heller ikke overraskende at det særlig er ufaglærte arbeidere og ansatte innen utsatte næringer som har hatt den laveste stabiliteten. Det dreier seg om ansatte f.eks. innen varehandelen, hotell- og restaurantdrift, bank- og forsikringsvirksomhet og bygge- og anleggsvirksomhet. Det er til gjengjeld ansatte innen bygge- og anleggsvirksomhet, bank og forsikring som har hatt lettest for å få ny jobb.

Måling av arbeidsmiljøbelastninger

I arbeidslivsundersøkelsene var det en rekke spørsmål for å måle fysiske arbeidsmiljøbelastninger som støy, vibrasjoner, varme, kulde, skadelige stoffer, gasser og belastende arbeidsstillinger. Det ble også stilt spørsmål om organisatoriske forhold og tilrettelegging av arbeidet, det som gjerne omtales som det psykososiale arbeidsmiljøet. Spesielt var spørsmål om arbeids-

nengde, arbeidstempo, styring, planlegging, og mellommenneskelige forhold tatt opp. For å gi en nest mulig presis registrering, ble det spurt om hvor ofte i løpet av arbeidstiden intervjupersonen vanligvis var utsatt for problemer eller belastninger av ulik art, både fysiske og organisatoriske. Svarmulighetene var "nesten hele tiden" som let ene ytterpunktet av en skala, til "sjelden eller aldri" som det andre ytterpunktet. Mellom lå alternativene "3/4 av tiden", "halvdelen av tiden", "1/4 av tiden" og "svært lite".

Det er vanskelig å gi en presis definisjon av belastning. I undersøkelsen opererer vi med en forholdsvis konkret angivelse av belastningens størrelse i tid, og vi regner her svar som halvdelen av tiden eller oftere, som uttrykk for at respondenten har vært utsatt for belastning. På samme måte som arbeidsmiljøproblemer, registrert i levekårsundersøkelsene, er analysert (Iversen 1982), har vi gruppert beslektede arbeidsmiljøindikatorer til mer generelle arbeidsmiljødimensjoner. De fysiske arbeidsmiljøindikatorer er slått sammen til følgende dimensjoner: "klimatiske", "kjemiske", "ergonomiske" og "industriypiske" arbeidsmiljøproblemer. De organisatoriske belastningene er gruppert etter "ensformighet i arbeidet", "styring", "arbeidspress" og konflikter".

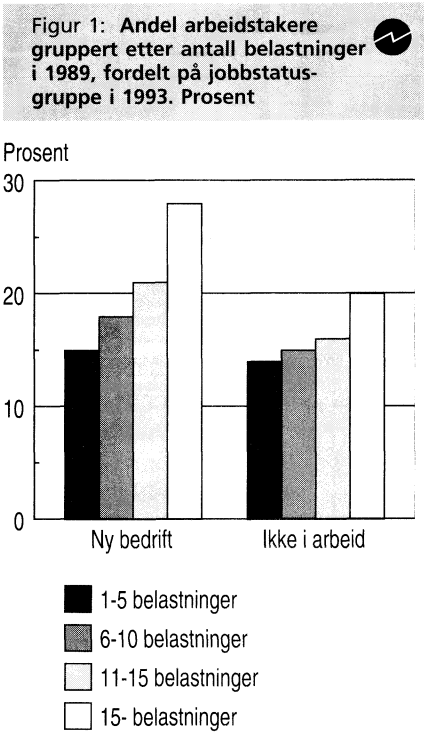
Økt mobilitet ved dårlig arbeidsmiljø
Dersom vi tar utgangspunkt i arbeidstakernes arbeidsmiljø i 1989, vil vi kunne undersøke hvor stor betydning belastninger på dette tidspunktet har hatt for mobiliteten i de neste fire årene. Ved å summere antall belastninger den enkelte var utsatt for, finner vi at de med store ergonomiske, kjemiske

Tabell 3: Fysiske og organisatoriske arbeidsmiljøbelastninger og mobilitet. Prosent

Antall belastninger	Samme bedrift	Ny bedrift	Ikke i arbeid
1 - 5	71	15	14
6 - 10	67	18	15
11 - 15	63	21	16
15 -	52	28	20

ke og klimatiske belastninger har skiftet bedrift eller sluttet i arbeid hyppigere enn arbeidstakere som ikke har de samme belastningene. Det organisatoriske arbeidsmiljøet har også hatt innvirkning på stabiliteten, men i noe mindre grad. Ensformighet i arbeidet ser f.eks. ut til å bety noe, men her er sammenhengen med belastende arbeidsstillinger nokså sterk. Det var også slik at tendensen til å slutte øker med økende antall konflikter på jobben. Ikke uventet har de fleste, dvs. to tredjedeler, av arbeidstakerne som har vært berørt av mange konflikter og som har sluttet, begynt i ny bedrift. Arbeidsmengde og styring har derimot betydd lite for mobiliteten.

Grupperer vi arbeidstakerne etter antall arbeidsmiljøbelastninger totalt, både fysiske og organisatoriske, ser vi at det skal ganske store belastninger til før det gir hyppigere jobbskifte og avgang fra arbeidsmarkedet. Nær halvparten av de med over 15 belastninger har sluttet i bedriften. Andelen med så mange belastninger var størst blant de unge. Gruppen består hovedsakelig av arbeidstakere som hadde yrker innen bygge- og anleggsvirksomhet (malere, snekkere, grunnarbeidere, rørleggere), industri (sveisere, mekanikere, produksjonsarbeidere) og sosial omsorg (hjelpepleiere, sykepleiere). Vi ser av figur 1 at flertallet av de som har sluttet blant dem med mer enn

Kilder: Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993

15 belastninger, har begynt i ny bedrift.

Vi kan dermed konkludere med følgende: Arbeidstakere med "dårlig" arbeidsmiljø i betydningen mange belastninger, har hatt en lavere stabilitet på arbeidsmarkedet i perioden fra 1989 til 1993 enn arbeidstakere med få belastninger.

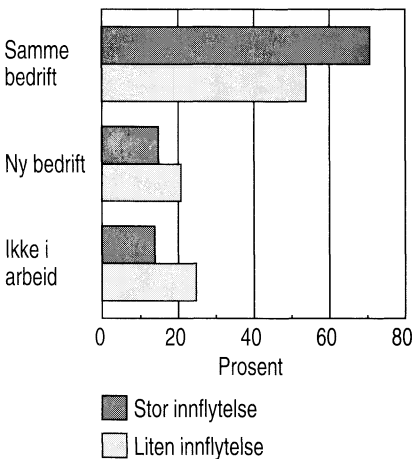
Et spørsmål som vanskelig kan unngås, er om arbeidstakerne som har begynt i ny bedrift har fått et bedre eller dårligere arbeidsmiljø. Det er en tendens til at denne gruppen sett under ett var utsatt for sterkere styring i den nye bedriften sammenlignet med bedriften hvor de var ansatt i 1989. Samtidig er det flere som har fått interessante oppgaver og faglige utfordringer, og det var mindre konflikter i de nye bedriftene. Alt i alt kan vi si at skiftet av bedrift ikke har medført

vesentlige endringer i arbeidsmiljøbelastningene, men arbeidsmiljøet har blitt litt bedre på noen få viktige områder.

Liten innflytelse - økt avgang

Bedriftsdemokrati og ansattes medvirkning blir ofte satt i sammenheng med godt eller dårlig arbeidsmiljø. En undersøkelse hvor ledere og ansattes representanter i norske bedrifter ble intervjuet om omstillinger gjennomført i perioden 1988-1992, viser at de ansattes medvirkning i planleggingen og gjennomføringen er viktig for at resultatet skal bli vellykket (Ingebrigtsen 1994). I Arbeidslivsundersøkelsen 1989 ble det ikke stilt direkte spørsmål om dette. De ansattes svar på spørsmål om de ble tatt med på råd når det skulle tas viktige avgjørelser som berørte dem selv, tyder imidlertid på at det er viktig med innflytelse over egen arbeidssituasjon. Et flertall av de ansatte mente at de har hatt god innflytelse på sin egen situasjon. Jo mindre innflytelse de har hatt, jo oftere har de sluttet i bedriften.

Figur 2: Andel arbeidstakere med liten og stor innflytelse over egen arbeidssituasjon i 1989, fordelt på jobbstatusgruppe i 1993

Kilder: Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993

Det viser seg videre at ansatte som har fått god informasjon om bedriftens produksjon, investeringer og budsjettsituasjon, har sluttet sjeldnere enn ansatte som har vært dårlig informert. Bare 28 prosent av de som var godt informert har sluttet, mens sluttprosenten var nær 40 for de som var dårlig informert.

Ansatte med godt forhold til bedriften mer stabile

Kan så arbeidstakerens egne vurderinger av arbeidsmiljøet være en pekepinn på mobilitet og gjennomtrekk? I arbeidslivsundersøkelsene ble arbeidstakernes forhold til bedriften målt bl.a. med spørsmål om tilfredshet med jobben, hvilken tilknytning de hadde til bedriften, om de var stolte av å jobbe for bedriften, om de ville skifte jobb dersom de fikk en tilsvarende jobb i annen bedrift og om de ville godta hvilken som helst oppgave for å få fortsette.

Tabell 4 viser at jo mer positive folk var til bedriften sin i 1989, jo større var stabiliteten i de neste fire årene. Motsatt ser vi at mobiliteten økte jo mer negativt forholdet var til bedriften. Følelsen av tilknytning synes her å være viktigst.

Holdningen til bedriften er derfor av de aller sterkeste holdepunktene for jobbstabilitet, sterkere enn f.eks. arbeidsmiljøet. Men spørsmålet om å godta hvilken som helst oppgave for å få fortsette, er et unntak. 34 prosent av arbeidstakerne avviste fullstendig denne tanken i 1989. Bare et lite mindretall på rundt 15 prosent ville uten forbehold ta på seg hvilken som helst oppgave for å få fortsette. Svarene her har ingen sammenheng med senere mobilitet. Følgelig kan vi trekke den konklusjon at et godt forhold til bedriften er viktig, men ikke for enhver pris.

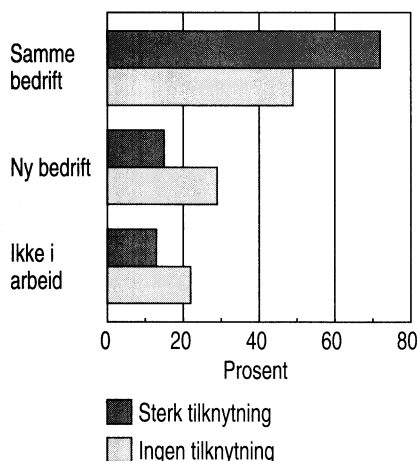
Tabell 4: Holdning til bedriften i 1989 og jobbstatus i 1993. Prosent

	Samme bedrift	Ny bedrift	Ikke i arbeid
Tilfredshet med jobben			
Svært tilfreds	72	12	16
Ganske tilfreds	69	19	12
Verken tilfreds eller utilfreds	53	26	21
Ganske utilfreds ¹	38	40	22
Svært utilfreds ¹	20	37	43
Ville skifte jobb mot tilsvarende jobb i annen bedrift			
Helt uenig	71	14	15
Delvis uenig	68	21	11
Delvis enig	64	21	15
Helt enig	57	26	17
Stolt av å jobbe for bedriften			
Helt enig	70	14	16
Delvis enig	69	18	13
Delvis uenig	61	26	13
Helt uenig	50	27	23
Villig til å gjøre en ekstra innsats for bedriften			
Helt enig	69	16	15
Delvis enig	68	19	13
Delvis uenig	54	27	19
Helt uenig	47	25	28
Ville godta nesten hvilken som helst oppgave for å fortsette i bedriften			
Helt enig	70	11	19
Delvis enig	69	16	15
Delvis uenig	70	18	12
Helt uenig	64	21	15
Føler svært liten tilknytning til bedriften			
Helt uenig	72	15	13
Delvis uenig	66	19	15
Delvis enig	53	27	20
Helt enig	49	29	22

¹ Lavt antall respondenter

Folks holdning til bedriften ble også målt med spørsmål om hvordan de vurderte lønnen og arbeidsmiljøet. Som vi var inne på innledningsvis, var det bare et mindretall som mente at god lønn var viktig. Folks vurdering av om lønnen i 1989 var god eller dårlig, har dessuten liten eller ingen sammenheng

Figur 3: Andel arbeidstakere med sterk eller ingen tilknytning til bedriften i 1989, fordelt på jobbstatusgruppe i 1993. Prosent

Kilder: Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993

med mobiliteten de neste fire årene. Heller ikke folks vurdering av om de hadde godt eller dårlig arbeidsmiljø har hatt noen særlig innvirkning på mobiliteten. Arbeidstakere som vurderte arbeidsmiljøet i 1989 som dårlig, har sluttet bare litt oftere enn arbeidstakere som vurderte dette som godt.

Fysiske påkjenninger viktig for avgangen

Til slutt skal vi se på i hvilken grad avgangen øker med graden av fysiske påkjenninger i 1989. Arbeidstakere som hver dag følte seg fysisk utmattet etter jobben, hadde i større grad sluttet i 1993 enn arbeidstakere som ikke hadde slike reaksjoner. Den samme tendensen ser vi når vi summerer antall plager de ansatte hadde en gang i uken eller oftere med smerter i hender, armer, nakke, rygg og ben etter arbeidsdagen. Ansatte med mange smerteproblemer har mye oftere sluttet helt i arbeid enn ansatte med få eller ingen plager. Det samme er i og for seg også tilfelle når det gjelder mer generelle reaksjoner som tretthet, uopplagthet, konsentrasjonsvansker og hodepine.

Her er ikke sammenhengen fullt så sterk. Alder har imidlertid en viss betydning når det gjelder smerter. Blant de som har sluttet helt, var det flere eldre enn yngre arbeidstakere med mange fysiske plager. Alderen hadde liten innvirkning på de mer generelle reaksjonene.

Holdninger og reaksjoner mer avgjørende enn arbeidsmiljøet?

Dersom vi skal gi en kort oppsummering av forholdet arbeidsmiljø og mobilitet, ser vi at dårlig arbeidsmiljø har økt mobiliteten og avgangen til arbeidstakerne, men det er først ved store arbeidsmiljøbelastninger dette får betydning. Det er i hovedsak de tyngste arbeiderykene og omsorgsykene som har så store belastninger. Også store fysiske påkjenninger som følge av dagens arbeid har betydning for mobiliteten, spesielt for avgangen i arbeidslivet. Arbeidstakernes følelse av innflytelse på beslutninger som angår dem selv, og informasjon om bedriftens styre og stell, er goder som øker stabiliteten.

Arbeidstakernes holdninger til bedriften er blant de sterkeste holdningene for jobbstabilitet. Et eksempel på slike holdninger er følelse av tilknytning, en dimensjon som synes særlig viktig. Men folk har ikke så godt forhold til bedriften at de vil akseptere en hvilken som helst oppgave for å få fortsette.

Arbeidstakernes holdninger og reaksjoner er altså mer avgjørende for deres stilling på arbeidsmarkedet enn de mer "ytre" arbeidsmiljøbelastningene som lar seg observere objektivt. Dette behøver ikke bety at arbeidsmiljøet har mindre be-

tydning. De ansattes holdninger og reaksjoner kan like gjerne være sterkt betinget av nettopp arbeidsmiljøet, men dette vil variere med den enkelte arbeidstakers forutsetninger for å mestre belastninger.

Litteratur

Arbeidsmiljø 1993. Norges offisielle statistikk (NOS) Under utarbeiding.

Andersen, A. S. (1993): "Nærmiljø og arbeidsmiljø." *Sosialt utsyn* 1993, Statistisk sentralbyrå.

Fredriksen, D. F. (1993): "Strukturelle endringer på arbeidsmarkedet 1950-1990." *Sosialt utsyn* 1993, Statistisk sentralbyrå.

Ingebrigtsen, B (1994): *Samarbeid om omstillinger*. Rapport SINTEF IFIM.

Iversen, G. (1982): *Arbeidsmiljø 1980, noen hovedresultater*. Rapport 82/4, Statistisk sentralbyrå.

Torp, H. og Mastekaasa, A. (1990): *Mobilitet, eksterne og interne arbeidsmarkeder. Organisasjon, arbeidsmiljø og mobilitet*, Rapport 90/9, Institutt for samfunnsforskning.

Statistisk sentralbyrå (1992): *Levekårsundersøkelsen 1991*. Norges offisielle statistikk NOS C 43.

Gunvor Iversen er fagdirektør i Statistisk sentralbyrå, Avdeling for personstatistikk.

Egil Midtlyng er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Stor variasjon i sysselsetting og inntekt blant pensjonister

Blant personer som mottar pensjon fra folketrygden, er yrkesdeltakelse mest vanlig for etterlatte- og uførepensjonister. Det er mer sjelden at alderspensjonister er yrkesaktive. For pensjonister med høy deltakelse i yrkeslivet, utgjør yrkesinntekten en betydelig del av samlet inntekt. En del pensjonister har også høye kapitalinntekter, f.eks. renteinntekter. Overføringene er likevel den klart største inntektsposten for alle hovedgrupper av pensjonister. Gjennomsnittlig samlet inntekt er lavere for alders- og uførepensjonistene enn for etterlattepensjonistene.

Grete Dahl

I oppbyggingen av velferdssamfunnet står de sosiale trygdeordningene sentralt. I Norge har slike ordninger utviklet seg gradvis siden slutten av forrige århundre og året 1894 markerer begynnelsen med innføringen av en ulykkesforsikring for industriarbeidere. Etter dette har det vært flere store utbyggingsperioder for vårt trygdesystem. Parallelt med denne utbyggingen, har det også skjedd vesentlige endringer i synet på sosialpolitikken. Mens de tidligste trygdeordningene bare gjaldt spesielle befolkningsgrupper og behov, er de senere ordningene mer universelle og dekker flere behov.

Ved innføringen av folketrygden i 1967 (lov av 1966) ble kravet om like rettigheter til alle, ytterligere forankret i norsk sosialpolitikk. Dette har også vært rådende sosialpolitiske synspunkter ved den videre utbyggingen av folketrygden. Først i de aller seneste årene er det reist en politisk debatt om nødvendigheten av å innføre mer selektive trygdeordninger, foreta regelverksendringer som innskrenker enkelte ytelser fra folketrygden, og sist

men ikke minst, utvikle et trygdesystem som hindrer unødig utstøting eller utestenging av utsatte grupper fra arbeidslivet ("arbeidslinja"). Denne debatten skyldes flere forhold, og må blant annet ses på bakgrunn av den sterke økningen som har vært, og som forventes i folketrygdens utgifter. I den offentlige debatten på dette området synes det likevel å råde tverrpolitisk enighet om at folketrygden også i framtiden skal være en grunnpillars i vårt velferdssamfunn.

Hver femte innbygger mottar pensjon fra folketrygden

Pensjonsordningene er de stønadsformene i folketrygden som omfatter flest personer. Pensjonsytelsene består av alderspensjon, uførepensjon og etterlattepensjon (pensjon til etterlatt ektefelle¹). Disse pensjonsordningene omfatter til sammen knapt 900 000 personer eller om lag to tredeler av alle som mottar ytelser fra folketrygden.

Pensjonistene utgjør 20 prosent av befolkningen, og antallet pensjonister tilsvarer vel 40 prosent av størrelsen på arbeidsstyrken.

Alderspensionistene er den største pensjonistgruppen. Av alle personer som mottok enten alders-, uføre- eller etterlattepensjon i 1993, utgjorde alderspensionistene 70 prosent eller 624 000 personer. I alt 26 prosent av pensjonistene (232 000 personer) mottok uførepensjon, og 4 prosent (34 000 personer) hadde etterlattepensjon.

Antallet alderspensionister har økt i alle årene etter innføringen av folketrygden i 1967. Det har også antallet uførepensionister, med unntak for de par siste årene da det har vært en liten nedgang i antallet uførepensionister i alt. Antallet nye uførepensionister har gått ned hvert år siden 1988. Antallet etterlattepensionister er redusert i nesten alle år etter 1977.

Syssetsetting og pensjonsordninger

De fleste pensjonsordningene i folketrygden er ment å kunne kombineres med yrkesaktivitet. Regelverket for ordningene er utformet slik at det i større eller mindre grad skal være mulig å kombinere arbeid og pensjon.

Alderspensionen gis til personer som er 67 år eller eldre. Pensjonen er ment å være hovedinntektskilde for resten av livet og fullt ut dekkende til å leve av uten inntekt fra eget arbeid. Til tross for dette er det en del alderspensionister som kombinerer pensjon og yrkesaktivt arbeid. Naturlig nok er yrkesdeltakelse mer vanlig blant de yngre enn blant de eldre pensjonistene, men for de yngste pensjonistene, i alderen 67-69 år, er det bestemte regler for hvor stor yrkesinntekt vedkommende kan ha uten at dette fører til reduksjon i utbetalt pensjon.

Uførepensjon kan gis til personer i alderen 16-66 år, og i praksis er førepensjonen å betrakte som en varig pensjon fram til uførepensjonisten har krav på alderspensjon. Uførepensjonen kan være fullt ut dekkende som inntektskilde for pensjonisten, men inntektskompensasjonsgraden avhenger av uføregraden, det vil si av graden av nedsatt arbeidsevne. Pensjonister med full uførepensjon (uføregrad 100) kan likevel ha en viss yrkesinntekt (om lag 19 000 kroner pr. år) uten at uføregraden endres.

Etterlattepensjon (pensjon til etterlatt ektefelle) kan gis til personer i alderen 16-66 år. Etterlattepensjonen kan også være helt til personen går over på alderspensjon, men denne pensjonsordningen er likevel først og fremst ment som et sikkerhetsnett for personer som etter en overgangsperiode antas å kunne klare seg på egen inntekt. Etter visse regler skjer det en avkorting av etterlattepensjonen mot egen yrkesinntekt.

Stor variasjon i syssetsetting blant pensjonister

I 1991 var 9 prosent av alderspensionistene i alderen 67-74 år sysset-

satt. Blant uførepensionistene var andelen syssetsatte 18 prosent, og blant etterlattepensionistene 64 prosent. Til sammenligning var 65 prosent av alle personer 16-74 år sysset satt i 1991.

Hver åttende alderspensionist under 70 år er sysset satt

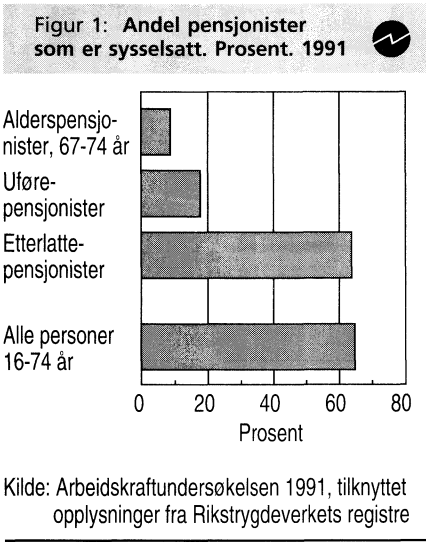
Blant de yngste alderspensionistene i alderen 67-69 år, var 12 prosent eller hver åttende pensjonist sysset satt i 1991. For pensjonistene i aldersgruppen 70-74 år var andelen lavere. Det er også en klar forskjell i syssetsettingsandel mellom mannlige og kvinnelige alderspensionister. Blant mannlige alderspensionister i alderen 67-74 år var 12 prosent sysset satt i 1991, og blant kvinnene i samme aldersgruppe var andelen 7 prosent.

Mer enn tre firedeler av de minst uføre pensjonistene sysset satt

Syssetsettingsandelen for uførepensionistene varierer betydelig med uføregrad. Som ventet er syssetsettingsandelen høyest blant de som er minst uføre. Blant uførepensionister med uføregrad 50-59 var 78 prosent sysset satt i 1991, mens tilsvarende andel bare var henholdsvis 28 prosent for de med uføregrad 60-99 og 8 prosent for de med uføregrad 100. I gjennomsnitt for alle uførepensionister er det ingen forskjell i syssetsetting mellom menn og kvinner, men blant pensjonister med redusert uføregrad er menn oftere sysset satt enn kvinner.

Hver tredje uførepensionert 20-åring er sysset satt

De yngre uførepensionistene er oftere sysset satt enn de eldre uførepensionistene. I 1991 var 35 prosent av uførepensionistene i aldersgruppen 20-29 år sysset satt. Syssetsettingsandelen avtar med økende

Datagrunnlaget

Opplysningene om sysselsetting og arbeidstid for alders-, uføre- og etterlattepensjonistene er basert på utvalgsdata. Opplysningene er fra Statistisk sentralbyrås arbeidskraftundersøkelse (AKU) for 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre for samme år. Utvalget omfatter personer i alderen 16-74 år.

Data om sysselsetting og arbeidstid baserer seg på opplysninger fra personer som var pensjonister i hele 1991 og som var med i AKU i løpet av 1991. I AKU registreres den yrkesstatus som personen som intervjues har i undersøkelsesuken. Utvalget omfatter personer som er intervjuet fra en til fire ganger i løpet av seks kvartaler. En person som har vært sysselsatt minst en av disse fire undersøkelsesukene, er registrert som sysselsatt i utvalget.

Definisjonen av sysselsatt er den samme som i Statistisk sentralbyrås arbeidskraftundersøkelse (AKU). Sysselsatte personer omfatter sysselsatte i inntektsgivende arbeid, vernepliktige og sysselsatte som er midlertidig fraværende fra inntektsgivende arbeid. Sysselsatte i inntektsgivende arbeid består av personer som utførte inntektsgivende arbeid av minst én times varighet i undersøkelsesuken. Sysselsatte som er midlertidig fraværende, omfatter personer som vanligvis utfører inntektsgivende arbeid, men som på grunn av sykdom, ferie eller av andre grunner, ikke utførte slikt arbeid i undersøkelsesuken.

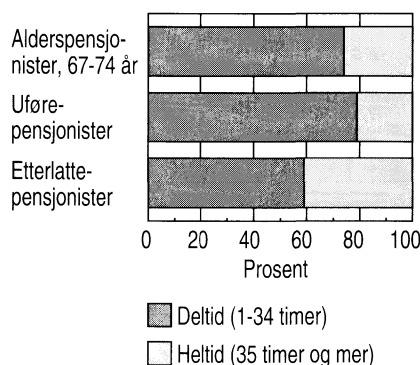
alder, og blant de eldste uførepen-
sjonistene i alderen 60-66 år, var
sysselsettingsandelen bare 12 pro-
sent i 1991.

De fleste sysselsatte pensjonistene arbeider deltid

En forholdsvis stor andel av pensjonistene arbeider deltid. Den totale arbeidsinnsatsen fra pensjonistene er derfor ikke så stor som andelen sysselsatte pensjonister kan gi inntrykk av. Som deltid regnes arbeid som utgjør 1-34 timer i uken. Heltid utgjør 35 timer eller mer i uken.

Blant de sysselsatte pensjonistene arbeidet 79 prosent av uførepen-
sjonistene og 74 prosent av alders-
pensjonistene deltid i 1991. Blant
de sysselsatte etterlattepensjonis-
tene er det også flest deltidsarbeid-
ende, og i alt 59 prosent av disse
pensjonistene arbeidet deltid i 1991.

Figur 2: Andel sysselsatte pensjonister etter arbeidstid. Prosent. 1991

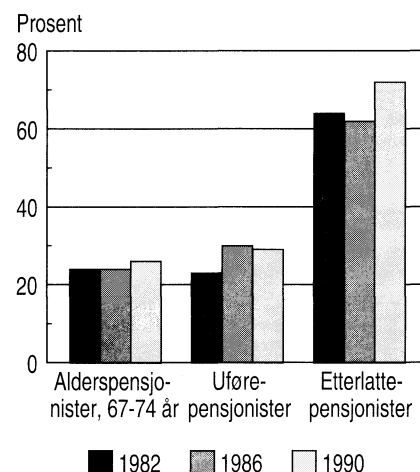

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen 1991, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre

Endringer i pensjonistenes yrkesaktivitet på 1980-tallet

Blant alderspensjonistene i alderen 67-74 år har andelen yrkesaktive² pensjonister (pensjonister med

Figur 3: Andel pensjonister som er yrkesaktive. Prosent. 1982, 1986 og 1990

Kilder: Inntekts- og formuesundersøkelsene, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre

yrkesinntekt) endret seg lite i perioden 1982-1990. Blant disse pensjonistene hadde en firedel en yrkesinntekt både i 1982, 1986 og 1990. Blant uførepen-
sjonistene har andelen yrkesaktive økt kraftig i perioden 1982-1986, fra 23 prosent i 1982 til 30 prosent i 1986, mens andelen var omtrent den samme i 1990 som i 1986. Også andelen yrkesaktive etterlattepen-
sjonister har økt på 1980-tallet. Hele denne økningen er kommet i årene 1986-1990, og andelen etterlattepen-
sjonister med yrkesinntekt har økt fra 62 prosent i 1986 til 72 prosent i 1990.

Omtrent samme inntektsnivå for alders- og uførepen- sjonister

Inntekt er en viktig levekårskomponent. Både for pensjonister og andre befolkningsgrupper medfører høy inntekt som oftest en romslig og trygg økonomisk situasjon og lett tilgang til de fleste velferdsgoder.

Samlet inntekt består av:

- Yrkesinntekt (yrkeslønn pluss næringsinntekt)
- Kapitalinntekter
 - brutto renteinntekter (brutto renteinntekter pluss brutto aksjeutbytte)
 - andre kapitalinntekter (inntekt av bolig + avkastning på sparedel av livsforsikring pluss øvrige kapitalinntekter)
- Overføringer
 - skattepliktige folketrygd-ytelser
 - tjenstepensjon (tjenstepensjon pluss livrenter pluss ytelser fra egen pensjonsforsikring pluss kårtytelser)
 - sosialhjelp
 - grunn- og hjelpestønad
 - andre overføringer (bidrag, barnetrygd, forsørgerfradrag, bostøtte, stipend og stønad til barnetilsyn)

Gjeldsrenter som er lik sum av renteutgifter og underskudd i boligselskap er **ikke** trukket fra i samlet inntekt.

I tidsseriene for årene 1982, 1986 og 1990 er sosialhjelp og stønad til barnetilsyn **ikke** regnet med i samlet inntekt.

holdsvis alders- og uførepensjonistene, mens etterlattepensjonistene har betydelig høyere inntekt enn andre folketrygdpensjonister. Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person var i 1990 99 400 kroner for alderspensjonister og 103 100 kroner for uførepensjonistene. For disse to pensjonistgruppene utgjør gjennomsnittsinntekten ikke fullt to tredeler av gjennomsnittlig samlet inntekt for etterlattepensjonistene. Til sammenligning er også gjennomsnittlig samlet inntekt for alle personer 16 år og over og for personer i alderen 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon, vesentlig høyere enn for alders- og uførepensjonistene. (I 1990 var 43 prosent av uførepensjonistene og 46 prosent av etterlattepensjonistene i alderen 60-66 år.) Samlet inntekt er et brutto inntektsbegrep. Inntekten omfatter både skattepliktige og skattefrie overføringer i tillegg til yrkesinntekt og kapitalinntekter. Gjeldsrenter er ikke trukket fra.

Overføringene utgjør 80 prosent av samlet inntekt for alders- og uførepensjonistene

For alders- og uførepensjonistene utgjorde overføringene i 1990 om lag 80 prosent av gjennomsnittlig samlet inntekt. Andre inntekter er ganske ulikt sammensatt i de to pensjonistgruppene. Kapitalinntektene beløp seg til vel en seksdel (17 prosent) av samlet inntekt for alderspensjonistene, mens andelen var bare 8 prosent for uførepensjonistene. Uførepensjonistene er imidlertid oftere sysselsatt enn alderspensjonistene, og de har klart størst yrkesinntekt av de to pensjonistgruppene. Disse inntektene er overveiende opptjent av uførepensjonister med redusert uføregrad.

Inntekt fra eget arbeid utgjør over 40 prosent av etterlattepensjonistenes inntekter

Nesten to av tre etterlattepensjonister er sysselsatt, og i gjennomsnitt for alle etterlattepensjonister er yrkesinntekten nesten like stor som overføringene. I 1990 utgjorde yrkesinntekten og overføringene henholdsvis 43 og 46 prosent av gjennomsnittlig samlet inntekt for denne gruppen, mens kapitalinntektene utgjorde 11 prosent av gjennomsnittsinntekten.

Markerte kjønnsforskjeller i inntekt

Størrelsen på alders- og uførepensjonen er for en stor grad bestemt av tidligere yrkesinntekt, og de tradisjonelle forskjeller i yrkesinntekt mellom kjønnene avspeiler store kjønnsforskjeller i folketrygdpensjonen. Kvinner har oftere kortere og mer avbrutte yrkeskarrierer enn menn, og dette reduserer deres muligheter til å tjene opp tilleggspensjon i folketrygden. Ved tildeeling av uførepensjon får også kvinner oftere enn menn, redusert uføregrad og følgelig redusert uførepensjon.

Folketrygdpensjonen (skattepliktige ytelser fra folketrygden) utgjør en betydelig del av samlet inntekt både for alders- og uførepensjonistene. Forskjellen i samlet inntekt mellom mannlige og kvinnelige pensjonister er derfor også for en stor del bestemt av pensjonistenes folketrygdpensjon. I 1990 var gjennomsnittlig samlet inntekt for menn med alderspensjon 128 700 kroner og for menn med uførepensjon 125 600 kroner. Kvinnenes gjennomsnittsinntekt var atskillig lavere. For alderspensjonistene var årlig gjennomsnittsinntekt 48 000 kroner lavere for kvinner enn for menn, og for uførepensjonistene var forskjellen 38 000 kroner.

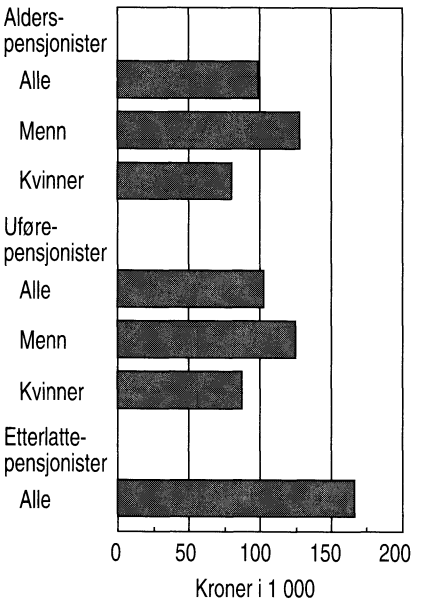
For pensjonister med høy sysselsettingsandel utgjør yrkesinntektene en betydelig andel av pensjonistenes³ samlede inntekter. Ganske mange pensjonister har også høye kapitalinntekter, selv om overføringene er den klart største inntektsposten for alle hovedgrupper av pensjonister.

Det er ikke stor forskjell i gjennomsnittlig samlet inntekt for hen-

Tabell 1: Gjennomsnittlig inntekt pr. person for pensjonister, alle personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. 1990

	Alders- pensjonister		Uføre- pensjonister		Etterlatte- pensjonister		Personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon		Alle personer 16 år og over	
	Kr	Prosent	Kr	Prosent	Kr	Prosent	Kr	Prosent	Kr	Prosent
Samlet inntekt	99 432	100	103 100	100	166 851	100	167 029	100	145 534	100
Yrkesinntekt	5 295	5	12 463	12	71 207	43	128 105	77	108 034	74
Yrkeslønn	2 571	2	9 050	9	62 039	37	106 435	64	94 083	65
Næringsinntekt	2 723	3	3 431	3	9 168	6	21 670	13	13 951	9
Kapitalinntekter	17 177	17	8 600	8	19 035	11	18 732	11	9 735	7
Brutto renteinntekter	14 172	14	7 078	7	15 365	9	13 915	8	6 942	5
Andre kapitalinntekter	3 005	3	1 522	1	3 669	2	4 819	3	2 794	2
Overføringer	76 960	77	82 038	80	76 609	46	20 191	12	27 765	19
Skattepliktige folke- trygdytelse	63 143	64	69 359	67	53 214	32	9 554	6	18 425	13
Tjenestepensjon	12 266	12	6 269	6	18 003	11	10 286	6	3 622	2
Sosialhjelp	64	0	1 280	1	90	0	127	0	868	1
Grunn- og hjelpestønad	812	1	2 240	2	40	0	163	0	348	0
Andre overføringer	675	1	2 889	3	5 261	3	63	0	4 502	3

Figur 4: Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister i grupper for kjønn. 1990. Kroner

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen 1990, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre

Gjennomsnittlig samlet inntekt for etterlattepensjonistene var 166 900 kroner i 1990. De fleste (96 prosent) av etterlattepensjonistene er kvinner, og inntekten for disse er betydelig høyere enn inntekten for kvinner og menn med alders- og uførepensjon.

Små inntektsforskjeller mellom yngre og eldre uførepensjonister

For uførepensjonistene er det bare små forskjeller i inntekt mellom pensjonister i ulike aldersgrupper. Både for yngre og eldre uførepensjonister utgjorde gjennomsnittlig samlet inntekt i 1990 vel 100 000 kroner.

Overføringene er større og kapitalinntektene mindre for yngre enn for eldre uførepensjonister. Til tross for at yngre uførepensjonister er oftere sysselsatt enn eldre pensjonister, er ikke yrkesinntekten i gjennomsnitt høyere for de yngre enn for de eldre pensjonistene.

Dette kan tyde på lavere lønn eller mer deltidsarbeid blant de yngre pensjonistene.

De eldste alderspensjonistene har små overføringer og lavest inntekt

For alderspensjonistene synker inntekten med pensjonistenes alder. Gjennomsnittlig samlet inntekt for alderspensjonister under 75 år var i 1990 om lag 110 000 kroner, og for pensjonistene i aldersgruppen 80 år og over 82 000 kroner. For de eldste alderspensjonistene er pensjonen og overføringene betydelig lavere enn for de yngre, siden de eldste har hatt få eller ingen muligheter til egen pensjonsopptjening.

Endringer i pensjonistenes inntekter i 1980-årene

Gjennom hele 1980-årene hadde alderspensjonistene og uførepensjonistene omtrent like stor gjennomsnittsinntekt. For alderspensjonistene var gjennomsnittlig

Tabell 2: Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. 1982, 1986 og 1990. Løpende kroner

	1982	1986	1990
Alderspensjonister	47 284	71 826	99 367
Uførepensjonister	47 778	75 433	101 820
Etterlattepensjonister	69 614	112 966	166 760
Personer 60-66 år som ikke mottar folke-trygdpensjon	87 318	130 283	166 902
Alle personer 16 år og over	76 196	112 317	144 582

samlet inntekt pr. person i 1982 47 300 kroner, i 1986 71 800 kroner og i 1990 99 400 kroner. For uførepensjonistene var gjennomsnittsinntekten de samme årene bare litt høyere.

På hele 1980-tallet var inntektsnivået for alders- og uførepensjonistene lavt sammenlignet med det generelle inntektsnivået for alle personer 16 år og over. I 1982 utgjorde gjennomsnittlig samlet inntekt for henholdsvis alders- og uførepensjonistene bare vel 60 prosent av gjennomsnittsinntekten for alle personer 16 år og over, og i 1990 var andelen økt til om lag 70 prosent.

Alders- og uførepensjonistene kommer også inntektsmessig sett dårlig ut sammenlignet med personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon, det vil si personer i alderen rett før pensjonsalder. For personene i denne aldersgruppen var inntektsnivået på hele 1980-tallet mellom 15-16 prosent høyere enn for befolkningen generelt, og vesentlig høyere enn for alders- og uførepensjonistene.

Tabell 3: Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister og for personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon i forhold til gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for alle personer 16 år og over. 1982, 1986 og 1990. Løpende kroner

	1982	1986	1990
Alderspensjonister	0,62	0,64	0,69
Uførepensjonister	0,63	0,67	0,7
Etterlattepensjonister	0,91	1,01	1,15
Personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon	1,15	1,16	1,15
Alle personer 16 år og over	1	1	1

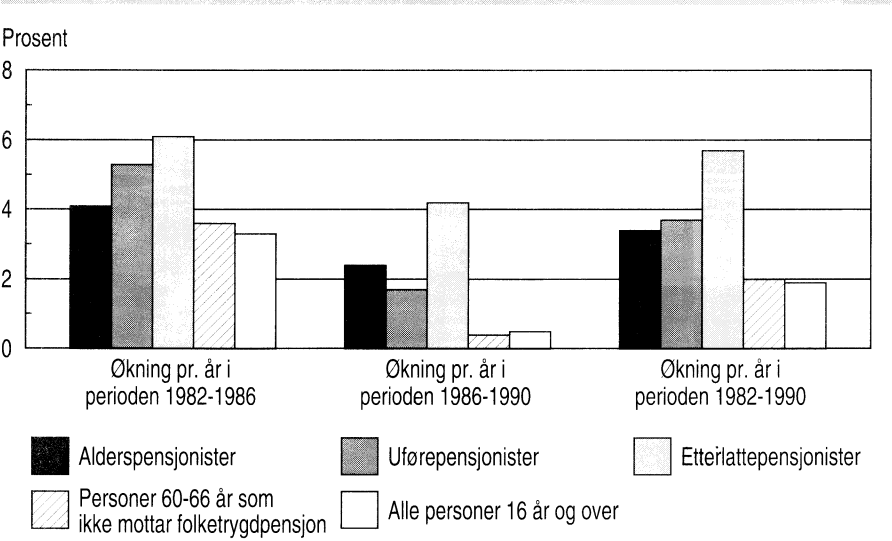
For etterlattepensjonistene var gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person 69 600 kroner i 1982, 113 000 kroner i 1986 og 166 800 kroner i 1990. I 1982 hadde etterlattepensjonistene i gjennomsnitt nesten 50 prosent høyere inntekt enn alders- og uførepensjonistene, og i 1990 var inntektsnivået mellom 60-70 prosent høyere for etter-

lattepensjonistene enn for alders- og uførepensjonistene. I siste halvdel av 1980-årene hadde etterlattepensjonistene også høyere inntekt enn befolkningen generelt, og gjennomsnittsinntekten for denne pensjonistgruppen var i 1990 på høyde med inntektsnivået for personer i alderen 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon.

Forholdsvis stor realinntektsøkning for pensjonistene på 1980-tallet

Gjennomsnittlig realinntekt økte ganske betydelig for pensjonistene på 1980-tallet. Regnet i faste priser økte gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for alders- og uførepensjonistene med 3-4 prosent pr. år i perioden 1982-1990. For etterlattepensjonistene var den årlige inntektsøkningen i samme periode nesten 6 prosent og for befolkningen generelt nesten 2 prosent. Veksten i realinntekten var spesielt sterk i første halvdel av 1980-årene. Vi minner om at samlet inntekt

Figur 5: Gjennomsnittlig årlig økning i realverdien av samlet inntekt pr. person for pensjonister, personer 60-66 år som ikke mottar folketrygdpensjon og alle personer 16 år og over. Prosent. 1982-1986, 1986-1990 og 1982-1990

Kilder: Inntekts- og formuesundersøkelsene, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre

er et mål på bruttoinntekt (inntekt før skatt og andre fradrag). På grunn av forskjeller i inntektsbeskatningen mellom pensjonister og andre, er derfor samlet inntekt lite egnet til å studere eventuelle forskjeller i gruppenes velferdssituasjon.

Folketrygdpensjonen betyr stadig mindre for pensjonistene

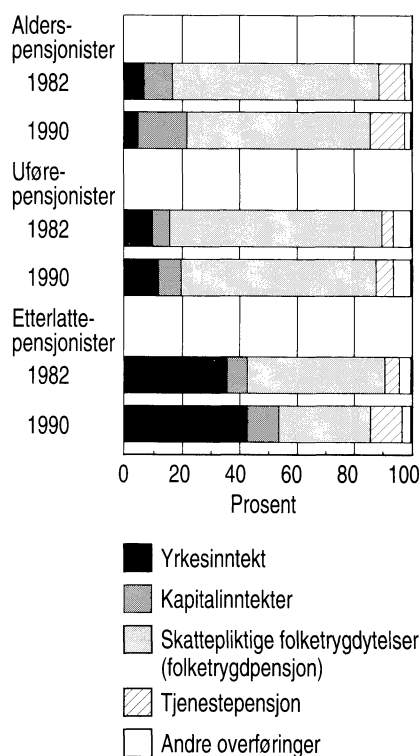
Både for alders- og uførepensjonistene har det på 1980-tallet vært en mindre økning i gjennomsnittlig folketrygdpensjon enn i gjennomsnittlig samlet inntekt. Folketrygdpensjonens andel av samlet inntekt

har avtatt over årene for begge pensjonistgruppene, og dette skyldes først og fremst en sterk økning i andre inntekter. På hele 1980-tallet var likevel folketrygdpensjonen den viktigste inntektskilden både for alders- og uførepensjonistene. For alderspensjonistene utgjorde folketrygdpensjonen i 1982 72 prosent av gjennomsnittlig samlet inntekt, og i 1990 64 prosent. For uførepensjonistene var de tilsvarende andelenene henholdsvis 74 og 68 prosent. For etterlattepensjonistene utgjorde folketrygdpensjonen 48 prosent av samlet inntekt i 1982, mot 32 prosent i 1990.

Folketrygdens betydning som inntektskilde for denne pensjonistgruppen er således sterkt redusert på 1980-tallet. Den beskjedne økningen i folketrygdpensjonen for denne pensjonistgruppen i 1980-årene er supplert med en sterk vekst i andre inntekter.

For alders- og etterlattepensjonistene er det spesielt kapitalinntektene og tjenstepensjonen som har økt sterkt på 1980-tallet. For etterlatte- og uførepensjonistene har det også vært en ganske sterk økning i yrkesinntektene i denne perioden.

Figur 6: Gjennomsnittlig samlet inntekt pr. person for pensjonister, etter inntektsart. Prosent. 1982 og 1990

Kilder: Inntekts- og formuesundersøkelsene, tilknyttet opplysninger fra Rikstrygdeverkets registre

Publikasjonen "Trygd og velferd"

Denne artikkelen formidler noen av hovedresultatene i publikasjonen "Trygd og velferd" som er under produksjon i Statistisk sentralbyrå. Publikasjonen "Trygd og velferd" gir imidlertid et bredere bilde av levekårene og velferdssituasjonen for folketrygdpensjonistene enn det som er presentert i denne artikkelen. I tillegg gir boka en beskrivelse av levekårene for enslige forsørger med overgangsstønning, samt for grupper i befolkningen som det er naturlig å sammenligne pensjonister og stønadsmotakere med. I boka er det også foretatt analyser som viser utviklingen i utgiftene til alders- og uførepensjon fram til midten av neste århundre, og det er gitt en oversikt over framveksten av de sosiale trygdeordningene, med spesiell vekt på utviklingen av og endringene i folketrygd-systemet. Forfattere av "Trygd og velferd" er Grete Dahl, Else Flittig, Jorunn Lajord og Dennis Fredriksen.

1. Etterlattepensjon gis også til etterlatte barn og etterlatte familiepleiere. Disse to grupper av etterlattepensjonister er ikke omtalt i denne artikkelen.

2. Som yrkesaktiv pensjonist i et år er regnet person som har en positiv yrkesinntekt i året og som har mottatt pensjon gjennom *hele* året. Som yrkesinntekt er regnet sum lønnsinntekt og næringsinntekt.

3. Som pensjonist er regnet person som mottar enten alders-, uføre- eller etterlattepensjon gjennom *hele* inntektsåret.

Grete Dahl er planlegger i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for helse, trygd og sosiale forhold.

Tidsbruk blant norske og svenske foreldre:

Jobb og hjem, men hva med fritiden?

Utformingen av dagliglivet er dels et resultat av individuelle prioriteringer og dels av de rammer man velger innenfor. Sverige har tidligere og mer aktivt enn Norge lagt til rette for en familieform med to yrkesarbeidende foreldre. Dette gjen-speiles i ulik bruk av tid i de to land. Svenske foreldre bruker mer tid til yrkesarbeid enn norske, men bruker ikke mindre tid til husholdsarbeid. De har en noe likere kjønnsdeling av yrkes- og familiearbeidet, men mindre rom for fritidsaktiviteter. Det er sosialt samvær som nedprioriteres.

Ragni Hege Kitterød

Både i Sverige og Norge er barnefamilienes hverdag vesentlig annerledes i dag enn for bare noen ti år siden. Etter hvert som stadig flere mødre har yrkesarbeid, er problemer angående tidsbruk, tidspress og arbeidsdeling definert som politiske tema. I denne artikkelen sammenlignes utformingen av dagliglivet blant norske og svenske foreldre. Forskjeller og likheter sees i lys av trekk ved landenes offentlige politikk.¹

Prioriteringer mellom yrkesarbeid, hjemmearbeid og fritid har selv-sagt sammenheng med individuelle valg og ønsker. Men valgene skjer innenfor bestemte rammer. En sammenligning av Sverige og Norge er interessant fordi noe ulik politikk i landene har lagt ulike føringer på kombinasjonen av yrkes- og familiearbeid for foreldre. Tidsmønsteret i de to land beskrives på grunnlag av undersøkelser av tidsbruk. Først redegjøres for noen trekk ved politikken som har betydning for barnefamiliers hverdag.

Den svenske modellen: Arbeid for alle ute og hjemme

Politiske bestemmelser på flere områder legger føringer på barnefamiliers dagligliv. God tilgang til barnehageplasser gjør det for eksempel enklere å kombinere yrkesarbeid og barneomsorg, arbeidstidsbestemmelser angir yrkesarbeidets plass i hverdagen, og permisjonsordninger gir rom for fri i forbindelse med omsorgsarbeid.

Sverige og Norge har mange felles trekk når det gjelder politikk rettet mot barnefamilier. Men det er også forskjeller. Sverige var tidligere ute enn Norge med en aktiv tilrettelegging for mødres yrkesarbeid og med offentlige initiativ for å få menn til å engasjere seg mer i familielivet. Landet har også hatt

en mer uttalt familiepolitikk. Idealet om at begge foreldre har ansvar for både forsørgelse og barneomsorg har stått sentralt. Internasjonalt har det såkalte svenske eksperimentet med like rettigheter og lik arbeidsdeling mellom mor og far fått mye oppmerksomhet (Sandquist 1990). Sverige var også tidligere ute enn Norge med å argumentere for at arbeidstidspolitikken må utformes med tanke på likestilling og familieliv (NOU 1987: 9A).

I Sverige vokste den såkalte toforsørgerfamilien fram på 1960- og 1970-tallet (Bjørnberg 1992a). Begrepet toforsørgerfamilien betegner en familieform hvor begge foreldre bidrar til forsørgelsen gjennom yrkesarbeid. Økonomiske oppgangstider og vekst i velferdsstaten gav stor etterspørsel etter mødres arbeidskraft.

Rekrutteringen av mødre til yrkeslivet ble støttet av en ideologisk debatt om likestilling mellom kvinner og menn samt av en rekke offentlige tiltak som skulle lette tilpasningen mellom familie- og yrkesliv. Særlig ansees omleggingen til individbeskatning på begynnelsen av 1970-tallet, den omfattende satsingen på offentlig barneomsorg og innføringen av gode permisjonsordninger for foreldre som viktige reformer (Lewis og Åström 1992).

Samme type reformer er etter hvert gjennomført i Norge, men norsk politikk har vært noe mer tvetydig enn svensk når det gjelder hvilken familiemodell man ønsker å fremme (Leira 1993). Ordninger som legger til rette for mødres yrkesarbeid kom senere enn i Sverige. Vi har ennå lavere barnehagedekning, særlig for barn under 3 år, og mindre omfattende permisjonsordninger for foreldre enn

Datagrunnlaget

Sammenligningene i det følgende er basert på norske og svenske undersøkelser av tidsbruk fra 1990. Opplysningene er samlet inn gjennom dagbøker hvor et utvalg av personer har notert sine gjøremål over en periode på to døgn. Datainnsamlingen er spredt over flere måneder slik at undersøkelsene gir et tverrsnittsbilde av dagliglivet over året. Stort sett er det god sammenlignbarhet mellom de to lands undersøkelser. I Norge gikk datainnsamlingen over et helt år. I Sverige ble sommeren samt større høytider holdt utenfor. Til dette prosjektet er det laget en norsk datafil som dekker samme perioder som den svenske. Opplysninger om Sverige er hentet fra den svenske publikasjonen fra undersøkelsen (Rydenstam 1992).

Tidsbruken beskrives med gjennomsnittstall. Både hverdager og helger inngår i gjennomsnittene. Tallene omfatter både personer som har, og personer som ikke har, utført en aktivitet i løpet av en dag. Forskjeller mellom norske og svenske foreldre kan altså både skyldes ulikt antall utøvere og ulik tidsbruk blant dem som utfører aktivitetene.

vårt naboland. Norske mødre ble rekruttert til arbeidsmarkedet omtrent 10 år etter svenske og har fremdeles noe svakere yrkestilknytning.

Ofte nevnes kortere normalarbeidstid som den mest familie- og likestillingsvennlige arbeidstidsreformen (NOU 1987: 9A). Ønsket om 6-timersdag har vært fremmet med

stor tyngde både i Sverige og Norge. Begge land har imidlertid satset på permisjonsordninger for spesielle grupper, bl.a. foreldre, framfor på generelle arbeidstidsforkortelser. Sverige har faktisk noe lengre normalarbeidstid enn Norge.

En beskrivelse av svenske foreldres tidsbruk gir altså et bilde av dagliglivet i et land hvor mødre kom tidlig på arbeidsmarkedet og hvor toforsørgerfamilien tidligere enn i Norge ble etablert som den vanlige familieform blant par. Hvilke konsekvenser har dette for familiens aktivitetsmønster? Bruker svenske foreldre mer tid enn norske i yrkeslivet, og hvilke følger har i tilfelle dette for hjemmearbeid og fritid? Sett med norske øyne har studier av svensk dagligliv også interesse fordi Norge nå på flere områder har utviklingstrekk som ligner dem som har funnet sted i Sverige. Barnehagedekningen blir stadig bedre, svangerskapspermisjonen utvides og mødre får sterkere yrkestilknytning. Muligens kan opplysninger om Sverige gi en pekepinn om hvordan norske familiers tidsmønster kan komme til å arte seg i tiden framover?

Det er tidsmønsteret blant gifte/samboende foreldre som belyses. Vi ser både på småbarnsforeldre og foreldre med større barn. Som småbarnsforeldre regnes personer som bor sammen med ektefelle eller samboer og som har barn 0-6 år i husholdningen. Som foreldre med skolebarn regnes gifte/samboende med yngste barn 7-17 år. Både i Sverige og Norge finnes selvsagt en rekke ulike tilpasninger blant foreldre. Gjennomsnittene i det følgende dekker over denne variasjonen. Poenget her er å belyse forskjeller mellom landene, ikke å studere variasjon innen det enkelte land.

Typer hovedaktiviteter

I alt registreres vel 100 aktiviteter.² Det er vanlig å skille mellom følgende hovedgrupper:

Yrkesarbeid: Inntektsgivende arbeid, arbeidsreiser og pauser på arbeidsplassen.

Husholdsarbeid: Ubetalt hus-, omsorgs- og vedlikeholdsarbeid.³

Utdanning: Undervisning, studier, lekselesing.

Personlige behov: Søvn, måltider, personlig pleie.

Fritid: Ulike fritidsaktiviteter.

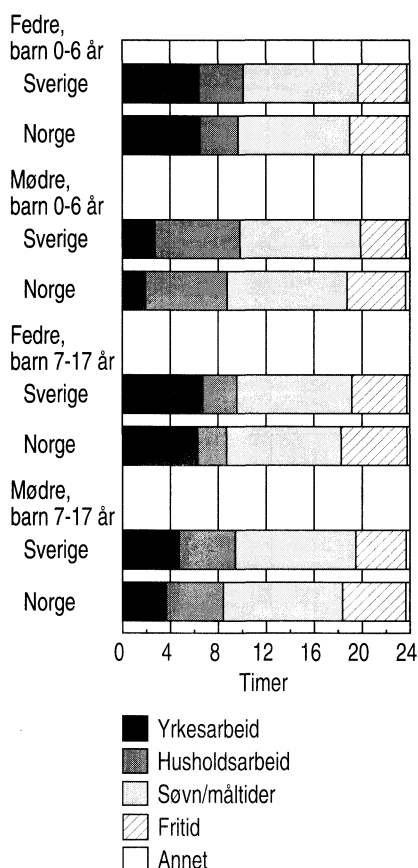
Andre/uoppgitte aktiviteter

Tidsbruk: Lik hovedstruktur, men også markerte forskjeller

Figur 1 viser hovedtrekk i svenske og norske foreldres tidsbruk. Førsteintrykket er at det er store likheter mellom de to land. Eksempelvis bruker både svenske og norske småbarnsmødre i gjennomsnitt om lag 40 prosent av døgnet til søvn, måltider og andre personlige gjøremål, omtrent 10 prosent til yrkesarbeid, 30 prosent til husholdsarbeid og 15-20 prosent til fritidsaktiviteter.

Men selv om hovedstrukturen i tidsmønsteret er ganske lik, finner vi, ved nærmere ettersyn, ganske store forskjeller. Ved sammenligning av tidsnyttingsundersøkelser er det viktig å være klar over at selv små forskjeller er ganske betydelige. Eksempelvis vil en forskjell på 1/2 time pr. dag innebære ganske store ulikheter i dagliglivet. Jevnt over har svenske foreldre lengre arbeidsdager og mindre fritid enn norske. Disse forskjellene diskuteres nærmere i det følgende.

Figur 1: Tid til ulike aktiviteter blant svenske og norske foreldre med barn i ulike aldersgrupper. Gjennomsnitt alle dager, 1990. Timer og minutter

Kilder: Tidsnyttingsundersøkelser fra Norge og Sverige

Mer yrkesarbeid blant svenske enn norske foreldre, ...

Svenske foreldre bruker mer tid i yrkeslivet enn norske. Forskjellen er særlig markert for mødre. Svenske småbarnsmødre bruker 2 timer og 3 kvarter pr. dag til yrkesarbeid. Dette er om lag 3 kvarter mer enn norske småbarnsmødre. Vi minner om at tidsangivelsene her ikke uttrykker arbeidstiden på en typisk hverdag, men er gjennomsnitt hvor også helger og fridager inngår. I begge land bruker mødre

mer tid til yrkesarbeid etter hvert som barna blir større. Forskjellen mellom svenske og norske mødre med skolebarn er om lag 1 time pr. dag (figur 1). Norske mødre er fremdeles mindre veletablert på arbeidsmarkedet enn sine svenske medsøstre. Dette gir seg altså utslag i kortere gjennomsnittlig arbeidstid pr. dag i Norge enn i Sverige. Når forskjellene er mindre markerte blant småbarnsmødre enn blant mødre med eldre barn, kan dette ha sammenheng med Sveriges generøse permisjonsordninger som muliggjør omfattende fravær for yrkesaktive foreldre.

For fedrenes vedkommende er det bare blant foreldrene til de eldre barna vi finner forskjeller i tiden brukt til yrkesarbeid. Svenske fedre med barn i skolealder bruker 6 timer og 3 kvarter pr. dag i yrkeslivet. Dette er om lag 1/2 time mer enn norske fedre. Forskjellen i yrkestid mellom svenske og norske fedre med barn i skolealder har trolig sammenheng med at Sverige har noe lengre normalarbeidstid enn Norge. Når det ikke er forskjeller blant fedrene til de yngste barna, kan dette, som for mødre, skyldes at lengre normalarbeidsdager i Sverige oppveies av romsligere permisjonsordninger.

...men like mye husholdsarbeid

Med mer yrkesarbeid kunne vi kanskje vente at svenske foreldre bruker mindre tid til arbeid med hjem og barn enn norske. Også Sveriges sterkere satsing på offentlig barne-tilsyn, skulle peke i samme retning. Svenske foreldre bruker imidlertid like mye tid til husholdsarbeid som norske (figur 2). Svenske småbarnsfedre bruker i gjennomsnitt 3 timer og 3 kvarter pr. dag til arbeid med hjem og barn. Dette er 1/2 time mer enn norske småbarnsfedre. Både i Norge og Sverige avtar tiden

til husholdsarbeid med barnas alder, men også blant fedre med barn i skolealder utgjør forskjellen mellom svenske og norske fedre om lag 1/2 time daglig.

I begge land bruker mødre atskillig mer tid til husholdsarbeid enn fedre, men forskjellene mellom mødres tidsinnsats i de to landene er forholdsvis beskjeden. Mens norske småbarnsmødre bruker 6 timer og 3 kvarter pr. dag til arbeid med hjem og barn, bruker svenske mødre vel 7 timer. I begge land bruker mødre med barn i skolealder daglig om lag 4 timer og 3 kvarter til husholdsarbeid.

Til tross for mer yrkesarbeid, ser det altså ikke ut til at svenske foreldre i større grad enn norske, skjærer ned på hjemmearbeidet. Dette kan virke overraskende, men tallene fra tidsnyttingsundersøkelsen støttes av familiestudier som viser at svenske foreldre er sterkt orientert mot hus og hjem (Bjørnberg 1992b). Samtidig som de ønsker uttelling i yrkeslivet prioriteres barna høyt.

Ikke bare husholdsarbeidets samlede omfang, men også forholdet mellom ulike oppgaver er forholdsvis likt i de to land.

Både for svenske og norske småbarnsmødre består husholdsarbeidet i hovedsak av vanlig husarbeid og aktiv barneomsorg. Småbarnsmødre i begge land bruker om lag 40 prosent av sin samlede tidsinnsats i husholdet til hver av disse aktivitetstypene. I begge land er det først og fremst barneomsorgen som reduseres når barna blir eldre, mens tiden til husarbeid endres lite. Både i Norge og Sverige har fedres husholdsarbeid en annen sammensetning enn mødres, med relativt mindre vekt på vanlig hus-

8

Typer husholdsarbeid

I tidsnyttingsundersøkelser skilles mellom følgende typer husholdsarbeid:

Vanlig husarbeid: Matlaging, oppvask, rydding, rengjøring, vask og stell av tøy, produksjon av matvarer til eget bruk.

Vedlikeholdsarbeid: Hagearbeid, stell av kjæledyr, byggearbeid, oppussing, vedlikehold og reparasjoner av utstyr.

Omsorg for egne barn: Pass, stell og hjelp til barn, følgeing og henting, hjelp til lekser, lek, samtaler og høytlesning.

Omsorg for andre: Hjelp til voksne i egen husholdning og til personer utenfor husholdningen.

Kjøp av varer og tjenester: Innkjøp, besøk hos lege, tannlege o.l., besøk på offentlig kontor, andre ærend.

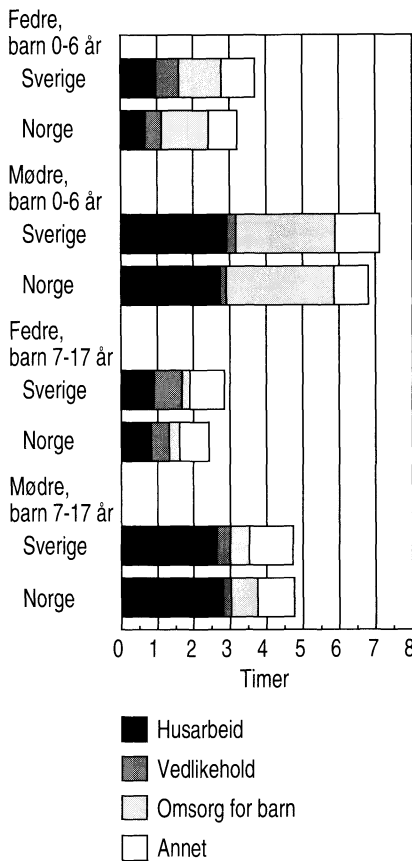
Annet husholdsarbeid: Annet ulønnet arbeid for egen eller andres husholdning. **Reiser i forbindelse med husholdsarbeid**

arbeid og mer vekt på vedlikeholdsarbeid.

Travlere dager, men likere arbeidsdeling blant svenske foreldre

Ved å se forpliktelser i yrke og hjem under ett får vi et inntrykk av grad av travelhet. Summen av tid til yrkes- og hjemmearbeid kalles her **samlet arbeidstid**. Svenske foreldres dagligliv er mer preget av forpliktelser enn dagliglivet blant norske foreldre. Forskjellen er særlig stor for småbarnsmødre og blant foreldre med barn i skolealder (figur 3). Svenske og norske småbarnsmødre har en samlet arbeidstid på henholdsvis 9 timer og 50 minutter, og 8 timer og 3 kvarter pr. dag. Når det gjelder foreldre

Figur 2: Tid til ulike typer husholdsarbeid blant svenske og norske foreldre med barn i ulike aldersgrupper. Gjennomsnitt alle dager. 1990. Timer og minutter

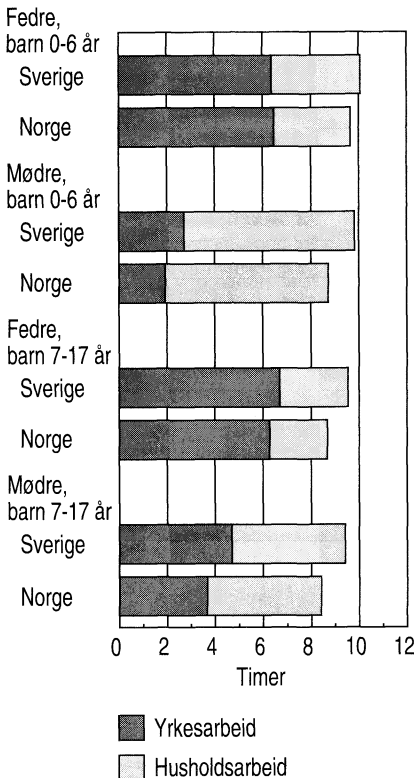

Kilder: Tidsnyttingsundersøkelser fra Norge og Sverige

med skolebarn, har norske fedre og mødre en samlet arbeidstid på om lag 8 1/2 time pr. dag, mens svenske fedre og mødre har en samlet arbeidstid på om lag 9 1/2 time pr. dag.

Både i Sverige og Norge har likestillingspolitikken de siste tiårene hatt som målsetting å fremme lik kjønnsmessig arbeidsdeling av både yrkes- og hjemmearbeid. Tidsbruksundersøkelsene viser imidlertid at begge land fortsatt har en langt mer tradisjonell ar-

Figur 3: Samlet arbeidstid (yrkesarbeid pluss husholdsarbeid) blant svenske og norske foreldre med barn i ulike aldersgrupper. Gjennomsnitt alle dager. 1990. Timer og minutter

Kilder: Tidsnyttingsundersøkelser fra Norge og Sverige

beidsdeling enn det som er likestillingspolitikkenes mål. Selv om mødre og fedre har omtrent like lang samlet arbeidstid (figur 3), disponerer de arbeidsinnsatsen forskjellig. Graden av likedeling av det ulønnede arbeidet måles ofte ved å se menns tid til husholdsarbeid i prosent av kvinners.⁴ Omvendt kan kvinners tid til yrkesarbeid, målt i prosent av menns, brukes som mål på likedeling av yrkesarbeidet.

I Sverige bruker småbarnsmødre 43 prosent av den tiden småbarnsfedre bruker i yrkeslivet (tabell 1). Blant foreldre med skolebarn er

yrkesarbeidet jevnere fordelt. Her utgjør mødres tid 70 prosent av fedres. Men selv om yrkesarbeidet er skjevt fordelt i Sverige, er kjønnsforskjellene mindre enn i Norge. Norske småbarnsmødre bruker bare 30 prosent av den tiden fedre bruker til yrkesarbeid, mens mødre med skolebarn bruker 59 prosent av fedres tid. Når forskjellen i yrkestid er mindre i Sverige enn i Norge, skyldes dette, som vist tidligere, i hovedsak at svenske mødre arbeider mer enn norske mødre.

Også kjønnsdelingen av husholdsarbeidet er noe jevnere i Sverige enn i Norge. Svenske småbarnsfedre bruker 52 prosent av den tiden svenske småbarnsmødre bruker til husholdsarbeid, mens andelen blant foreldre med skolebarn er 60 prosent (tabell 1). I Norge er andelene lavere både blant småbarnsforeldre og foreldre med skolebarn. Her utgjør fedres tidsinnsats i husholdet 47 prosent av mødrenes i småbarnsfasen og 51 prosent når barna blir større. Når husholdsarbeidet er noe jevnere fordelt i Sverige enn i Norge, har dette sammenheng med at svenske fedre bruker mer tid til husholdsarbeid enn norske.

Tabell 1: Likhetsgrad i arbeidsdeling mellom fedre og mødre i Sverige og Norge. 1990

	Sverige	Norge
YRKESARBEID		
Mødres tid i prosent av fedres		
barn 0-6 år	43	30
barn 7-17 år	70	59
HUSHOLDSARBEID		
Fedres tid i prosent av mødres		
barn 0-6 år	52	47
barn 7-17 år	60	51

Mindre tid til sosialt samvær i Sverige

Med større tidsinnsats i yrkes- og familieliv har svenske foreldre mindre rom for andre aktiviteter enn norske. Bruken av den arbeidsfrie tiden er til en viss grad et spørsmål om prioriteringer. Man kan redusere tiden til søvn, måltider og personlig pleie for å få mer plass til fritidssysler, men det er også klare grenser for hvor mye slike gjøremål kan skjæres ned. Vi finner da også små forskjeller mellom norske og svenske foreldre på dette området (figur 1). Lengre arbeidsdager blant svenske foreldre gir seg først og fremst utslag i mindre fritid.

Både i Sverige og Norge bruker småbarnsforeldre noe mindre tid til fritidsaktiviteter enn foreldre med større barn, men uansett barnas alder er det forskjell i fritidens omfang i de to land (figur 4). Mens norske småbarnsmødre bruker nærmere 5 timer pr. dag til fritidsaktiviteter, bruker svenske småbarnsmødre snaut 4 timer. Også blant mødre med barn i skolealder er det en forskjell på om lag 1 time pr. dag mellom Sverige og Norge i fritidens omfang. Omtrent samme mønster finner vi blant fedre.

I begge land er det to typer fritidsaktiviteter som dominerer - fjernsynsseing/radiolytting og sosialt samvær. Daglig går over 1 time til hver av disse aktivitetstypene, og sammenlagt utgjør de vel halvparten av den samlede fritiden. Mens de fleste fritidsaktiviteter har omtrent like stort omfang i de to land, bruker svenske foreldre mindre tid enn norske til sosialt samvær. Så godt som hele forskjellen i mengden samlet fritid ligger her. Uansett barnas alder bruker norske mødre om lag 2 timer pr. dag til sosialt samvær, mens svenske mød-

Typer fritidsaktiviteter

Følgende aktivitetstyper regnes som fritid:

Idrett og friluftsliv: Trening, foturer, skiturer og andre turer.

Fjernsyn og radio

Lesing: Lesing av bøker, aviser, ukeblad o.l.

Sosialt samvær: Samtaler, selskap, privatbesøk, restaurant- og kafébesøk, andre sosiale sammenkomster.

Hobbyer og foreningsaktiviteter

Underholdning: Kino-, teater- og konsertbesøk, besøk på idrettsarrangementer, annen underholdning.

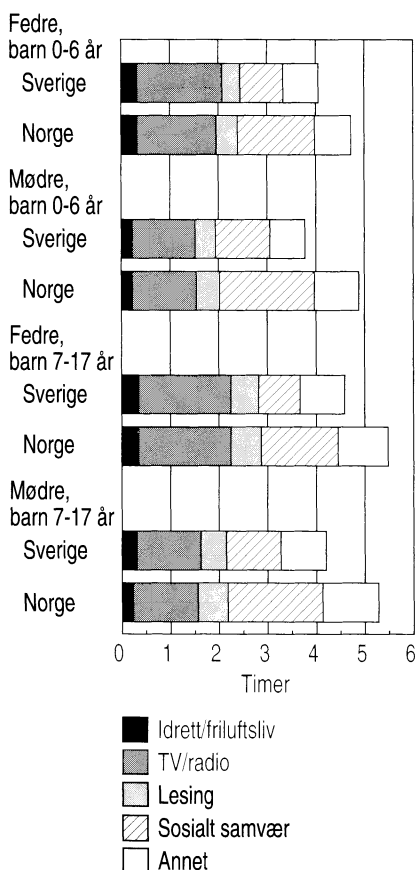
Annen fritid: Andre fritidsaktiviteter, avslapping og hvile.

Reiser til og fra ulike aktiviteter.

re bare bruker litt over 1 time. Både i Sverige og Norge er fedres fritidsmønster noe mindre preget av sosialt samvær enn mødres, men også for fedres vedkommende er det betydelige forskjeller i sosial samværstid i de to land, om lag 40 minutter pr. dag.

Det finnes ikke andre studier som direkte sammenligner dagliglivet i de to land. Kvalitative studier av svenske foreldre støtter imidlertid inntrykket av at omfattende yrkes- og familieengasjement innebærer forholdsvis begrenset rom for sosialt liv utenom jobb og hjem, samt utstrakt rasjonalisering og strukturering av tilværelsen (Bjørnberg 1992b). Moderne svenske familier er svært tidsbevisste og legger vekt på god tidsutnyttelse. Også fritiden rasjonaliseres. Omkostningene er, hevder Bjørnberg, mindre rom for spontant samvær og kontakter i nabolaget. De fleste får mye av sitt

Figur 4: Tid til ulike fritidsaktiviteter blant svenske og norske foreldre med barn i ulike aldersgrupper. Gjennomsnitt alle dager, 1990. Timer og minutter

Kilder: Tidsnyttingsundersøkelser fra Norge og Sverige

sosiale behov dekket i yrkeslivet. Dermed blir det mindre behov og mulighet for samvær utenom familie og jobb. Dette er trolig tilfelle også for mange norske foreldre, men ettersom svenske foreldre bruker mer tid til yrkesarbeid enn norske, både ved at flere er yrkesaktive og ved lengre arbeidstid blant de som jobber, ser det ut til at mønsteret foreløpig er mer utbredt i Sverige.

Forskyves samværmønstret fra vennekrets mot yrkesliv?

Både i Sverige og Norge har familie- og likestillingspolitikken i større grad tematisert forhold vedrørende yrkes- og hjemmearbeid enn fritidens omfang og innhold. Sammenligninger av norske og svenske foreldres tidsmønster kan imidlertid tyde på at en politikk som fremmer fulltids yrkesarbeid blant begge foreldre, også har konsekvenser for fritiden. Det ser ut til at svenske foreldre har mindre behov og mulighet for samvær i fritiden enn norske. Resultatene peker i retning av at høy yrkesaktivitet for begge foreldre kan innebære en dreining av samværmønstret fra nabolag og vennekrets og over mot yrkeslivet.⁵ Yrkesarbeidet har selvsagt alltid hatt betydning utover det å være en ren inntektskilde, men muligens kan toforsørgerfamilien medføre en forsterkning av arbeidsplassens rolle som sosial arena?

1. Artikkelen er basert på et analyseprosjekt med arbeidstittel *Offentlig politikk og dagligliv. Tidsbruk og arbeidsdeling blant norske og svenske foreldre*. Prosjektet er finansiert av Barne- og familiedepartementet. Rapporten planlegges publisert våren 1995.

2. De som deltar i undersøkelsen noterer sine gjøremål med egne ord. Aktivitetskoder tilordnes i ettertid.

3. Husholdsarbeid skilles fra fritidsaktiviteter og personlige gjøremål ved hjelp av det såkalte tredjepersonskriteriet. Oppgaver som i prinsippet kan overlates til andre, enten i eller utenfor husholdningen, regnes som husholdsarbeid.

4. Da vi ikke har tall på husholdsnivå, vises arbeidsdelingen blant foreldre ved å se tidsbruk blant mødre som gruppe i forhold til tidsbruk blant fedre som gruppe.

5. Det kan også tenkes at svenske foreldre i større grad enn norske legger samværs- og besøksvirksomhet til sommermånedene og høytidene. Sverige har lengre lovfestet ferie enn Norge, og mange arbeidstakere har avtaler om bedre ordninger enn det

som er lovfestet. Ettersom ferier var holdt utenfor i undersøkelsen, har vi ikke opplysninger om tidsmønsteret i sommermånedene.

Litteratur

Bjørnberg, U. (1992a): "Tvåför-sörjarfamiljen i teori och verklighet." I J. Acker mfl. (red.): *Kvinnors och mäns liv och arbete*. Stockholm: SNS förlag

Bjørnberg, U. (1992b): "Parents' Ideals and Their Strategies in Daily Swedish Life". I U. Bjørnberg (red.): *European Parents in the 1990s. Contradictions and Comparisons*. New Brunswick and London: Transaction Publishers

Leira, A. (1993): "The woman-friendly" welfare state? - The case of Norway and Sweden". I J. Lewis (red.), *Women and social Policies in Europe. Work, family and the state*. England: Edward Elgar

Lewis, J. og G. Åström (1992): "Equality, difference, and state welfare: Labor market and family policies in Sweden". *Feminist Studies*, nr. 1, s. 59-87

NOU 1987: 9A. *Arbeidstidsreformer*

Rydenstam, K. (1992): *I tid och otid. En undersökning om kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/1991*. Statistiska Centralbyrån, rapport nr. 79

Sandquist, K. (1990): "Swedish Family Policy and the Attempt to Change Paternal Roles". I Lewis, C. og M. O'Brien (red.): *Reassessing Fatherhood. New observations on Fathers and the Modern Family*. London: Sage

Ragni Hege Kitterød er førstestokonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Sosiale indikatorer 1980-1994:

Hva skjer med velferdsutviklingen?

1980-årene var preget av tildels store sosiale endringer. Det ble enda vanligere å skilles, og flere og flere valgte å være samboende. Arbeidsledigheten økte relativt kraftig, mens bostandarden bedret seg. Flere og flere ungdommer tok høyere utdanning. 1990-årene kom med noen positive utviklingstrekk: Veksten i kriminalitet og selvmordstilfeller har blitt moderert, folk har fått høyere disponibel inntekt og arbeidsledigheten vokser ikke så mye som før.

Sosiale indikatorer har som mål å tallfeste utviklingen ved ulike sider av befolkningens levekår og livsstil. Ideelt sett skal de gi en samlet og konsentrert oversikt over samfunnsutviklingen. Statistikk av denne typen kan ikke fange opp alt, og representerer nødvendigvis et utvalg som framhever visse sider ved samfunnsutviklingen på bekostning av andre. Det har vært en målsetting å dekke flest mulige samfunnsområder, selv om utvalget er begrenset til om lag 40 indikatorer. Et annet viktig kriterium for valg har vært at indikatorene finnes for flere tidspunkter. Det er 1980-årene som i første rekke kommenteres, men 1990-årene er også representert med opptil fire år for de fleste indikatorer.

OVERSIKT

Store sosiale endringer på 1980-tallet

Indikatoroversikten gir på flere områder inntrykk av et turbulent tiår, med tildels store sosiale endringer. 1980-tallet var for eksempel tiåret med betydelige endringer i familiemønsteret (sterk økning i antall skilsmisser og samboerforhold), på arbeidsmarkedet (blant annet nesten 50 prosent flere småbarnsmødre i arbeidsstyrken) og i andelen av ungdomskullene som var under utdanning.

Hva med 1990-tallet?

En tredel av 1990-tallet begynner nå å bli fortid. På noen områder markerer tidsrommet rundt tiårsskiftet en ny utvikling: Folks disponible inntekt har gått betraktelig opp, 1980-årenes boutgifter viser nå stabilitet, ja til og med nedgang, etter en lang periode med vekst. Aborttallene har begynt å gå nedover igjen og fruktbarhetsoppgangen i store deler av 1980-årene er blitt avløst av nedgang. Dessuten

har andelen av befolkningen som er uføretrygdet gått ned, mens den kraftige økningen av sosialhjelpsklienter er avløst av stabilitet siden 1991.

Svært mye av utviklingstendensene fra 1980-årene fortsetter også inn i 1990-årene. Familiemønsteret har ikke endret seg når en ser på våre utvalgte indikatorer. Det blir f.eks. stadig flere skilsmisser, samboerforhold og enslige forsørgere. Tallet på barn som har barnehageplass øker fortsatt i takt med en vedvarende, dog mindre nå enn før, økning i yrkesaktivitet blant kvinner med små barn.

Arbeidsledigheten mest negativt...

Levekårsutredningen (NOU 1993:17) framhevet økonomiske og sosiale virkninger av problemene på arbeidsmarkedet som de viktigste negative trekk ved utviklingen i levekårene. De økte problemene på arbeidsmarkedet bidrog blant annet til den sterke veksten i sosialhjelpstilfeller og uførepensjonister på 1980-tallet, og til en svakt økende inntektsulikhet fra 1986 til 1990. Økningen i kriminalitet og selvmord er andre, entydig negative trekk ved samfunnsutviklingen de siste 10-13 årene.

...men mange har fått bedre levekår

Det er imidlertid også mange positive utviklingstrekk i befolkningens velferd. Levekårsutvalget konkluderte med at de fleste fikk bedre levekår i løpet av 1980-tallet, og viste blant annet til bedringen i bostandarden og pensjonistenes økte inntekter. Visse sider ved helsetilstanden utviklet seg positivt, blant annet ble dødeligheten redusert i løpet av tiåret, spesielt blant menn. En sterkt økende andel av ungdomskullene fikk anled-

ning til å ta høyere utdanning, selv om en del av økningen sannsynligvis har et oppbevaringspreg. Flere var kulturelt og fysisk aktive, for eksempel var antallet besøkende i teater og opera i 1992 det høyeste noensinne.

Mer likestilling på godt og vondt

Bruk av gjennomsnittstall for hele befolkningen kan åpenbart være misvisende, siden et mindretall av befolkningen utmerket godt kan ha en negativ levekårsutvikling, mens det store flertall får det bedre. Det er lagt liten vekt på ulikhet i de sosiale indikatorene som presenteres nedenfor, med unntak av målet for inntektsulikhet. Sosialt Utsyn 1993 og Levekårsutvalget analyserer utviklingen for ulike grupper. Levekårsutvalget pekte blant annet på at noen ungdomsgrupper har hatt en mer negativ levekårsutvikling enn gjennomsnittet, spesielt unge med lav utdanning. Økningen i andelen som mottar sosialhjelp, har for eksempel vært klart sterkere i aldersgruppen 20-24 år enn i den øvrige befolkning.

Et gjennomgående trekk ved utviklingen på 1980-tallet var mindre forskjeller mellom menn og kvinner på viktige samfunnsområder. Spesielt gjelder dette på arbeidsmarkedet, hvor kjønnsforskjellene i sysselsetting og arbeidstid har blitt vesentlig mindre, og i utdannings-systemet. Delvis som en konsekvens av dette, har utviklingen vært noe mer negativ for kvinner på andre områder. Kvinners helsevaner (røyking, alkoholbruk) er blitt mer lik menns, og den forventede levealder har utviklet seg mer positivt for menn enn kvinner. Økningen i andelen uførepensjonerte har vært langt sterkere blant kvinner enn blant menn.

1990-tallet: Forsiktig lysning i de mørkeste kroker

1990-årenes statistikk for kriminalitet, arbeidsledighet og selvmord kan imidlertid gi grunnlag for en forsiktig optimisme: Som vi har vært inne på, ser det ut som om økningen i arbeidsledighet og samlet kriminalitet er i ferd med å flate noe ut. Selvmordshyppigheten har dessuten ligget på et lavere nivå i samtlige av årene etter toppåret 1988. At antallet uføretrygdede går ned og sosialhjelpen ikke øker så mye som før, kan også tas med her, selv om slik nedgang både kan være uttrykk for velferdshevning og velferdsnedgang. Selv om krefttilfellene fortsetter å øke, stiger likevel levealderen fortsatt både for kvinner og menn.

Sosiale fellesskap - den største utfordringen?

I samfunnsvitenskapen brukes kriminalitet og selvmord ofte som indikatorer på sosial integrasjon, eller fellesskap. 1980-årenes økning i kriminalitet og selvmord kan betraktes som indikatorer på at menneskene i det moderne samfunnet er blitt fjernere fra hverandre, og mindre knyttet til et samfunnsmessig fellesskap. 1990-årenes mer gunstige utvikling - om enn så midlertidig - kan tyde på bedring i så måte. Arbeidsledigheten kan også betraktes som et integrasjonsproblem. Den sosiale kontakten og bekvemheten av egenverd i arbeidsfellesskapet er sannsynligvis vel så viktig for velferden som det økonomiske utbyttet.

BEFOLKNINGSUTVIKLINGEN

Økende befolkning....

Folketallet i Norge passerte 4,3 millioner ved inngangen til 1993, og det vokser fortsatt raskere enn noen gang siden tidlig på 1970-tallet. Innvandringen fra utlandet var

den høyeste registrerte, med unntak av 1987. Innvandringsoverskuddet og fødselsoverskuddet var omtrent likt. Tallet på fødte gikk litt ned, og tallet på døde var klart høyere enn foregående år.

..... men synkende fruktbarhet?

Samlet fruktbarhetstall var 1,86 i 1993 mot 1,66 på det laveste (i 1983). Samlet fruktbarhetstall betegner det gjennomsnittlige barnetall en kvinne vil ha ved slutten av sin fødedyktige periode om hun gjennomlever hele denne perioden med de aldersspesifikke fødsels-sannsynligheter fra 1993. Det ser ut til at den svake nedgangen fra de siste årene har flatet ut i 1993. Oppgangen på 1980-tallet blir av og til tatt som uttrykk for at den såkalte kohortfruktbarheten (det barnetallet en kvinne faktisk har ved slutten av sin fødedyktige periode) er økende, dvs. at dagens kvinner skulle få flere barn enn det deres noe eldre medsøstre fikk. Flere forhold taler for at dette ikke er riktig. Oppgangen i antall fødte skyldes først og fremst at en del årskull utsatte den første fødselen, og at det derfor har vært et stort etterslep å ta igjen.

Færre gifte, flere samboere og aleneboere

Tallet på inngåtte ekteskap har variert noe fra år til annet etter at den langsiktige nedgangen stoppet tidlig på 1980-tallet, men trenden er synkende. Tallet i 1993 var det nest laveste som var registrert. Det var noen flere skilte som giftet seg igjen i 1993 enn året før. Giftermåls-hyppigheten er nå svært mye lavere enn for 10-20 år siden i alle vanlige ekteskapsaldre, og tenåringsekteskap er nesten borte. Flere og flere velger å leve i samboforhold uten å inngå formelt ekteskap, men oppgangen i ugift samliv er ikke stor nok til å kompensere

for hele nedgangen i giftermåls-hyppigheten. Særlig blant de yngre er det en økende andel som lever alene. Ordningen med registrering av partnerskap trådte i kraft 1.8. 1993, og det ble registrert 158 i 1993, flest mellom menn.

En stadig økende andel av fødslene skjer utenfor ekteskap (44 prosent i 1993). Tre firedeler er barn født av samboende foreldre som ikke er gifte, mens en firedel er barn født av enslige mødre. Både som følge av flere utenomekteskapelige fødsler og av et økende antall skilte, er andelen enslige forsørgere nå steget til over 20 prosent av alle barnefamilier.

Det årlige antall skilsmisser har steget lenge, og var i 1993 10 900. Endringer i ekteskapsloven kan nok være én årsak til at oppgangen i antall skilsmisser ble spesielt stor fra 1992 til 1993. Dersom skilsmissehyppigheten fra 1993 holder seg, vil 48 prosent av ekteskapene som inngås nå, oppløses på lang sikt, mens det med hyppighetene i 1980 lå an til 30 prosent. Samboforhold oppløses langt hyppigere enn ekteskap.

Mindre flytting

Etter en viss økning utover på 1980-tallet, var det fra 1988 til 1992 en klar nedgang i antall flyttinger mellom kommunene. Tallet for 1993 var oppe igjen på 1991-nivå, kanskje som følge av en viss økning i aktiviteten på arbeidsmarkedet. Den registrerte mobiliteten er lavere enn noen gang siden registreringene startet på slutten av 1940-tallet.

Færre innvandrere fra den tredje verden

Variasjonen i befolkningstilveksten de siste årene har særlig hatt sammenheng med endringer i flyttinge-

ne til og fra utlandet. For nordmenn og andre vest-europeere har flyttingene sammenheng med arbeidsmarkedet hos oss og i nabolandene, mens det for øvrige landsstatsborgere er politiske forhold i hjemlandet, og hvordan vår innvandringspolitikk praktiseres som er avgjørende. Vi hadde en nettoinnvandring fra utlandet på hele 12 500 i 1992. Dette skyldes først og fremst at så mange har flyktet fra krigen på Balkan. Med visumplikten for bosniere fra oktober 1993 og endringer i svensk behandling av asylsøkere fra Kosovo, er denne strømmen avtatt sterkt i 1994. Nettoinnvandringen fra land i den tredje verden har sunket i fem år, og var i 1993 25 prosent av nivået fra slutten av 1980-tallet. Som følge av innvandringen og fødselsoverskudd blant utlendinger i Norge, øker antall utenlandske statsborgere sterkt, og er nå 3,8 prosent av folketallet, en fordobling på 15 år. 75 prosent av økningen i 1993 var bosniere.

Flere eldre over 80 år

Aldersstrukturen i befolkningen endrer seg langsomt, men siste året med økning i andelen eldre (over 66 år) var 1992. På grunn av de små fødselskullene fra midten av 1920-tallet og utover, vil ikke andelen gamle stige igjen på de nærmeste 10-15 årene, ikke før de store kullene født etter krigen trer inn i pensjonistenes rekker. Andelen over 80 år vil fortsatt stige noe, før også den gruppen vil få en midlertidig reduksjon.

HELSE

Økende levealder, særlig for menn..

Målt som bedring i forventet levealder, er helsetilstanden utvilsomt blitt bedre de siste 10-15 årene. Et nyfødt guttebarn i 1993 kunne reg-

ne med å bli 74,2 år, mens et tilsvarende jentebarn kunne regne med å bli 80,3 år. Økningen i levealder har vært noe sterkere for menn enn for kvinner. Forventet levealder er et uttrykk for nåtidens dødelighet, et hypotetisk mål som uttrykker hvor lenge en nyfødt kan forvente å leve, gitt de aldersspesifikke dødelighetsratene som gjelder i fødselsåret. Økningen i forventet levealder har blant annet sammenheng med at risikoen for en tidlig død er blitt klart mindre i løpet av 1980-tallet. Etter en nokså stabil spedbarnsdødelighet på 1980-tallet (i gjennomsnitt 8,1 dødsfall pr. 1 000 levendefødte), ble spedbarnsdødeligheten redusert til 5,8 i 1992 og 5,0 i 1993. Dødeligheten i andre aldersgrupper under 65 år har også gått ned. Nedgangen har vært særlig markert etter 1987. Fra 1987 til 1993 ble dødeligheten blant menn i aldersgruppen 1-64 år redusert med 17 prosent, blant kvinner var reduksjonen 7 prosent.

Den mindre positive dødelighetsutviklingen blant kvinner må blant annet ses i sammenheng med at kvinners helsevaner har blitt mer lik menns, blant annet når det gjelder røyking (se nedenfor) og alkoholbruk.

..men flere selvmord

All dødelighetsutvikling har imidlertid ikke vært like positiv. Økningen i selvmordsdødeligheten har vakt stor bekymring. I 1992 ble det registrert 616 selvmord, mot 507 i 1980. Etter 1988 har det vært en viss nedgang i selvmordstallene. I 1992 var det omtrent 100 færre selvmord enn i toppåret 1988.

Mindre sykелighet?

Dødeligheten er blitt en stadig mindre treffende indikator på utviklingen i helsetilstanden i moder-

ne samfunn. De mest utbredte sykdommene (som muskel- og skjelettlidelser) har lav dødelighet, de er sykdommer en dør med, og ikke av. Helse- og levekårsundersøkelsene tyder på at andelen av befolkningen med ulike sykdommer har endret seg lite de siste 10-15 årene. Det samme gjelder andelen med ulike former for funksjonsproblemer. Visse helseproblemer er imidlertid økende. Selv når vi tar hensyn til økningen i andelen eldre i befolkningen, har det vært en forholdsvis jevn økning i tallet på nye krefttilfeller for begge kjønn. Deler av økningen kan skyldes bedre diagnostikk og økt diagnostisk utredning blant eldre personer. Helse- og levekårsundersøkelsene kan også tyde på en viss økning i forekomsten av hudlidelser blant begge kjønn, og av muskel- og skjelettlidelser blant kvinner.

Mindre bruk av tobakk og alkohol?

Bruk av alkohol og tobakk er to av de viktigste risikofaktorene for utvikling av helseproblemer. Noe over en tredel av den voksne befolkningen var dagligrøykere i 1993 (38 prosent av mennene og 36 prosent av kvinnene). Andelen har i løpet av 1980-tallet gått svakt ned blant menn og vært nokså uendret blant kvinner. Det registrerte alkoholforbruket (liter ren alkohol pr. innbygger 15 år og eldre) gikk kraftig ned på begynnelsen av 1980-tallet. Etter en svak økning fram til 1987, ble alkoholforbruket igjen redusert. Vi må tilbake til 1960-tallet for å finne et lavere alkoholforbruk enn det som ble registrert i 1993. Det registrerte alkoholforbruket omfatter imidlertid ikke alkohol som går utenom de vanlige, "offisielle" omsetningskanaler. Det er derfor usikkert hvor reell nedgangen er. Intervjuundersøkelser, hvor en spør folk om hvor

mye de drikker, tyder på en faktisk reduksjon i alkoholforbruket på 1980-tallet. Det registrerte alkoholforbruket i Norge er lavt i internasjonal sammenheng, i 1991 det laveste i Norden.

Færre aborter på 1990-tallet

Antallet aborter pr. 1 000 kvinner i aldersgruppen 15-49 år var i 1993 lavere enn i noe år siden 1979. Tendensen til økning i aborttallene fra 1983 til 1989 ble snudd til en markert reduksjon på begynnelsen av 1990-tallet. Tallet på aborter i dag svarer til at hver kvinne vil ha i underkant av 0,5 aborter i løpet av livet.

UTDANNING

Stadig flere unge under utdanning

Den plutselige utdanningsøkningen i 1970-årene, den såkalte utdanningsekspløsjonen, har fortsatt gjennom hele 1980-tallet og inn i 1990-årene. Mens det i 1980 fremdeles var om lag en tredel av 16-18-åringene som ikke gikk i videregående skole, var andelen redusert til 12 prosent i 1993.

Andelen 19-24-åringer som studerer ved universiteter og høyskoler ble nesten tredoblet for kvinner og nær fordoblet for menn i samme tidsrom. Særlig har økningen av andelen høyskole- og universitetsstudenter skutt fart siden 1985. Nesten en firedel av alle unge i denne aldersgruppen studerte i 1993.

Flest studenter blant jentene

Gjennom hele 1980-tallet var det flere av jentene enn guttene som tok videregående utdanning. Mesteparten av denne forskjellen har jevnet seg ut de siste årene (fra 1988), og guttene har kommet opp på jentenes nivå. I 1991 var ande-

len gutter høyere enn andelen jenter.

Noen tendens til utjevning mellom kjønnene finner vi derimot ikke når vi går et trinn høyere i utdannings-systemet - til høyskole- og universitetsnivå. Utjevningen stoppet i 1981, da andelen av 16-24-årige kvinner som tok høyere utdanning, passerte andelen mannlige studenter i samme aldersgruppe. Siden har økningen i studentandelen vært langt sterkere blant kvinnene enn blant mennene. Fra 1980 til 1993 økte kvinnene nesten dobbelt så mye som mennene. Kvinnene gikk forbi mennene allerede i 1981. I motsetning til 1980, var det i 1993 flere jenter (25,8 prosent) enn gutter (20,7 prosent) som studerte i aldersgruppen 20-24 år.

Høyere utdanningsetterspørsel eller forverring av arbeidsmarkedet?

Det er mange årsaker til denne utviklingen. Dels er økningen i utdanningstilbøyeligheten et uttrykk for en langsiktig tendens til økt etterspørsel etter høyt utdannet arbeidskraft, dels har den sterke økningen etter 1988 en klar sammenheng med forverringen av situasjonen på arbeidsmarkedet (se nedenfor). Virkningene for levekårene er sannsynligvis også sammensatte og dermed vanskelig å gi en entydig vurdering av. Utdanning kan være et middel til selvrealisering, og har i mange tilfeller en positiv virkning på personlige egenskaper som selv-tillit og tro på evne til å styre eget liv. Høy utdanning minsker sjansene for arbeidsledighet seinere i yrkeskarrieren. På den annen side vil skolesystemet i noen grad fungere som et oppbevaringssted for de som heller ville vært i arbeid. Selv om det bare er de første ni årene som er obligatoriske, blir det i realiteten en 12-årig grunnskole da-

gens unge står overfor. I valget mellom å opprette flere skoleplasser eller flere arbeidsplasser for unge, har nok det offentlige satset mest på det første, da dette også ofte er det billigste alternativet.

ARBEID

Perioden fra begynnelsen av 1980-årene og fram til i dag er preget av sterke svingninger på arbeidsmarkedet. Tydeligst kan vi se dette i statistikken over endringer i arbeidsløshet. Men de vekslende konjunktorene i perioden har også medført store endringer i sysselsetting, arbeidstid og uførepensjonering.

Økt sysselsetting blant kvinner, nedgang blant menn

Fram til 1984 var det samlede antall sysselsatte tilnærmet stabilt, mens det i perioden 1984-1987 økte med om lag 160 000 personer. I løpet av perioden 1987-1993 sank sysselsettingen og lå i 1993 igjen på samme nivå som i 1985. Utviklingen har imidlertid vært ulik for kvinner og menn. En svak nedgang i andelen sysselsatte blant menn i årene 1980-1983 ble avløst av en fireårsperiode med stabil sysselsetting, hvorefter vi fikk en periode med relativt kraftig nedgang. Det siste året (fra 1992 til 1993) har nedgangen igjen stoppet opp. Den samlede nedgangen i andelen sysselsatte menn i perioden 1980-1993 er 9 prosentpoeng (fra 89,5 til 81 prosent). Blant kvinner økte sysselsettingen helt fram til 1987/1988, for deretter å stabilisere seg omtrent på 1986-nivå fram til i dag. Samlet har økningen i kvinners sysselsetting vært 9 prosentpoeng i perioden (fra 61,3 til 70,5 prosent). Mens forskjellen i andelen sysselsatte kvinner og menn var drøye 28 prosentpoeng i 1980,

var den i 1993 redusert til knapt 11 prosentpoeng.

Mot større likhet i arbeidstid mellom kvinner og menn

De sysselsatte mennene arbeider noe mindre i 1993 enn i 1980. Fram til 1990 varierte gjennomsnittlig arbeidstid pr. uke mellom 42 og 43 timer, med unntak av årene 1986 og 1988, hvor menns arbeidstid lå litt over 43 timer. I årene 1991-1993 lå arbeidstiden mellom 41 og 42 timer. For kvinner har arbeidstiden økt, og sysselsatte kvinner har i gjennomsnitt drøyt to timer lengre arbeidsuke i 1993 enn i 1980. Forskjellen i arbeidstid mellom sysselsatte kvinner og menn har dermed blitt redusert med tre timer i perioden. Arbeidstidsreformen som innebar en generell nedsettelse av arbeidstiden til 37,5 timer pr. uke i 1987, ser ikke ut til å ha hatt avgjørende betydning for gjennomsnittlig arbeidstid for verken kvinner eller menn.

Begynnelsen av 1990-årene: Ny økning i småbarnsmødres yrkesdeltaking

Den gruppen som framfor noen har økt yrkesdeltakingen de siste 10-15 år, er mødre med små barn. Fra 1980 til 1987 økte yrkesprosenten (andelen i arbeidsstyrken) blant småbarnsmødre fra 53 til 72. Fra 1987 til 1991 var nivået stabilt. Etter 1991 har vi imidlertid vært vitne til en ny økning i yrkesprosenten blant småbarnsmødre, mens situasjonen er stabil blant kvinner og menn totalt. I 1993 ligger småbarnsmødres yrkesprosent 21 prosentpoeng høyere enn i 1980 (74 prosent) og er i dag (1993) den samme som for alle menn og langt høyere enn for alle kvinner (74 mot 62 prosent). Tallene er fra arbeidskraftundersøkelsene og gjelder personer i alderen 16-74 år.

50 000 langtidsledige

Fra slutten av 1980-årene og fram til 1993 har vi vært vitne til en økning i arbeidsløsheten som er helt enestående i etterkrigstiden. Bortsett fra lavkonjunktoren i 1983-1984, da arbeidsløsheten lå på ca. 3 prosent, har andelen arbeidsløse stort sett utgjort under 2 prosent av arbeidsstyrken. Arbeidsløsheten har tradisjonelt vært markert høyere for kvinner enn for menn. Da arbeidsløsheten steg på 1980-tallet, jevnet kjønnsforskjellene seg ut, og etter 1988 har menn hatt høyere og økende arbeidsløshet i forhold til kvinner. I 1993 var 6,6 prosent av den mannlige og 5,2 prosent av den kvinnelige arbeidsstyrken uten arbeid. Hovedårsaken til forskjellene mellom kvinner og menn er at det i første rekke er mannsdominerte næringer som har blitt rammet av lavkonjunktorene rundt 1983 og etter 1987. Kvinner er i langt større grad sysselsatt i offentlig sektor; arbeidsplasser som til nå har vært skjermet mot dårlige tider. Økningen i arbeidsløshet har imidlertid vært langt svakere fra 1992 til 1993 enn den årlige økningen i den foregående femårsperioden, hhv. 0,1 og 0,8 prosentpoeng.

Når arbeidsløsheten øker, øker også andelen langtidsledige. 43 prosent av dagens arbeidsløse har vært sammenhengende uten arbeid mer enn 26 uker. Fra 1987 til 1993 økte antall arbeidssøkere uten arbeidsinntekt fra 45 000 til 127 000, mens antallet langtidsledige økte fra 6 000 til 49 000. Mens andelen uten arbeid er høyest blant de unge, er andelen langtidsledige høyest blant de eldre.

Færre nye uførepensjonister etter 1990

De økte problemene på arbeidsmarkedet mot slutten av 1980-åre-

ne avspeiles også i tallet på uførepensjonister. Fra 1980 til 1991 steg andelen av menn 16-66 år som var uførepensjonert, fra 5,8 til 7,5 prosent. Blant kvinner økte andelen fra 6,4 til 9,7 prosent. I 1991 utgjorde dette 106 000 menn og 133 000 kvinner. Antallet kvinner har i hele perioden vært høyere enn antallet menn. Dette har for en stor del sammenheng med at kvinner gjennomgående uførepensjoneres tidligere i livsløpet enn menn og dermed forblir "lenger i systemet" før overgang til alderspensjon. I perioden 1991-1993 sank antallet nye uførepensjonister relativt kraftig, noe som har bidratt til en nedgang i antallet uførepensjonister etter 1991 (til 232 000 i 1993). Utviklingen i antall uførepensjonister de aller siste årene må først og fremst ses i lys av innstramminger i regelverket for tildeling av pensjon.

INNTÉKT OG FORBRUK

Økende disponibel inntekt

Disponibel inntekt pr. innbygger har økt gjennom så godt som hele perioden 1980-1992, og var i 1992 nesten 90 000 kroner, eller om lag 14 000 kroner mer enn i 1980 (alt regnet i 1992-kroner). Disponibel inntekt er den samlede inntekten av arbeid, kapital og overføringer til husholdningene fratrasket direkte skatter og trygdeavgifter og renter på gjeld. Pr. innbygger økte realverdien av disponibel inntekt med 18,4 prosent i perioden. I vurderingen av denne økningen bør en trekke inn at det har vært en betydelig økning i antallet enpersonhusholdninger. Det betyr at færre nyter godt av stordriftsfordelene som knytter seg til flerpersonhusholdninger. Det meste av økningen skjedde fram til 1986. Inntekten gikk ned fra 1986 til 1987, og endret seg lite fram til 1989, men har

etter det igjen vokst betydelig, særlig fra 1991 til 1992. Veksten i den samlede inntekten var sterk fram til 1986-1987, men en samtidig sterk vekst i gjeldsrenter bidro til en mer moderat vekst i disponibel inntekt. Veksten i disponibel inntekt fra 1989 skyldes først og fremst vekst i inntekt, men en nedgang i renteutgifter har også bidratt vesentlig.

De rikeste har ikke blitt rikere

Figuren med disponibel husholdningsinntekt i laveste og høyeste desil skal vise hvordan ulikheten i fordelingen av husholdningsinntekten har utviklet seg. Husholdningene er rangert etter disponibel inntekt pr. forbruksenhet (dvs. en har forsøkt å korrigere husholdningsinntekten for forskjeller i husholdningenes størrelse og sammensetning). En har deretter regnet ut hvor stor del av den samlede inntekten husholdningene har som tilfaller den tidelen av husholdningene som har lavest slik inntekt, og tilsvarende hvor stor del av den samlede inntekten som tilfaller tidelen med høyest inntekt. I 1991 hadde tidelen med lavest disponibel inntekt pr. forbruksenhet 3,2 prosent av den samlede inntekten, mens tidelen med høyest inntekt hadde 20,5 prosent av den samlede inntekten. Hovedkonklusjonen er at ulikheten har endret seg forholdsvis lite i perioden. Det var en svak utvikling mot mindre ulikhet fram til 1988. Fra 1988 til 1989 økte ulikheten klart, og har holdt seg omtrent på dette nivået fram til 1991. Økningen i ulikhet faller i tid sammen med økningen i arbeidsløshet.

Flere sosialhjelpsklienter

Til tross for nokså små endringer i inntektsulikheten har antallet sosialhjelpsklienter økt sterkt gjennom det meste av perioden. Langt

på vei ble antallet stønadstilfeller pr. 1 000 innbyggere tredoblet i perioden 1981-1993, i 1993 var tallet 41 tilfeller pr. 1 000 innbyggere. Utgiftene til sosialhjelp har imidlertid økt langt sterkere, utgiftene var om lag syv ganger høyere i 1993 enn i 1980. Det er et komplisert årsaksmønster bak denne økningen. Det synes imidlertid klart at det er en mer langsiktig trend, den økte arbeidsledigheten på slutten av tiåret er på ingen måte den eneste forklaringen på det som har skjedd. Av mer strukturelle årsaker tror vi det er viktig å peke på økningen i antallet enslige og enslige forsørgere.

Forbruk: Mindre til mat, mer til bolig

Forbruket har gjennomgått ganske betydelige endringer i perioden, særlig fram til 1987. Andelen av forbruket som gikk til mat, gikk ned fra vel 20 prosent i 1982 til 15 prosent i 1987, der den siden synes å ha stabilisert seg. Reduksjon i matvareandelen har vært typisk for hele den perioden vi har registrert husholdningenes forbruk. Det er først og fremst et uttrykk for velstandsvekst, og ikke for at vi forbruker mindre mat. En annen langsiktig trend som fortsatte inn i 1980-tallet er økningen i utgifter til bolig, lys og brensel. Andelen av forbruket som gikk til bolig, økte fram til 1988, og har siden holdt seg på rundt 26 prosent. Utgiftene til bolig er nå den største av hovedpostene i forbruket. Det er for en stor del veksten i renteutgiftene som ligger bak veksten i boligutgiftene på 1980-tallet. Utgiftene til reiser og transport har det meste av perioden tatt rundt 20 prosent av husholdningsbudsjettet, unntaket er midten av 1980-tallet da opp til 24 prosent gikk til reiser og transport. De høye utgiftene til reiser og transport har sammenheng

med bilkjøp, og skyldes i noen grad registreringsmåten. I forbruksundersøkelsene registreres en kjøpt bil som forbruk med hele kjøpesummen, selv om husholdningen har lånt til kjøpet. Dette vil gi utslag i år med særlig høyt salg av biler.

OMSORG

Sterk utbygging av offentlig barnetilsyn

Den sterke økningen i antallet småbarnsmødre som er gått ut i yrkeslivet, har også økt behovet for barnetilsyn. Den offentlige barneomsorgen økte sterkt i omfang på 1980-tallet. Andelen barn i førskolealder med barnehageplass ble mer enn fordoblet fra 1980 til 1993. Mens dekningsprosenten var snaut 21 prosent i 1980, var den steget til nærmere 46 prosent i 1993, når en inkluderer 6-åringers skoletilbud. Økningen har skjedd til tross for en økning i andelen barn i denne aldersgruppen fra siste del av 1980-tallet (se ovenfor). Hele økningen de siste årene har skjedd i form av det som kalles heldagsplasser (oppholdstid 31 timer eller mer pr. uke). Andelen med lang oppholdstid i barnehagene (41 timer eller mer pr. uke) økte fra 27 til 59 prosent i perioden 1985-1993.

Andelen husholdninger med førskolebarn som bruker andre typer barnetilsyn enn barnehage, endret seg lite i perioden 1980 til 1991.

Bedre eldreomsorg?

Det er vanskelig å finne gode indikatorer for utviklingen innenfor eldreomsorgen. Det er imidlertid liten tvil om at ressursinnsatsen i eldreomsorgen har økt, også i forhold til økningen i antallet eldre. Indikatoren vi har valgt å bruke, er antall årsverk i hjemmetjenestene

(hjemmehjelp, hjemmesykepleie og andre tjenester, for eksempel ambulant vaktmester og administrasjon) i forhold til eldrebefolkningen. Det har vært en økning i tallet på årsverk i hjemmetjenestene pr. innbygger 67 år og eldre, men størrelsen på økningen er noe usikker på grunn av endringer i registreringsgrunnlaget. Den sterke økningen fra 1989 til 1991 skyldes i stor grad nye registreringsmåter, som i større grad enn tidligere fanger opp omfanget av "andre tjenester". Det er først og fremst innsatsen i hjemmesykepleien som har økt. Mens andelen av de eldre som var brukere av hjemmesykepleie var langt høyere i 1991 enn i 1980, ble andelen brukere av hjemmehjelp noe mindre i samme tidsrom.

Årsverksinnsatsen i institusjonsomsorgen er også blitt større, mens antallet institusjonsplasser er noe redusert i forhold til økningen i eldrebefolkningen. Den relative nedgangen i antallet institusjonsplasser har økt presset på hjemmetjenestene. Pleie- og omsorgstjenestene har dessuten fått mange nye brukere på grunn av nedbyggingen av institusjonsomsorgen i psykiatrien, og på grunn av kortere liggetider i de somatiske sykehuse- ne. Konsekvensene synes å være at pleie- og omsorgstjenestene i større grad enn tidligere har måttet prioritere de mest pleietrengende (se Sosialt Utsyn 1993).

Ansvarsreformen for psykisk utviklingshemmede innebærer at mange psykisk utviklingshemmede har flyttet fra sentralinstitusjoner til egne boliger i sine hjemstedskommuner. Tjenestetilbudet til disse omfattet i 1992 vel 6 000 årsverk, blant annet boveiledning og støttekontakttjeneste. Hjemmesykepleie og hjemmehjelp kommer i tillegg til dette (hjemmetjenester for psy-

kisk utviklingshemmede inngår ikke i figuren over årsverk i hjemmetjenestene).

KULTUR

Færre kinobesøk

Det har skjedd en vesentlig omstrukturering og markedstilpasning i kinotilbudet i løpet av de siste ti årene. Det har vært en betydelig nedgang i tallet på små privateide kinoer og en viss sentralisering og standardheving. Selv om det er blitt færre kinoer og sitteplasser på 1980-tallet, har det vært en økning i antallet forestillinger i perioden, fra 134 000 i 1980 til 185 000 i 1991. Dette kan delvis tilskrives oppblomstringen av flerkinoanlegg. Likevel har antallet besøk gått ned fra 17,5 millioner i 1980 til 10,8 millioner i 1991. Nedgangen skjedde først og fremst i første halvdel av 1980-tallet, mens besøkstallet siden slutten av tiåret har variert rundt 11-12 millioner. Denne nedgangen har skjedd selv om andelen som i løpet av et år har vært på kino, ikke har endret seg noe særlig. De synkende besøkstallene skyldes at det er blitt færre storbrukere, ikke at kinotilbudet når ut til færre. Det er særlig antallet hyppige kinobrukere blant unge som har gått ned.

Teater og opera: Økende besøkstall etter 1986

Det har vært en svak økning i antallet forestillinger ved institusjonsteatrene. Antallet teater- og operaforestillinger økte fra 5 000 i 1980 til 6 500 i 1992. Om en sammenlikner besøkstallene i 1980 og 1990 har de økt tilsvarende. Utviklingen i besøkstallene har imidlertid vært ujevn over perioden. Besøkstallene gikk ned fra vel 300 besøk pr. 1 000 innbyggere i 1981 til 260-270 besøk pr. 1 000 rundt midten av tiåret. Etter 1986 har besøks-

tallene steget jevnt til 337 besøk pr. 1 000 i 1992. Publikumsundersøkelser tyder på at økningen i besøkstallene i noen grad skyldes at teater- og operatilbudet når ut til flere.

Utlån fra bibliotek: Lavt, men økende

Også utlån fra folkebibliotekene har økt det siste tiåret. Fra et utlån pr. innbygger på 4,0 i 1980 og 1981, lå tallet på rundt 4,3 fram til 1988. I 1989 gjorde utlånstallene et hopp til 4,7 utlån pr. innbygger. Etter det har utlånet steget svakt, til 5 utlån pr. innbygger i 1993. Dette tallet er lavt sammenliknet med de andre nordiske land, i Danmark var tallet til sammenlikning vel 15 i 1989. Publikumsundersøkelser fra slutten av 1970- og 1980-tallet viser en klar økning i andelen av befolkningen som bruker folkebibliotekene.

Flere dagsaviser pr. innbygger

Antallet eksemplarer av dagsaviser pr. 1 000 innbyggere økte nokså jevnt gjennom 1980-tallet fram til 1988-1989. I 1980 var det 429 eksemplarer pr. 1 000 innbyggere, sammenliknet med 497 i 1988. Det kan være av interesse å bemerke at denne økningen skjedde ganske parallelt til økningen i antallet husholdninger. Antallet eksemplarer pr. husholdning økte forholdsvis beskjedent. Etter 1989 har antallet eksemplarer gått ned med 10 prosent til 509 eksemplarer pr. 1 000 innbyggere (inkludert Aftenpostens aftennummer) i 1993.

BOLIG, OMGIVELSER OG MILJØ

Bedring i bostandard?

To enkle indikatorer på boligstandard (hentet fra levekårsundersøkelsene) tyder på en vesentlig forbedring av boligstandarden i løpet av 1980-tallet. Den første indi-

katoren går på trangboddhet: Andelen av befolkningen 16-79 år som bor trangt ble redusert fra 16 til 8 prosent fra 1980 til 1991. Et annet mål som viser bedring i boligstandard går på hvor moderne boligen er. I løpet av samme periode er det blitt færre som bor i en bolig uten bad eller wc, eller med kalde eller fuktige rom. 10 prosent av befolkningen 16-79 år bodde i en umoderne bolig i 1991.

Mesteparten av standardforbedringen skjedde imidlertid fram til 1987.

Mer forurensning og støy i lokalmiljøet

Det er vanskelig å finne gode indikatorer som sier noe om utviklingen i lokale miljøforhold. Viktige komponenter for lokal luftforurensning er nitrogenoksider (NO_x), svoveldioksid (SO_2) og sot. Målinger av konsentrasjonen av ulike forurensende stoffer i norske byer tyder på vesentlig lavere konsentrasjoner av svoveldioksid og sot i løpet av 1980-tallet. Utslippene av nitrogenoksider økte kraftig fra 1980 til 1987, noe som hovedsakelig skyldes økt biltrafikk. Den påfølgende nedgangen skyldes blant annet mindre utslipp fra bensindrevne biler med katalysator.

Det er vanskelig å trekke slutninger fra dette til hvordan miljøbelastningene har utviklet seg for den enkelte. Det man vet, er at nitrogenoksider og svoveldioksider gir økt risiko for luftveislager. Miljøbelastningene vil blant annet avhenge av hvordan bosetningsmønstret utvikler seg, og hvor mye tid som brukes i nærmiljøet. Ifølge levekårsundersøkelsene var andelen som oppgav at de var utsatt for støy fra veitrafikk, omtrent den samme i 1991 som i 1980 (henholdsvis 14 og 13 prosent). Ande-

len som oppgav at de var utsatt for forurensning har også endret seg lite. I alt var det 18 prosent av den voksne befolkningen som i 1991 oppgav at de var utsatt for forurensning fra ulike kilder ved boligen.

KRIMINALITET

Sterk økning i registrert voldskriminalitet

Ikke sjelden er det en nær sammenheng mellom hvor gode levekårene er og utbredelsen av kriminalitet. Dette gjelder både for enkeltindivider og for ulike befolkningsgrupper. Trygghet for liv og eiendom er et viktig velferdsgode. Det har vært en sterk økning i tallet på etterforskede forbrytelser i løpet av 1980-årene, fra snaut 3 000 forbrytelser pr. 100 000 innbyggere i 1980 til nesten 5 800 i 1993. I de tre første årene av 1990-tallet har det imidlertid vært en svak nedgang i tallet på etterforskede forbrytelser, mens det fra 1992 til 1993 igjen ble registrert en økning. Tallet på etterforskede, grove voldsforbrytelser har fortsatt å øke. De grove voldsforbrytelsene økte sterkere på 1980-tallet enn i tiårene før.

Kan nedgangen i antallet etterforskede forbrytelser skyldes en opphopning av saker som ikke er ferdig etterforsket hos politiet? I en periode økte antallet anmeldte forbrytelser mer enn antallet etterforskede. Økningen i anmeldte forbrytelser har nå stoppet opp. Fra første til tredje kvartal 1993 til samme periode i 1994 ble tallet på anmeldte forbrytelser redusert med 4 000.

De fleste registrerte forbrytelser er tyverier, de utgjorde i 1993 snaut sju av ti forbrytelser.

Hvor reell er økningen?

Hva forteller økningen i den registrerte kriminaliteten om utviklingen i den reelle kriminaliteten i samfunnet? Ulike "offerundersøkelser" kan tyde på en viss økning i kriminaliteten, men økningen synes å være mindre enn det kriminalstatistikken gir inntrykk av. Størstedelen av de grove voldsforbrytelsene er sedelighetsforbrytelser (voldtekt, incest). Det er veksten i disse som står for størsteparten av veksten i de grove voldsforbrytelsene. Det er grunn til å tro at tilbøyeligheten til å anmelde slike forbrytelser har økt i de seinere årene. Offerundersøkelser viser ikke den samme sterke vekst i voldsbruken. Mens antallet etterforskede grove voldsforbrytelser ble om lag tredoblet fra 1983 til 1992, økte andelen personer i voksenalder som oppgir at de har vært utsatt for vold eller voldstrusler i løpet av ett år, fra 3,8 prosent i 1983 til 6,1 prosent i 1993 (Ukens statistikk nr. 44, 1993).

Økende frykt for vold

En av konsekvensene av den økte volden er økende frykt for å gå ute alene på bostedet. Andelen i befolkningen som er noe eller svært urolige for å bli utsatt for vold når de går ute alene på bostedet, ble om lag fordoblet fra 1983 til 1993.

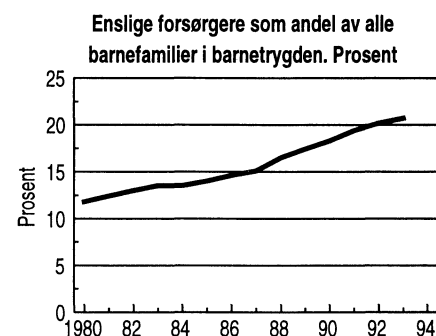
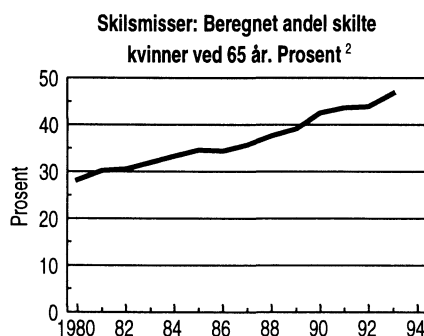
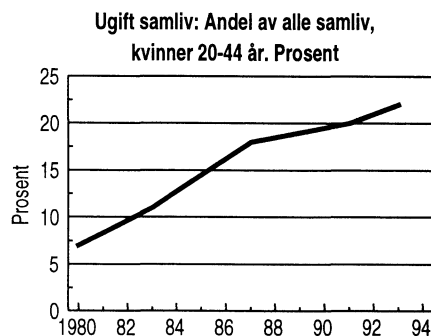
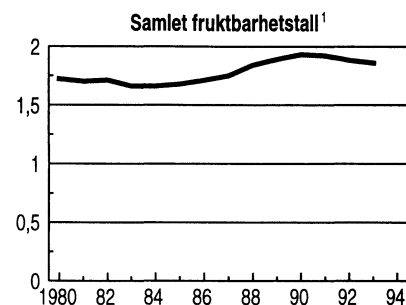
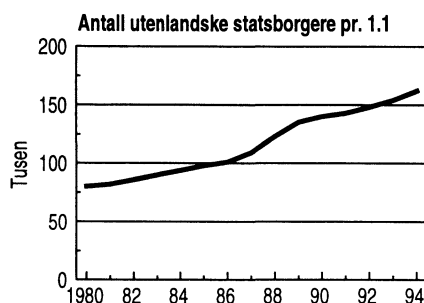
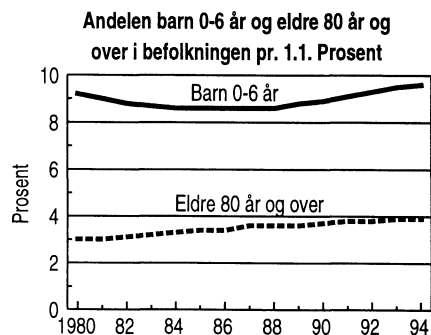
Det er et mangfoldig årsaksmønster bak kriminalitetsøkningen. Med økt materiell velstand følger flere verdifulle gjenstander å stjele. Det kan ha blitt lettere å begå en del lovbrudd, tidsnyttingsundersøkelser viser blant annet at vi tilbringer mindre tid i bolig og nærmiljø enn tidligere.

Vi har også nevnt at kriminalitet kan forstås som uttrykk for svekket sosial integrasjon. Kriminologen Nils Christie har påpekt at det mo-

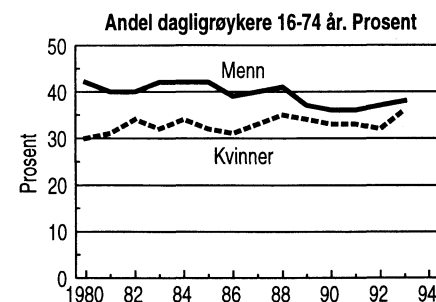
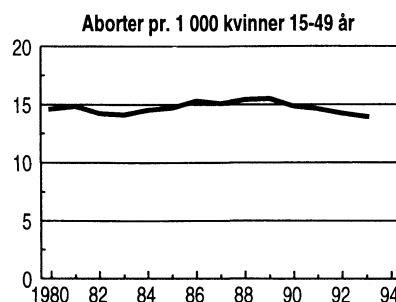
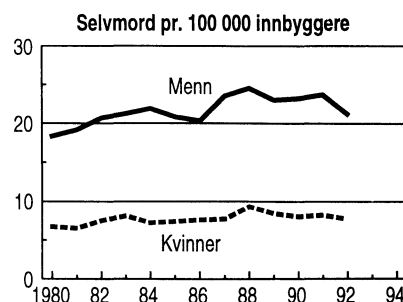
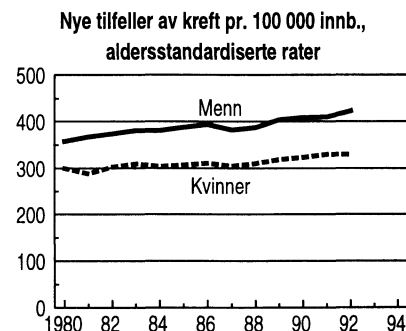
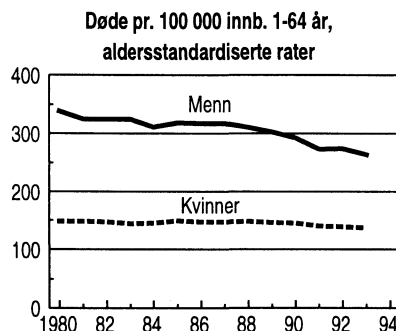
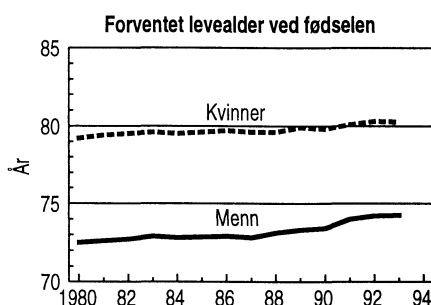
derne samfunnet i større grad enn det gamle innebærer et liv blant fremmede, et samfunn hvor andres styring i mindre grad virker. Kriminaliteten har vanskeligere betingelser i et samfunn der "alle kjenner alle", enn i våre dagers mer uoversiktlige samfunn.

1. Artikkelen er en revidering av tilsvarende artikkel i Samfunnsspeilet nr. 4/1993. Forfatterne arbeider i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår. Befolkningsutviklingen er kommentert av forskningssjef **Lars Østby**. Forsker **Randi Kjeldstad** har kommentert utviklingen på arbeidsmarkedet, mens prosjektleder **Arne Andersen** har skrevet kommentarene om kultur, inntekt og forbruk. Førstekonsulent **Anders Barstad** står for kapitlene om helse og omsorg. De øvrige kommentarer er gjennomgått og utarbeidet av prosjektleder **Kirsti Huserbråten**.

BEFOLKNING:

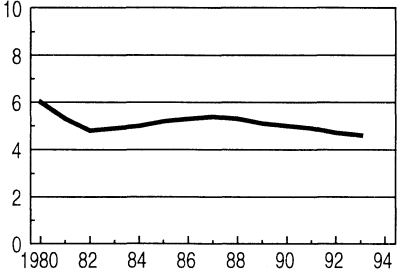

HELSE:

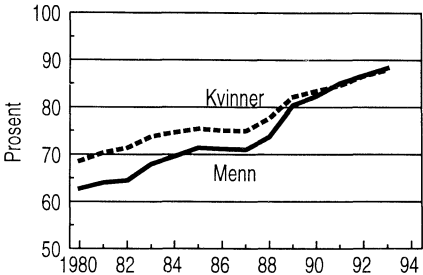

UTDANNING:

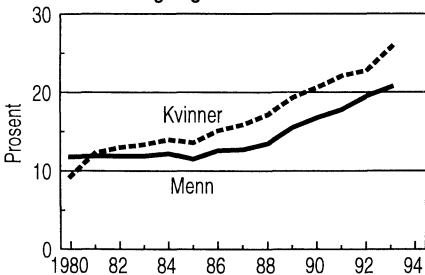
Alkoholforbruk: Liter ren alkohol pr. innbygger

Andel 16-18-åringer i videregående skole. Prosent

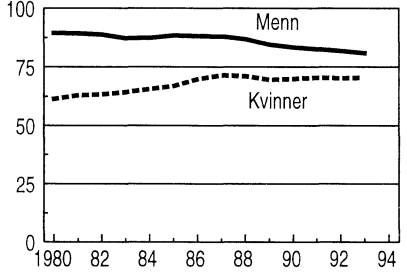

Andel 19-24-åringer ved universiteter og høyskoler. Prosent

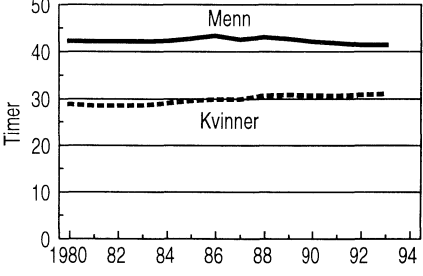

BEID:

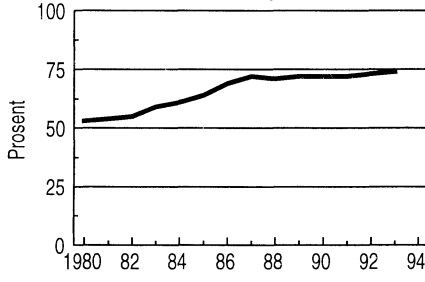
Andel 25-66 år som er sysselsatte. Prosent

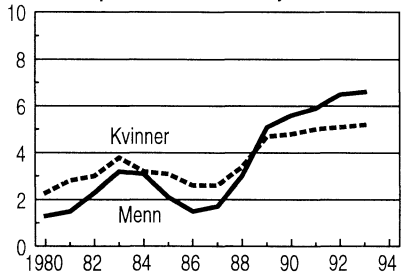
Arbeidstid pr. uke blant sysselsatte 25-66 år

Andel gifte/samboende kvinner med barn 0-6 år i arbeidsstyrken. Prosent

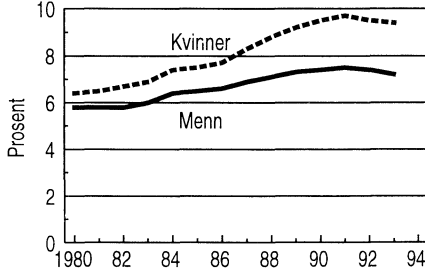
Arbeidssøkere uten arbeidsinntekt i prosent av arbeidsstryken

Andel langtidsledige arbeidssøkere. Prosent

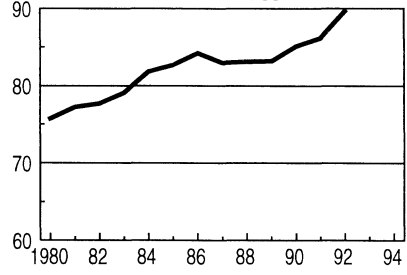

Andel uførepensjonister 16-66 år. Prosent

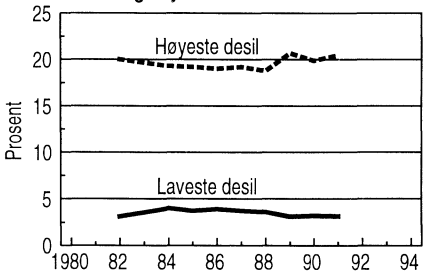

ITEKT OG FORBRUK:

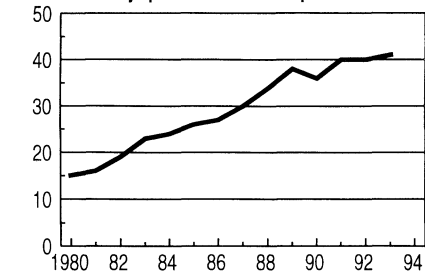
Disponibel inntekt pr. innbygger. 1992-kroner³

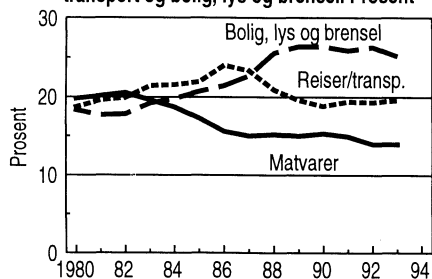
Disponibel husholdningsinntekt i laveste og høyeste desil. Prosent⁴

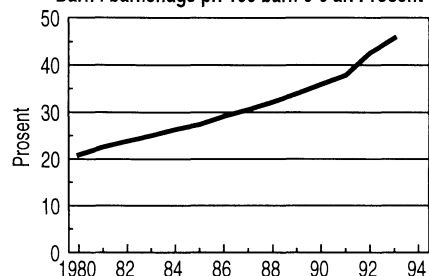
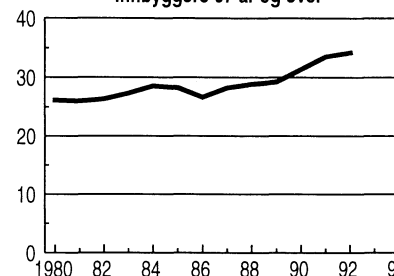
Sosialhjelp: Stønadstilfeller pr. 1 000 innb.

Andel av forbruksutgift til matvarer, reiser og transport og bolig, lys og brensel. Prosent

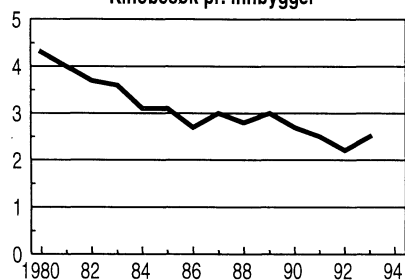

OMSORG:

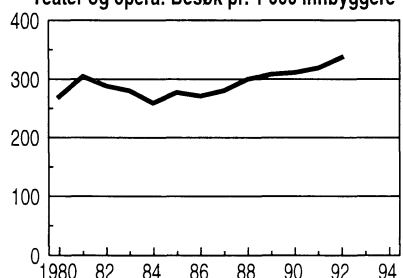
Barn i barnehage pr. 100 barn 0-6 år. Prosent⁵Hjemmetjenestene: Årsverk pr. 1 000 innbyggere 67 år og over⁶

KULTUR:

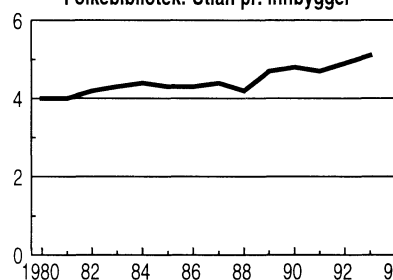
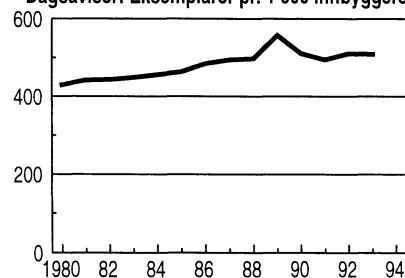
Kinobesøk pr. innbygger

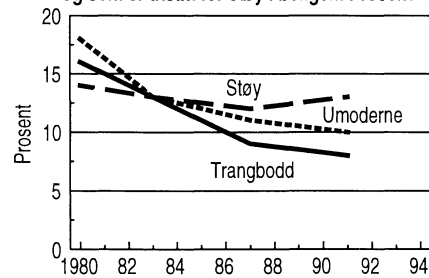
Teater og opera: Besøk pr. 1 000 innbyggere

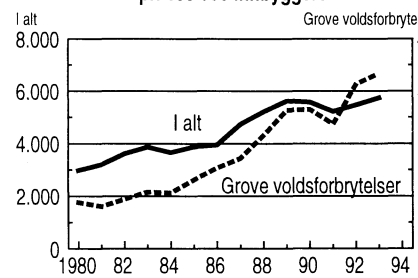
Folkebibliotek: Utlån pr. innbygger

Dagsaviser: Eksemplarer pr. 1 000 innbyggere⁷

BOLIG OG MILJØ:

Andel som bor trangt, som bor i umoderne bolig og som er utsatt for støy i boligen. Prosent⁸

KRIMINALITET:

Forbrytelser i alt og grove voldsforbrytelser pr. 100 000 innbyggere⁹

¹ Sum av ett-årige fruktbarhetsrater 15-44 år. Antall barn hver kvinne kommer til å føde under forutsetning av at fruktbarhetsmønsteret i perioden varer ved og at dødsfall ikke forekommer.

² Under forutsetning av at et kull gifte kvinner gjennomlever de aldersspesifikke skilsmisseratene dette året, og at dødsfall og gjengifte ikke forekommer.

³ Disponibel inntekt = inntekt fratrukket skatt og gjeldsrenter.

⁴ De tidelene av husholdningene med lavest og høyest inntekt.

⁵ Inkluderer barn i tilbud til 6-åringer i skolen fra og med 1992.

⁶ Brudd i tidsserien fra og med 1991. Fra og med 1991 registreres også andre hjemmetjenester enn hjemmehjelp og hjemmesykepleie.

⁷ Bare aviser som utkommer 6 dager i uka. Fra og med 1989 regnes Aftenpostens aftennummer som egen avis.

⁸ En person bor trangt hvis personen bor alene og disponerer ett rom eller personen tilhører en flerpersonshusholdning som disponerer mindre enn ett rom pr. person. En bolig er umoderne hvis den er uten bad eller WC, eller er kald eller fuktig.

⁹ Omfatter voldtekt, utuktig omgang med barn under 14 år, incest, grov legemsbeskadigelse, drap og grovt ran.

Samfunnsspeilet 1994

Innhold:

Nr. 1

Fruktbarhet under reproduksjonsnivå i Norge Øystein Kravdal

Når gjerningsmannen er en kvinne Ulla Haslund

Valgkampen 1993 Henry Valen

Hvem får frynsegoder - og hvor mye? Mads Ivar Kirkeberg

HVPU-reformen: Intensjoner og forløp Espen Søbye

Kulturvaner i Norden - flest likhetstrekk Paul Inge Severeide og Robert Ruud

Søskenrelasjoner: Fortsatt vanlig med mange søsken og hyppig kontakt Turid Noack og Anders Barstad

Nr. 2

Kvinner med makt? Randi Kjeldstad

Ut av redet - utflytting i flere trinn Inger E. Texmon

Husholdninger i framtiden: Sterk økning i antall aleneboende Nico Keilman

Film- og TV-vanene: Når tilbudene øker og kontrollen minker Odd Frank Vaage

Ett skritt tilbake for å gå to fram? På kryss og tvers i den videregående skolen Jens B. Grøgaard

Forebyggende helsearbeid - til de som trenger det mest? Jon Erik Finnvold

Vekst i økonomisk aktivitet for Oslo-regionen fra slutten av 1992 Stig E. Omre og Per Schanche

Fornavn: Tradisjon og moter gjennom 100 år Jørgen Ouren

Nr. 3

Tema: Norge, Europa og EU

Hva er Europa? Dag Juvkam

EU - et mylder av velferdsordninger Steinar Stjernø

Norge handler mest med Vest-Europa Anne B. Dahle og Lars A. Lunde

Forbruk i Europa: Skille mellom sør og nord Eiliv Mørk og Stein Opdahl

Prisvekst og prisnivå: Mot et integrert europeisk marked Tom L. Andersen, Lasse Sandberg og Ayfer Storrud

Jordbruket i Norge: Liten produksjon og små bruk Berit Bjørlo og Ole Rognstad

Arbeidsledigheten i Europa de siste 25 år Dennis Fredriksen og Steinar Strøm

Flere kvinner i arbeid i Norge enn i EU Tor Petter Bø

Lønninger i industrien: Norske arbeidere høyest reallønn Coen Hendriks og Alice Steinkellner

Turiststrømmer inn og ut av Norge Tom Granseth og Odd F. Vaage

Utslipp, luftkvalitet og sur nedbør i Norge og Europa: Forurensning stanser ikke ved grensen Kjetil Flugsrud og Kristin Rypdal

EU-medlemskap får liten betydning for innvandringen Lars Østby

Norden som demografisk pioner Helge Brunborg

Dødsårsaker i Norden og EU: Lav skrumpleverdødelighet i Norge Kirsti Huserbråten

Hvem mener hva i EU-saken? Trine Dale og Hilde Rudlang

1972-1993: Nei-folk mest trofaste Henry Valen

Nr. 4

Bak murene: Fanger og fengslinger gjennom 20 år Liv Hilde Birkelund

Likestilling - et ideal for velutdannede kvinner? Anne Lise Ellingsæter, Turid Noack og Marit Rønsen

1/2 million nordmenn i 1665 Per Sevaldson

Som hund og katt? Kjæledyr i norske husholdninger Jan Erik Kristiansen

Arbeidslivsundersøkelsene 1989-1993: Urolig arbeidsmarked, stabilt arbeidsliv? Gunvor Iversen og Egil Midtlyng

Stor variasjon i sysselsetting og inntekt blant pensjonister Grete Dahl

Tidsbruk blant norske og svenske foreldre: Jobb og hjem, men hva med fritiden? Ragni Hege Kitterød

Sosiale indikatorer 1980-1994: Hva skjer med velferdsutviklingen?

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
Postboks 8131 Dep.
0033 Oslo

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 86 49 64
Telefaks: 22 86 49 73

eller:
Akademika - avdeling for
offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8134 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefaks: 22 42 05 51

ISBN 82-537-4085-9
ISSN 0801-7603

Pris:
Pr. år kr 165,-
Enkeltnummer kr 45,-

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway